

Kode Mapel : 748GD000

MODUL
PENGEMBANGAN KEPROFESIAN
BERKELANJUTAN
TERINTEGRASI PENGUATAN PENDIDIKAN KARAKTER

MAPEL BAHASA SUNDA SD
KELOMPOK KOMPETENSI H

PEDAGOGIK:

Peniléyan Pangajaran Basa jeung Sastra Sunda

PROFESIONAL:

Aksara Sunda, Sajak, jeung Guguritan

Penulis

Prof. Dr. H. Yayat Sudaryat, M.Hum; 08122168925;yayat.sudaryat@upi.edu

Perevisi

Prof. Dr. H. Yayat Sudaryat, M.Hum; 08122168925;yayat.sudaryat@upi.edu

Penelaah

Dr. Dedi Koswara, M.Hum.

Ilustrator

Yayan Yanuar Rahman, S.Pd., M.Ed.;yyanuar_r@yahoo.co.id; 081221813873

Cetakan Pertama, 2016

Cetakan Kedua, 2017

Copyright @ 2017

Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan Taman
Kanak-Kanak dan Pendidikan Luar Biasa, Direktorat Guru dan Tenaga Kependidikan

Hak Cipta Dilindungi Undang-Undang

Dilarang mengcopy sebagian atau keseluruhan isi buku ini untuk kepentingan
komersial tanpa izin tertulis dari Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan

KATA SAMBUTAN

Peran guru profesional dalam proses pembelajaran sangat penting sebagai kunci keberhasilan belajar siswa. Guru profesional adalah guru yang kompeten membangun proses pembelajaran yang baik sehingga dapat menghasilkan pendidikan yang berkualitas dan berkarakter prima. Hal tersebut menjadikan guru sebagai komponen yang menjadi fokus perhatian Pemerintah maupun pemerintah daerah dalam peningkatan mutu pendidikan terutama menyangkut kompetensi guru.

Pengembangan profesionalitas guru melalui Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan merupakan upaya Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan melalui Direktorat Jenderal Guru dan Tenaga Kependidikan dalam upaya peningkatan kompetensi guru. Sejalan dengan hal tersebut, pemetaan kompetensi guru telah dilakukan melalui Uji Kompetensi Guru (UKG) untuk kompetensi pedagogik dan profesional pada akhir tahun 2015. Peta profil hasil UKG menunjukkan kekuatan dan kelemahan kompetensi guru dalam penguasaan pengetahuan pedagogik dan profesional. Peta kompetensi guru tersebut dikelompokkan menjadi 10 (sepuluh) kelompok kompetensi. Tindak lanjut pelaksanaan UKG diwujudkan dalam bentuk pelatihan guru paska UKG pada tahun 2016 dan akan dilanjutkan pada tahun 2017 ini dengan Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan bagi Guru. Tujuannya adalah untuk meningkatkan kompetensi guru sebagai agen perubahan dan sumber belajar utama bagi peserta didik. Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan bagi Guru dilaksanakan melalui tiga moda, yaitu: 1) Moda Tatap Muka, 2) Moda Daring Murni (online), dan 3) Moda Daring Kombinasi (kombinasi antara tatap muka dengan daring).

Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan (PPPPTK), Lembaga Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan Kelautan Perikanan Teknologi Informasi dan Komunikasi (LP3TK KPTK) dan Lembaga Pengembangan dan Pemberdayaan Kepala Sekolah (LP2KS) merupakan Unit Pelaksana Teknis di lingkungan Direktorat Jenderal Guru dan Tenaga Kependidikan yang bertanggung jawab dalam mengembangkan perangkat dan melaksanakan peningkatan kompetensi guru sesuai bidangnya. Adapun perangkat pembelajaran yang dikembangkan tersebut adalah modul Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan bagi Guru moda tatap muka dan moda daring untuk semua mata pelajaran dan kelompok kompetensi. Dengan modul ini diharapkan program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan memberikan sumbangan yang sangat besar dalam peningkatan kualitas kompetensi guru.

Mari kita sukseskan Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan ini untuk mewujudkan Guru Mulia Karena Karya.

Jakarta, April 2017

Direktur Jenderal Guru dan Tenaga Kependidikan,

Sumarna Surapranata, Ph.D.

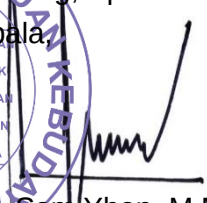
NIP 195908011985031002

KATA PENGANTAR

Kebijakan Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan dalam meningkatkan kompetensi guru secara berkelanjutan, diawali dengan pelaksanaan Uji Kompetensi Guru dan ditindaklanjuti dengan Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan. Untuk memenuhi kebutuhan bahan ajar kegiatan tersebut, Pusat Pengembangan dan Pemberdayaan Pendidik dan Tenaga Kependidikan Taman Kanak-Kanak dan Pendidikan Luar Biasa (PPPPTK TK dan PLB), telah mengembangkan Modul Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan Mata Pelajaran Bahasa Sunda jenjang SD, SMP, SLB, SMA dan SMK yang terintegrasi Penguatan Pendidikan Karakter dan merujuk pada Peraturan Menteri Pendidikan Nasional Nomor 16 Tahun 2007 tentang Standar Kualifikasi Akademik dan Kompetensi Guru, Peraturan Gubernur Jawa Barat Nomor 69 Tahun 2013 tentang Pembelajaran Muatan Lokal Bahasa dan Sastra Daerah pada Jenjang Satuan Pendidikan Dasar dan Menengah, serta Permendikbud No. 79 Tahun 2014 tentang Muatan Lokal Kurikulum 2013.

Kedalaman materi dan pemetaan kompetensi dalam modul ini disusun menjadi sepuluh kelompok kompetensi. Setiap modul meliputi pengembangan materi kompetensi pedagogik dan profesional bagi guru Bahasa Sunda. Subtansi modul ini diharapkan dapat memberikan referensi, motivasi, dan inspirasi bagi peserta dalam mengeksplorasi dan mendalami kompetensi pedagogik dan profesional guru Bahasa Sunda.

Kami berharap modul yang disusun ini dapat menjadi bahan rujukan utama dalam pelaksanaan Program Pengembangan Keprofesian Berkelanjutan Mata Pelajaran Bahasa Sunda. Untuk pengayaan materi, peserta diklat disarankan untuk menggunakan referensi lain yang relevan. Kami mengucapkan terimakasih kepada semua pihak yang telah berperan aktif dalam penyusunan modul ini.

Bandung, April 2017
Kepala

Drs. Sam Yhon, M.M.
NIP. 195612061980031003

DAPTAR EUSI

KATA PENGANTAR.....	v
DAPTAR EUSI.....	vii
DAFTAR TABEL	ix
DAFTAR BAGAN	xi
 BUBUKA	 1
A. Kasang Tukang	1
B. Tujuan.....	2
D. Ambahan Matéri.....	5
É. Cara NgagunakeunKegiatan Diajar.....	6
 KOMPETENSI PEDAGOGIK:.....	 7
PENILÉYAN PANGAJARAN.....	7
BASA JEUNG SASTRA SUNDA.....	7
KAGIATAN DIAJAR 1 PENILÉYAN OTÉNTIK, PROSÉS, JEUNG HASIL	9
A. Tujuan.....	9
B. Indikator Kahontalna Kompetensi Hasil Diajar	9
C. Pedaran Matéri	10
D. Kegiatan Diajar.....	26
E. Latihan	26
F. Tingkesan	27
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	28
 KAGIATAN DIAJAR 2	 31
PROSÉDUR, PRAKTÉK, JEUNG INSTRUMÉN PENILÉYAN, KATUT KKM 31	
A. Tujuan	31
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	31
C. Pedaran Matéri	32
D. Kegiatan Diajar	62
E. Latihan/Pancén.....	63
F. Tingkesan	63
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	65
 KOMPETENSI PROFESIONAL:	 67
AKSARA SUNDA, SAJAK, JEUNG GUGURITAN.....	67
KAGIATAN DIAJAR 3 AKSARA SUNDA	69
A. Tujuan	69
B. Indikator Kahontalna Kompetensi	69
C. Pedaran Matéri	69
D. Kegiatan Diajar	89
E. Latihan.....	89
F. Tingkesan	89
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku.....	90

KAGIATAN DIAJAR 4 SAJAK JEUNG GUGURITAN.....	93
A. Tujuan	93
B. Indikator Kahontalna Kompeténsi	93
C. Pedaran	94
D. Kagiatan Diajar	118
E. Latihan	119
F. Tingkesan	120
G. Uji Balik jeung Lajuning Laku	121
KONCI JAWABAN LATIHAN	123
EVALUASI	133
KONCI JAWABAN EVALUASI.....	135
PANUTUP.....	141
DAFTAR PUSTAKA	143
GLOSARIUM	145

DAFTAR TABEL

Tabel 2.1 Sasaran Peniléyan Hasil Diajar	42
Tabel 2.2 Peniléyan Tés Nyarita.....	38
Tabel 2.3 Conto Kisi-kisi Peniléyan Portofolio	45
Tabel 2.4 Conto Kisi-kisi Peniléyan Kaweruh	48
Tabel 2.5 Peniléyan Kamampuh Ngagunakeun Basa Sunda	60
Tabel 2.6 Modél Peniléyan Tugas Nyarita	60
Tabel 2.7 Modél Peniléyan Tugas Nulis.	52
Tabel 2.8 Modél Peniléyan Kamampuh Maca	52
Tabel 2.9 Ngitung Skor ku Sistem Bobot 1	55
Tabel 2.10 Ngitung Skor ku Sistem Bobot 2	55
Tabel 3.1 Tanda Vokalisasi di Luhureun Aksara Dasar	80
Tabel 3.2 Tanda Vokalisasi di handapeun Aksara Dasar	90
Tabel 2.3 Tanda Vokalisasi sajarah jeung Aksara Dasar	82

DAFTAR BAGAN

Bagan 1. Peta Kompetensi.....	16
Bagan 3.1SARSILAH AKSARA SUNDA	71

BUBUKA

A. Kasang Tukang

Évaluasi pangajaran téh kaasup salasihiji komponén tina genep komponén sistem pangajaran. Lima komponén séjénna nyaéta tujuan pangajaran, kurikulum jeung Matéri ajar, guru jeung siswa, métodeu pangajaran, sarta média jeung sumber diajar. Évaluasi pangajaran mangrupa salasihiji komponén tina trisula atikan, dua komponén trisula atikan séjénna nyaéta ngararancang jeung pelaksanaan atikan.

Minangka salasihiji komponén pangajaran, peniléyan pangajaran ditujulkeun pikeun meunteun jeung ngukur tahap kahontalna tujuan pangajaran anu geus ditarékahan ngaliwatan prosés pangajaran. Sakumaha nu kaunggel dina permendikbud nomer 23 taun 2016 ngeunaan standar penilaian, yén nu dimaksud ku peniléyan téh nyaéta proses ngumpulkeun jeung ngolah inpormasi pikeun ngukur kahontal henteuna proses diajar siswa. Tina évaluasi atawa peniléyan dipiharep bisa meunang wawaran anu bisa dipercaya ngeunaan hasil pangajaran, utamana mah tahap ngawasa jeung kamampuh pamilon atikan (siswa) dina widang nu diulikna. Ku jalan museurkeun kana tahap hasil diajar siswa dina wangun peunteun (niléy) nu dicangking ku pamilon atikan, komponén évaluasi pangajaran bisa méré wawaran ngeunaan segi séjén saperti kasaluyuan tujuan pangajaran, kualitas lumangsungna pangajaran, kasaluyuan matéri nu diajarkeun, jeung kualitas instrumén nu dipaké pikeun ngayakeun évaluasi pangajaran.

Dina peniléyanaya kagiatan meunteun atawa ngajén hiji obyék dumasar kritéria nu geus tangtu. Pikeun nangtukeun niléy atawa harga hiji obyék diperlukeun ayana ukuran atawa kritéria. Peniléyanatikan ngawengku tilu sasaran utama nyaéta program atikan, prosés diajar ngajar, jeung hasil-hasil diajar. Wengkuan évaluasi pangajaran téh nyoko kana téhnik peniléyan, wangun peniléyan, jeung instrumén peniléyan.

Évaluasi nu sok disaruakeun jeung peniléyan mindeng dipatalikeun kana istilah pengukuran. Pengukuran téh mangrupa tarékah pikeun ngadadarkeun

hiji perkara sacara kuantitatif luyu jeung hakékat katut sipat barang anu diukur, upamana waé, méter keur ngukur panjang. Dadaran kuantitatif kalawan nyata dilaksanakeun ku ngukur hasilna nu bisa dipaké Matéri keur peniléyan atawa *assesment*.

Ieu modul téh ngadumaniskeun antara tiori pédagogik jeung kaprofésionalan kana konsép ngukuhan atikan karakter anu ngawengku lima ajén-inajén dasar, nyaéta religius, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas. *Ajén religius* bisa katingali tina paripolah ngalaksanakeun ibadah jeung kataatan kana ajaran agama nu dicepengna, ngajénan kana rupaning agama, tur ngariksa kana sakumna ciptaan Mantenna. *Ajén nasionalis* katitén tina cara mikir jeung paripolah anu satia, *peduli*, tur ngajén kana bédana basa, lingkungan fisik, sosial, budaya, ekonomi, sarta pulitik. Cindekna, kapentingan balaréa jadi hal anu kudu diheulakeun. *Ajén mandiri* bisa katitén tina sikep anu teu gumantung ka nu séjén jeung daék mikir tur bajoang pikeun ngahontal harepan jeung angen-angen. *Ajén gotong royong* ébréh tina paripolah anu daék gawé bareng, rempug jukung sauyunan dian nyanghareupan pasualan, resep nyarita jeung teu kurung batok, sarta daék nulung ka nu butuh nalang ka nu susah. Panungtung, *Ajén integritas* mangrupa ajén anu ngadadasaran hiji jalma dina ngalaksanakeun pagawéan sangkan bisa dipercaya, boga komitmen jeung tuhu kana ajén kamanusaan katut moral.

Lima ajén-inajén di luhur ngajanggélék dina proses pangajaran nu aya dina ieu modul. Sanggeus medar ieu modul, guru dipiharep bisa ngaronjatkeun kamampuhna tur ngalarapkeun ajén-inajén penguatan pendidikan karakter (PPK) dina hirup kumbuh sapopoé, boh keur dirina sorangan boh népakeun ka nu séjén.

B. Tujuan

Tujuan anu baris dihontal ieu matéri Modul Diklat Pengembangan keprofesian berkelanjutan basa Sunda Kelompok Kompetensi E, diwincik dina Kompetensi Inti (KI), Standar Kompetensi Guru (SKG), jeung Indikator

Pencapaian Kompetensi (IPK), kalawan dibarung jeung ajén atikan karakter réligius, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas.

Kompetensi Inti (KI)

3. Mengembangkan kurikulum yang terkait dengan mata pelajaran yang diampu.
8. Menyelenggarakan penilaian dan evaluasi proses dan hasil belajar.
9. Memanfaatkan hasil penilaian dan evaluasi untuk kepentingan pembelajaran.
20. Menguasai materi, struktur, konsep, dan pola pikir keilmuan yang mendukung mata pelajaran yang diampu.

Standar Kompetensi Guru (SKG)

- 3.6 Mengembangkan indikator dan instrumen penilaian.
- 8.1 Memahami prinsip-prinsip penilaian dan evaluasi proses dan hasil belajar sesuai dengan karakteristik mata pelajaran yang diampu.
- 8.2 Menentukan aspek-aspek proses dan hasil belajar yang penting untuk dinilai dan dievaluasi sesuai dengan karakteristik mata pelajaran yang diampu.
- 8.3 Menentukan prosedur penilaian dan evaluasi proses dan hasil belajar.
- 8.4 Mengembangkan Instrumen penilaian dan evaluasi proses dan hasil belajar.
- 8.5 Mengadministrasikan penilaian proses dan hasil belajar secara berkesinambungan dengan menggunakan berbagai instrument
- 8.6 Menganalisis hasil penilaian proses dan hasil belajar untuk berbagai tujuan.
- 8.7 Melakukan evaluasi proses dan hasil belajar.
- 9.1 Menggunakan informasi hasil penilaian dan evaluasi untuk menentukan ketuntasan belajar.
- 20.3 Menguasai kaidah bahasa Sunda sebagai rujukan penggunaan bahasa Sunda yang baik dan benar.
- 20.5 Memahami teori dan genre sastra Sunda.

Indikator Pencapaian Kompetensi (IPK)

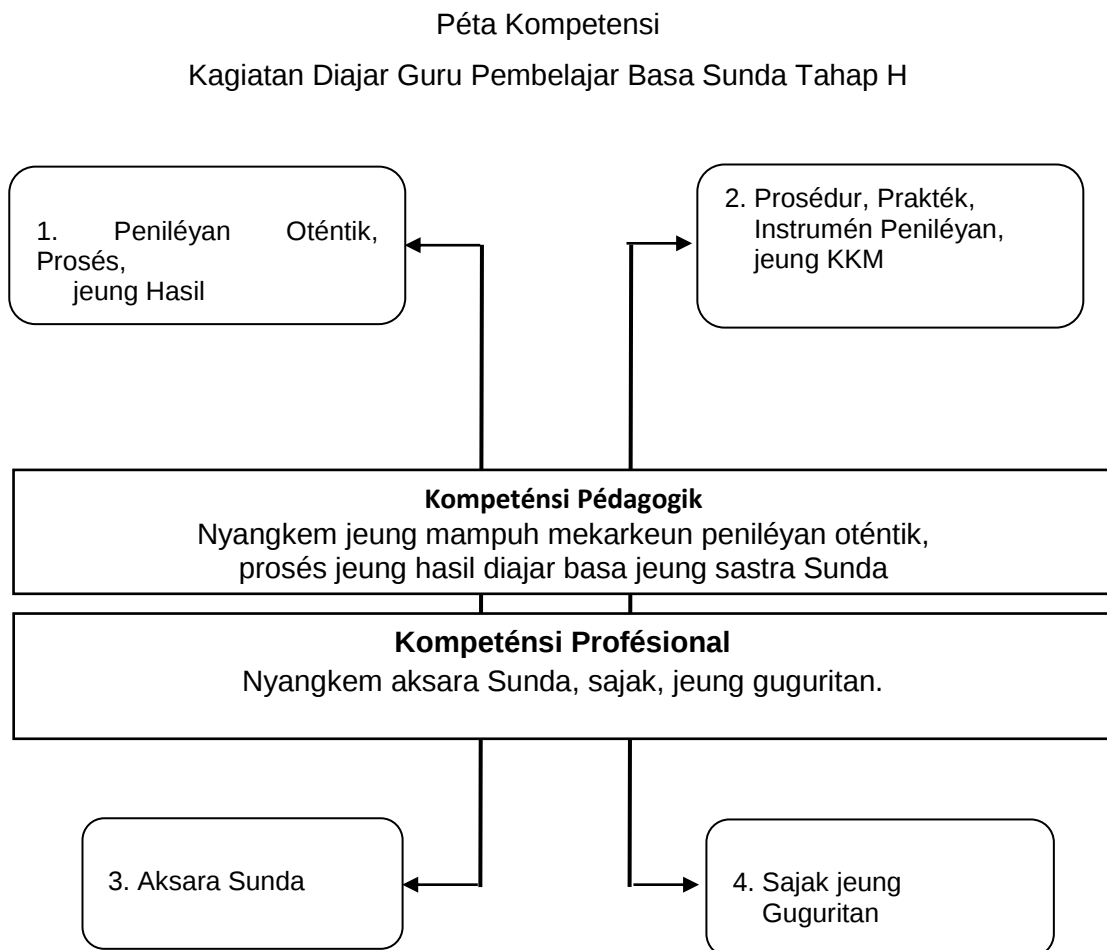
- 3.6.1 Membuat Indikator Pencapaian Kompetensi sesuai KD dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.1.1 Mengidentifikasi prinsip-prinsip penilaian autentik dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.1.2 Mengidentifikasi penilaian proses pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.1.3 Mengidentifikasi penilaian hasil pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.2.1 Menunjukkan aspek-aspek proses penilaian dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.2.2 Menentukan aspek-aspek hasil penilaian dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.3.1 Menunjukkan prosedur penilaian autentik dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.4.1 Merancang instrumen pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.5.1 Mengelola administrasi penilaian proses dan hasil dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.6.1 Menentukan hasil penilaian autentik dalam pembelajaran bahasa Sunda.
- 8.7.1 mempraktikkan penilaian proses dan hasil belajar bahasa Sunda.
- 9.1.1 Menerapkan informasi hasil penilaian untuk menentukan ketuntasan belajar bahasa Sunda.
- 20.3.18 Membedakan bentuk aksara Sunda.
- 20.3.19 Membedakan bentuk angka dalam aksara Sunda.
- 20.3.20 Membedakan tanda vokalisasi dalam aksara Sunda.
- 20.5.14 Mengidentifikasi bentuk dan isi sajak.
- 20.6.13 Mengidentifikasi bentuk dan isi guguritan.

Sacara husus unggal guru basa Sunda SD dipiharep mampuh dua hal, nyaéta:

1. Mekarkeun peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda anu ngawengku wanda, instrumén, prosédur, jeung prakték peniléyan;
2. Ngawasa aksara Sunda, sajak, jeung guguritan;

3. Maham tur biasa ngalarapkeun ajén-inajén karakter réligius, mandiri, gotong royong, integritas, jeung nasionalis dina gawé jeung kahirupan sapopoé.

C. Péta Kompetensi

D. Ambahan Matéri

Matéri anu dipidangkeun dina ieu Kegiatan Diajar Kelompok Kompetensi H nyoko kana Matéri peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda, aksara Sunda, sajak, jeung guguritan. Ari pidanganana diwangun ku 4 Kegiatan Diajar saperti ieu di handap.

Kegiatan Diajar I : Medar peniléyan oténtik, prosés, jeung peniléyan hasil.

Kegiatan Diajar II : Medar Prosédur, Prakték, Instrumén Peniléyan, jeung KKM

Kegiatan Diajar III : Medar aksaraSunda.

Kegiatan Diajar IV : Medar sajak jeung guguritan.

É. Cara NgagunakeunKegiatan Diajar

Aya sawatara hal anu perlu diéstokeun dina ngulik ieu modul. Kahiji, Sadérék kudu yakin yén ieu modul téh aya mangpaatna. Kadua, Sadérék kudu narékahan sangkan meunang informasi tina modul nu dibaca. Katilu, Sadérék kudu niténan jeung migawé unggal latihan nu dipidangkeun dina unggal ahir pedaran. Titénan jeung pigawé unggal bagian kalawan daria. Sangkan teu poho, jieun catetan husus tina unggal matéri nu dipidangkeun. Ulah poho pigawé sakur latihan jeung évaluasi dina unggal bagian modul.

Kamampuh atawa kompetensi Sadérék kana Matéri ieu Kegiatan Diajar baris diniléy ku hasil tés jeung laporan pancén pribadi, anu ngawengku (1) prinsip jeung cara peniléyan,(2) aksara Sunda, (3) sajak jeung guguritan.

Dina ngulik ieu matéri kegiatan diajar téh, Sadérék kudu maca jeung migawé latihan kalawan ngaruntuy. Ari sababna, matéri dina kegiatan diajar I jadi dasar pikeun matéri dina kegiatan diajar II, jsté.

Lamun manggihan kasulitan,boh nu patali jeung matéri, boh patali jeung latihan atawa soal, Sadérék bisa sawala (diskusi) jeung kancamitra séjénna atawa nanyakeun ka instruktur.

KOMPETENSI PEDAGOGIK:

**PENILÉYAN PANGAJARAN
BASA JEUNG SASTRA SUNDA**

KAGIATAN DIAJAR 1

PENILÉYAN OTÉNTIK, PROSÉS, JEUNG HASIL

A. Tujuan

Évaluasi atawa peniléyan pangajaran mangrupa kagiatan meunteun atawa ngajén hiji obyék pangajaran dumasar kritéria nu geus tangtu. Dumasar kana runtuyan kagiatanana, aya tilu wanda péniléyan, nyaéta peniléyan oténtik, peniléyan prosés, jeung peniléyan hasil.

Saréngséna ngulik Kagiatan Diajar I, Sadérék dipiharep meunang kamampuh ngeunaan (1) peniléyan oténtik; (2) peniléyan prosés; jeung (3) peniléyan hasil kalawan religius, mandiri, gotong royong, integritas, jeung nasionalis.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi Hasil Diajar

Indikator kahontalna kompeténsi tina ieu kagiatan diajar, nyaéta Sadérék dipiharep bisa

1. ngaidéntifikasi peniléyan oténtik pangajaran basa Sunda kalawan pinuh ku tanggung jawab.
2. nganalisis peniléyan prosés pangajaran basa Sunda kalawan kréatif;
3. nganalisis peniléyan hasil pangajaran basa Sunda kalawan gawé bareng;
4. ngabédakeun peniléyan oténtik, prosés, jeung hasil pangajaran kalawan kréatif jeung gawé bareng.

C. Pedaran Matéri

Ieu di hadap dipedara perkara peniléyan dina pangajaran basa jeung sastra Sunda. Pék baca ku Sadérék dina jero haté tur sawalakeun jeung nu séjén kalawan pinuh ku rasa tanggung jawab.

1. Peniléyan Oténtik

a. Wangenan Peniléyan Oténtik

Peniléyan oténtik nyaéta *pengukuran* anungandung harti sacara signifikan kana hasil diajar muriddina ngukur aspék sikep, kaparigelan, jeung pangaweruh. Istilah *asésmen* mangrupa sinonim tina *peniléyan*, *pengukuran*, *pengujian*, atawa *évaluation*. Istilah oténtik mangrupa sinonim tina asli, nyata, valid, atawa réliabel. Dina kahirupan akademik, frasa *asésmen oténtik* jeung *peniléyan oténtik* sok disaruakeun.

Asésmen oténtik mangrupa peniléyan kana *produk* jeung *kinerja* anu aya hubunganana jeung pangalaman kahirupan nyata murid. *Asésmen oténtik* mangrupa upaya méré tugas ka murid anu némbongkeun prioritas jeung tantangan anu kapanggih dina kagiatan diajar, saperti waktu naliti, nulis, ngarévisi atawa medar artikel, nganalisis jeung ngoméntaran kajadian, atawa kolaborasi dina debat, jsté.

b. Peniléyan Oténtik jeung Tuntutan Kurikulum 2013

Peniléyan oténtik kuat *rélevansi* jeung pamarekan ilmiah dina pangajaran anu dumasar kana Kurikulum 2013. *Asésmen oténtik* mampuh méré gambaran ngaronjat henteuna hasil diajar murid, dina waktu nitéan, nanya, mikir, nyoba, jeung nepikeun. Asésmen oténtik tujuanana leuwih museur kana pancén kompléks atawa kontéktual. Tujuanana sangkan murid bisa némbongkeun kompeténsi kalawan oténtik.

Asésmen oténtik sok disebut peniléyan kinerja, portofolio, peniléyan proyék, atawa peniléyan responsif. Ieu métodeu populér dipaké pikeun nganiléy prosés jeung hasil diajar murid anu boga ciri-ciri husus, ti mimiti murid anu

boga kakurangan, bakat husus, nepi ka murid anu jenius. Asésmen oténtik sok dihartikeun peniléyan kamekaran murid, sabab museur kana kamekaran kamampuhmurid dina diajar saperti sikep, kaparigelan, jeungkaweruhna.

Asésmen oténtik bisa dijieun ku guru boh sorangan boh tim, atawa babarengan dijieun ku guru jeung murid. Dina asésmen oténtik, ilubiungnamurid téh penting. Asumsina, murid bisangalakukeun kagiatandiajar leuwih hadénalika manéhna nyaho, yén manéhna keur dipeunteun. Murid dipénta pikeun ngaréfléksikeun jeung ngaévaluasi kinerja manéhna sorangan dina ngaronjatkeun pamahaman jeung kamampuh diajarna anu leuwih jero pikeun ngahontal tujuan pangajaran.

Dina asésmen oténtik guru ngalarapkan kritéria anuraket patalina jeung konstruksi pangaweruh, kajian paélmuan, jeung pangalaman murid ti luar sakola. Asésmen oténtik nyoba ngagabungkeun kagiatan guru waktu ngajar jeung kagiatan murid waktu diajar (motivasi, kaaktifan, jeung kaparigelan murid). Ku sabab peniléyan mangrupa bagian tina prosés pangajaran, guru jeung murid kudu gawé bareng tur silih pikanyaho kana kritéria gawéna séwang-séwangan. Murid malah kudu ditanya tur kudu paham kana papancénna anu kudu dilaksanakeun ku manéhna.

c. Peniléyan Oténtik jeung Diajar Oténtik

Peniléyan oténtik merlukeun prosés diajar anu oténtik. Diajar oténtik ngagambarkeun pancén jeung cara néangan solusina anu dilakukeun ku murid, dipatalikeun kana réalitas di luareun sakola. Ieu asésmen museur kana pancén-pancén kompléks atawa kontéktual pikeun murid, anu némbongkeun kompetensi atawa kaparigelan nyatana.

Asésmen oténtik ngawengku tilu téhnik, nyaéta (1) ngukur langsung kaparigelan murid; (2) peniléyan kana pancén anu merlukeun karancagéan; jeung (3) analisis prosés pikeun ngahasilkeun réspon murid kana sikep, kaparigelan, jeung kaweruhna.

Asésmen oténtik gedé gunana pikeun guru dina nangtukeun cara anu panghadéna supaya sakabéh murid bisa ngahontal hasil ahir. Konstruksi

sikep, kaparigelan, jeung kaweruh bisa dihontal ku cara murid bisa ngaréngsékeun pancénna sacara aktif jeung kréatif. Eta kaaktifan murid bakal mangaruhan pisan dina mekarkeun kapribadian dirina.

Dina pangajaran oténtik, murid dipiharep bisa ngumpulkeun informasi ku pamarekan saintifik, paham kana fénoména anu aya hubunganana, sarta matalikeun naon-naon anu geus diulik jeung dunya nyata di luar sakola. Asésmen oténtik ngarojong murid dina ngonstruksi, ngaorganisasikeun, nganalisis, nyintésis, napsirkan, ngajéntrékeun, jeung ngaévaluasi informasi jadi pangaweruh anyar.

Dina pangajaran oténtik, guru kudu jadi “guru oténtik.” Peran guru lain dina prosés ngajar wungkul, tapi dina peniléyan deuih. Pikeunngalaksanakeun pangajaran oténtik, guru kudu nyumponan sawatara kritéria.

- 1) Paham cara meunteun kahéngkéran jeung kaonjoyan murid katut desainna.
- 2) Paham cara ngaping murid pikeun mekarkeun pangaweruhna ku cara ngapersépsi jeung nyadiakeun sumber daya anu nyumponan.
- 3) Ngaping prosés pangajaran, niténan informasi anyar, jeungnyaluyukeun pamahaman murid.
- 4) Kréatif jeung inovatif enggoning ngajembaran pangaweruh, wawasan, jeung pangalaman murid tina dunya nyata di luar sakola.

d. Wanda Peniléyan Oténtik

Dinangalaksanakeun asésmen oténtik, guru kudupaham kana tujuan nu hayang dihontal jeungtumanya ka dirina sorangan, hususna ngeunaan (1) sikep, kaparigelan, jeung pangaweruh naon nu rék dipeunteun; (2) fokus peniléyan nu rék dilakukeun, misilna, naha rék museur ngajénkana sikep, kaparigelan, atawa pangaweruh; jeung (3) tingkat pangaweruh naon nu rék dipeunteunna: naha nalar, mémori, atawa prosés.

Aya sababaraha jenis asésmen oténtik, nyaéta (1) peniléyan kinerja, (2) peniléyan proyék, (3) peniléyan portofolio, jeung (4) peniléyan tulisan.

1) Peniléyan Kinerja

Asésmen oténtik ngalibetkeun parsisipasi aktip murid, hususna dina prosés jeung aspék nu dipeunteun. Saméméhna guru nanya ka murid ngeunaan unsur proyék atawa pancén nurék dipaké ku murid pikeun nangtukeun kritéria réngsé henteuna éta proyék. Satuluyna, guru nyieun laporan naratif atawa laporan kelas pikeun ngayakeun *feedback*. Aya sababaraha cara pikeunngarekam hasil peniléyan *berbasis* kinerja, nyaéta:

a) Daftar cék (*checklist*)

Digunakan pikeun mikanyaho muncul henteuna unsur-unsur tina indikator atawa subindikator tina hiji peristiwa atawa tindakan.

b) Catetan anékdotal/narasi (*anecdotal/narative records*)

Digunakeun ku cara guru nulis laporan narasi ngeunaan naon-naon anu dilakukeun ku unggal murid sawaktu migawé éta proyék. Tina éta laporan, guru bisa nangtukeun kualitas murid dina nyumponan kritéria anu geus ditangtukeun.

c) Skala peniléyan (*rating scale*)

Biasana digunakan skala numerik jeung prédikatna. Misilna: 5 = hadé pisan, 4 = hadé, 3 = cukup, 2 = kurang, 1 = kurang pisan.

d) Mémoni atawa ingetan (*memory approach*)

Digunakeun ku guru ku cara niténan waktu migawé hiji hal, tapi lain nyatet. Guru ngan ngagunakan informasi dina mémorina pikeun nangtukeun hasil henteuna murid dina ngahontal tujuan éta proyék. Ieu cara téh kurang pati dirojong, sabab loba kahéngkérana, kajaba pikeun guru anu telik tur panjang ingetanana.

Aya sawatara hal anu kudu diperhatikeun dina ngalaksanakeun peniléyan kinerja.

- Léngkah-léngkah gawé anu kudu dilakukeun ku murid pikeun némbongkeun karya nyatana dina ngahontal hiji kompetensi.
- Merenah jeung lengkepna aspék gawé anu bakal dipeunteun.
- Kamampuh-kamampuh husus anu diperlukeun ku murid pikeun ngaréngsékeun tugas-tugas pangajaran.

- d) Fokus utama tina gawé anu rék dipeunteun, hususna indikator anu rék dititénan.
- e) Runtuyan kamampuh atawa kaparigelan murid anu rék dititénan.

Guru kudu gemet niténan kontéks gawé murid pikeun nangtukeun *Kahontalna* kamampuh murid kana hiji proyék. Upamana, pikeun ngajén kamahéran murid pikeun meunteun kaparigelan basa peserta didik, tina aspék kaparigelan nyarita ngagunakeun basa Sunda guru bisa niténan sababaraha kontéks, saperti kamampuh murid dina keurpidato, sawala, nyarita, ngadongéng, atawangawawancara. Tina sababaraha kontéks ieu bakal kapanggih kamahéran nyarita anu gembleng. Supaya imeut dina niténanan éta kamampuh, guru bisa ngagunakeuninstrumén, saperti instrumén peniléyan sikap, observasi paripolah, pananya langsung atawa pribadi.

Peniléyandiri (*self assessment*) kaasup bagian tina peniléyan kinerja. Peniléyan diri mangrupa hiji téhnik peniléyan anu dilakukeun ku cara murid meunteun dirina sorangan ngeunaan status, prosés, jeung tingkat kahontalna kompetensi anu diulikna dina hiji mata pelajaran. Téhnik peniléyan diri bisa digunakeun pikeun ngukur kompetensi kognitif, aféktif jeung psikomotor.

Téhnik peniléyan diri bogasababaraha mangpaat positif, nyaéta (1) Numuwuhkeun rasa percaya diri murid; (2) Murid jadi sadar kana kakuatan dan kahéngkéran dirina; (3) Ngarojong, ngabiasakeun, jeungngalatih murid jujur; sarta (4) Numuwuhkeun sumanget pikeun maju sacara personal.

2) Peniléyan Proyék

Peniléyan proyék (*project assessment*) mangrupa kagiatan peniléyan kana tugas anukudu diréngsékeun ku murid dina hiji periodeu. Murid ngaréngsékeun éta tugas ku cara léngkah-léngkah: ngararancang, ngumpulkeun, milah-milah, ngolah, nganalisis, jeungnyodorkeun data. Peniléyan proyék raket pisan patalina jeung aspék pamahaman, prakték ngalarapkeun, jeung ngayakeun panalungtikan.

Waktu migawé hiji proyék, murid boga lolongkrang pikeun ngalarapkeun sikep, kaparigelan, jeung pangaweruhna. Ku kituna, dina unggal peniléyan proyék, aya tilu hal anu kududiperhatikeunku guru.

- a) Kaparigelan murid dina milih topik, néangan, ngumpulkeun, ngolah, jeung nganalisis data, ngama'naan informasi jeung nulis laporanana.
- b) Kasaluyuan atawa rélevansi Matéri pangajaran jeung kamekaran sikep, kaparigelan, jeung pangaweruh anu dibutuhkeun ku murid.
- c) Orijinalitas hiji proyék pangajaran anu dipigawé atawa dihasilkeun ku murid.

Peniléyan proyék museurkeun arancang, prosés gawé, jeung produk proyék. Ku sabab kitu, saméméhna guru kudunyusun heula arancang jeung instrumén peniléyan, nyiapkeun arancang pikeun ngumpulkeun jeung nganalisis data, jeung pikeun nyusun laporan. Peniléyan proyék bisa ngagunakeun instrumén daptar cék, skala peniléyan, atawa narasi. Laporan peniléyan bisa diébréhkeun dina wangun poster atawa tinulis.

Peniléyan produk bisa ngajén kamampuh murid dina ngahasilkeun produk. Ari peniléyan sacara holistik museur kana aprésiasi atawa kesan anu gembleng kana produk anu dihasilkeun.

3) Peniléyan Portofolio

Peniléyan portofolio mangrupa peniléyan kana kumpulan artéfact anu ngagambarkeun kamajuan hasil gawé nyata murid. Peniléyan portofolio bisa tina hasil gawé murid sacara individual atawa diproduksi sacara kelompok. Hal ieu merlukeun prosés meunteun anu kudu dumasar kana sababaraha diménsi.

Peniléyan portofolio sipatna sambung-sinambung dumasar kana kumpulan karya murid sacara individu atawa kelompok dina hiji periodeu pangajaran. Éta informasi téh bisa mangrupa karya murid, hasil tés (lain peunteun), atawa informasi séjén anu rélevan jeung kompeténsina. Bisa dilakukeun ku guru bisa ku muridna sorangan.

Ku ayana peniléyan portofolio guru bakal mikanyaho kamekaranatawa kamajuan diajar murid. Tina hasil portofolio, guru/murid bisa ngoméan kakurangan luyu jeung udagan nu hayang dihontalna.

Léngkah-léngkah ngalaksanakeun peniléyanportofolio.

- a) Guru ngajéntrékeun sacara ringkes ésénsi peniléyan portofolio.
- b) Guru bisa babarengan jeung murid nangtukeun jenis portofolio anurék dijieun.
- c) Murid sacara mandiri atawa diaping ku guru nyusun portofolio pangajaran.
- d) Guru ngagundukkeun jeung nunda portofolio bari nyatetan tanggalna.
- e) Guru ngajén portofolio murid dumasar kana hiji kritéria.
- f) Guru babarengan jeung murid medar dokumén portofolio anugeus dihasilkeun.
- g) Guru méré umpan balik ka murid kana hasil peniléyan portofolio.

4) Peniléyan Tinulis

Peniléyan tinulis dina pangajaran tetep diperlukeun. Tés tinulis mah bisa dina wangun pilihan, nyadiakeun jawaban, atawa éséy. Tés éséy meredih kamampuah ingetan, pamahaman, ngalarapkeun, nganalisis, ngagabungkeun, jeung ngaévaluasi matéri. Sipatna kompréhénsif nepi ka bisa ngagambarkeun sikap, kaparigelan, jeungkaweruh murid. Tés éséy méré kabébasanka murid pikeun ngajawab soal dumasar puseur implenganana. Tina puseur implengan anu béda, tinangtu bakal ngahasilkeun jawaban anu béda-béda. Aya dua rupa jawaban tés éséy, nyaéta jawaban bébas (*extended-response*) jeung jawaban kawatesanan (*restricted-response*). Ieu jawaban téh gumantung kana bobot soal anu dibikeun ku guru.

2. Peniléyan Prosés

a. Wangenan Peniléyan Prosés

Peniléyan nyaéta kagiatan meunteun atawa ngajén hiji obyék dumasar kritéria nu geus tangtu. Pikeun nangtukeun niléy atawa harga hiji obyék diperlukeun ayana ukuran atawa kritéria (Sudjana, 2009:3). Dina peniléyanatikanaya tilu sasaran utama, nyaéta program pendidikan, prosés diajar ngajar, jeung hasil-hasil diajar.

Peniléyan prosés mangrupa prosés meunteun nu museurkeun sasaran kana tingkat éféktivitas diajar ngajar dina raraga ngahontal tujuan pangajaran. Peniléyan prosés diajar ngajar patali jeung meunteun kagiatan guru, kagiatan murid, pola interaksi antara guru jeung murid sarta luamangsungna prosés diajar ngajar. Peniléyan prosés diajar patali jeung paradigma yén kagiatan diajar museur ka murid, murid nu dominan dina kagiatan diajar sacara mandiri sarta guru ngan saukur ngaping. Dina ieu hal guru kudu salawasna ngariksa bangbaluh nu kapanggih ku murid dina unggal lawungan. Ari pikeun ngukur hasil diajar diayakeun kagiatan ulangan harian, tengah seméster, jeung ahir seméster.

Lajuning laku tina peniléyan prosés pangajaran upamana meunangkeun hasil nu kurang hadé, mangka kudu diayakeun Penelitian Tindakan Kelas (PTK). Hartina guru kudu ngadiagnosa bangbaluh nu disanghareupan ku murid dina kagiatan diajar, nu antukna bakal manggihan hiji cara pikeun ngungkulan éta masalah. Béda deuijeung kagiatan ujian, lamun guru manggihan murid nu teu nyumponan kritéria dina KKM (Kritéria Ketuntasan Minimal), solusina nyaéta ngayakeun kagiatan rémedial pangajaran.

b. Tujuan Peniléyan Prosés

Dina enas-enasna, tujuan peniléyan prosés nyaéta pikeun maluruh kagiatan diajar-ngajar, utamana éfésiénsi, kaéféktipan, sarta produktivitas pikeun ngahontal tujuan pangajaran. Diménsi peniléyan prosés diajar ngajar patali jeung komponén prosés pangajaran misilna tujuan pangajaran, métodeu, Matéri pangajaran, kagiatan diajar ngajar sarta peniléyan.

Aya opat tujuan peniléyan prosés, nyaéta:

- (1) *keeping track*, pikeun ngalacak prosés diajar murid diluyukeun jeung rarancang anu geus ditangtukeun.
- (2) *cheching-up*, pikeun ngecék kahontal henteuna kamampuh murid jeung kakurangan murid salila prosés pangajaran.
- (3) *finding out*, pikeun manggihan kakurangan, kasalahan, kahéngkéran murid dina prosés pangajaran nepi ka guru gancang néangan solusina.
- (4) *summing-up*, pikeun nyindekkeun tingkat hontalan murid kana kompetensi anu geus ditangtukeun.

Peniléyanboga sababaraha fungsi dina prosés pangajaran, nyaéta:

- 1) Minangka alat pikeun maluruh naha murid geus nyangkem élmu pangaweruh, niléy-niléy, norma-norma sarta kaparigelan nu geus dibikeun ku guru;
- 2) Pikeun maluruh kahéngkérannu murid dina kagiatan diajar;
- 3) Maluruh tingkat “ketercapaian” murid dina kagiatan diajar;
- 4) Minangka eunteung pikeun guru, nu sumberna ti murid;
- 5) Minangka alat pikeun maluruh kamekaran diajar murid; jeung
- 6) Minangka matéri utama laporan hasil diajar murid ka kolotna.

c. Komponén Peniléyan Prosés

Diménsi peniléyan prosés diajar-ngajar patali jeung komponén-komponén nu ngawangun prosés diajar ngajar, komponén pangajaran minangka diménsi peniléyan prosés diajar-ngajar, ngawengku sababaraha komponén nyaéta tujuan intruksional, Matéri pangajaran, murid, guru, alat, sumber diajar jeung peniléyan.

- 1) Komponén tujuan instruksional ngawengku aspék-aspék tujuan, kapabilitas nu nyangkaruk di jerona, rumusan tujuan, saluyu heunteuna kamampuh murid, jumlah jeung waktu nu aya pikeun ngahontal éta tujuan, saluyu henteuna jeung kurikulum nu dipaké, sarta bisa dilaksanakeun dina pangajaran.
- 2) Komponén Matéri pangajaran ngawengku matéri, saluyu henteuna jeung tujuan, tingkat bangbaluh Matéri, gampang henteuna maluruh éta Matéri, daya guna pikeun murid, “keterlaksanaan” saluyu jeung waktu nu disadiakeun, sumber-sumber pikeun maluruhna, cara maluruhna, “kesinambungan” Matéri, rélevansi Matéri jeung kabutuh murid, sarta *prasyarat* maluruh éta Matéri pangajaran.
- 3) Komponén murid ngawengku kamampuan *prasyarat*, minat jeung panitén, motivasi, sikep, cara diajar, hubungan sosialisasi jeung batur sakelas, bangbaluh diajar nu disanghareupan, karakteristik jeung kapribadian, kabutuhan kana diajar, idéntitas murid jeung kulawargana nu raket patalina jeung atikan di sakola.
- 4) Komponén guru ngawengku mata pelajaran nu kacangkem, kaparigelan ngajar, sikep kaguruan, pangalaman ngajar, cara ngajar, cara meunteun, karep pikeun mekarkeun profesina, kaparigelan nyarita, kapribadian, kamampuh jeung kahayang

méré apingan ka murid, hubungan jeung murid katut babaturan guruna, cara maké raksukan, sarta kaparigelan séjén nu dibutuhkeun.

- 5) Komponén alat jeung sumber diajar ngawengku jenis alat jeung jumlahna, daya guna, hésé henteu ngayakeunana, lengkep henteuna, mangpaatna pikeun murid jeung guru, cara makéna. Alat jeung sumber diajar téh kaasup alat peraga, buku sumber, laboratoriem, sarta kalengkepan diajar nu lianna.
- 6) Komponén peniléyan ngawengku jenis alat peniléyan nu digunakeun, eusi jeungrumusan pananya, mariksa jeung interpréstasina, sistem peniléyan nu digunakeunana, prak-prakan nganiléy, lajuning laku hasil peniléyan, administrasi peniléyan, tingkat “kesukaran” soal, validitas jeung réliabelitas soal peniléyan, daya pembéda, frékuansi peniléyan jeung perencanaan peniléyan.

d. Kritéria Peniléyan Prosés

Nurutkeun Sudjana (2009:59-62), peniléyan prosés diajar ngajar aya kritériaana.

1) Konsisténsi kagiatan diajar ngajar maké kurikulum

Kurikulum nyaéta program diajar ngajar anu geus ditangtukeun minangka patokan dina ngalaksanakeun kagiatan diajar ngajar. Hasil henteuna prosés diajar ngajar ditilik nepi kamana éta patokan dilaksanakeun sacara nyata dina wangun jeung aspék (1) Tujuan pangajaran, (2) Matéri pangajaran nu dibikeun, (3) warna kagiatan nu dilaksanakeun, (4) Cara ngalaksanakeun warna kegiatan, (5) alat nu dipaké pikeun masing-masing kagiatan, jeung (6) Peniléyan nu dipaké dina unggal tujuan.

2) Prak-prakanana ku Guru

Kumaha waé program nu geus dilakukeun ku guru, naha nyanghareupan bangbaluh atawa henteu. Kumaha prak-prakan guru dina (1) Ngondisikeun kagiatan diajar murid; (2) Nataharkeun alat jeung sumber diajar; (3) ngamangpaatkeun alokasi waktu; (4) Méré apingan ka murid; (5) Ngalaksanakeun kagiatan ngajar; jeung (6) Ngadumaniskeun hasil diajar nu geus dilakonan tur nangtukeun lajuning lacuna.

3) Prak-prakan ku Murid

Ditilik nepi kamana murid ngalaksanakeun kagiatan diajar luyu program guru, naha murid (1) Nyangkem jeung nuturkeun pituduh nu diberé ku guru;

(2) enya-nya diajar; (3) ngaréngsékeun pancén luyu jeung alokasi waktu; (4) ngamangpaatkeun sumber diajar; jeung (5) nyangkem tujuan pangajaran.

4) Motivasi diajar murid

Hasil henteuna prosés diajar-ngajar bisa katémbong tina motivasi murid nalika ngalaksanakeun kagiatan diajar saperti (1) Kahayang jeung panitén murid kana pangajaran; (2) Sumanget murid; (3) Tanggung jawab murid; (4) Réaksi nu katémbong di diri murid sabada dibéré stimulus ku guru; jeung (5) Ngarasa bungah tur sugema migawé pancén.

5) Aktif henteuna murid dina kagiatan diajar

Peniléyan prosés diajar ngajar nyoko kana aktif henteuna muridwaktupangajaran lumangsung. Aktip henteuna murid bisa katémbong sababaraha hal, nyaéta (1) aktif dina migawé pancén; (2) aktif dina ngungkulan masalah; (3) nanya ka babaturan; (4) néangan informasi; (5) ngayakeun diskusi kelompok; (6) Meunteun kamampuh dirina sorangan; (7) Ngalatih diri; jeung (8) ngalarapkeun naon-naon nu geus diulikna.

6) Interaksi guru jeung murid

Interaksi guru jeung murid mangrupa kagiatan silih pangaruhan saperti (1) tanya jawab antara guru jeung murid atawa murid jeung murid; (2) apingan guru ka murid; (3) aya guru jeung murid nu jadi sumber diajar; (4) guru jadi fasilitator diajar murid; (5) guru ngungkulan masalah murid; jeung (6) aya hasil diajar murid nu nyugemakeun.

7) Kamampuh sarta kaparigelan guru waktu ngajar

Kaparigelan guru ngajar mangrupa puseur kaahlian guru nu profésional, utamana dina hal Matéri pangajaran, komunikasi jeung murid, métode ngajar, jrrd. Aya sababaraha indikator dina ngajén kamampuh guru, nyaéta (1) Nyangkem jeung ngawasa Matéri pangajaran nu diajarkeun ka murid; (2) Parigel komunikasi jeung murid; (3) Ngawasa kelas hartina bisa ngendalikeun kagiatan kelas; (4) Parigel ngagunakeun rupaning alat jeung sumber diajar; sarta (5) Parigel waktu méré pertanyaan ka murid.

8) Kualitas hasil diajar nu dicangkem ku murid

Salah sahiji ngajén hasil henteunna prosés diajar ngajar ditilik tina hasil diajar nu kahontal ku muridbaris katémbong dina aspék (1) robahna paripolah murid (kaweruh, sikep, kaparigelan); (2) Kualitas jeung kuantitas tujuan nu kacangkem

ku murid; (3) Jumlah murid nu ngahontal tujuan instruksional; jeung (4) Hasil diajar nu gancang diinget sarta bisa diaplikasikeun minangka dasar dina nataharkeun matéri diajar nu bakal disanghareupan.

Peniléyan prosés dilaksanakeun waktu prosés pangajaran lumangsung, patali jeung tahap éféktivitas kagiatan diajar-ngajar dina raraga ngahontal tujuan pangajaran. Aspék anu dipeunteun dina peniléyan posés téh nyaéta kagiatan guru, kagiatan murid, pola interaksi guru—murid, jeung lumangsungna prosés diajar-ngajar. Lajuning laku tina peniléyan prosés pangajaran, lamun hasilna kurang nyugemakeun, nya guru ngayakeun panalungtikan tindakan kelas.

Conto format peniléyan prosés:

Tabel 1.1 Pedoman Peniléyan Prosés Diajar Murid

No	Aspek yang Diobservasi	Nilai Penampilan			
		1	2	3	4
1.	Kegiatan menanggapi konsep guru.				
2.	Partisipasi dalam pemecahan masalah.				
3.	Tanggung jawab pengerjaan tugas.				
4.	Disiplin belajar.				
5.	Kerjasama dalam pemecahan masalah.				
6.	Motivasi belajar.				
7.	Kegiatan menjawab Pertanyaan guru.				
8.	Kegiatan dalam mengerjakan tugas-tugas				
9.	Kegiatan menanggapi bacaan.				
10.	Kegiatan refleksi bersama guru.				
Nilai Hasil Observasi					

Keterangan:

Skala nilai : 4 = sangat baik 3 = baik 2 = cukup 1 = kurang

3. Peniléyan Hasil

a. Harti jeung Tujuan Peniléyan Hasil Belajar

Peniléyan hasil diajar mangrupa salah sahiji kagiatan anu penting dina dunya atikan. Sabab, nya ku peniléyan hasil diajar pisan bakal kapanggih kamajuan, kakurangan, kaonjoyan diajar murid jeung posisi murid dina kelompokna. Lian

ti éta, peniléyan hasil diajar bakaljadi *feed back* pikeun guru dina ngaévaluasi hasil henteuna prosés diajar ngajar (Kuswari, 2010:14). Sarua jeung pamadegan Kuswari, Nurgiyantoro (1995:19) ngébréhkeun yén peniléyan hakékatna mangrupa alat ukur pikeun mikanyaho kahontal henteuna tujuan-tujuan pangajaran anu geus ditangtukeun ku murid sanggeus manéhna diajar.

Ari tujuan peniléyan hasil diajar téh pikeun mikanyaho sababaraha hal, nyaéta:

- a) tingkat pamahaman murid kana matéri anu geus diajarkeun;
- b) kamahéran, motivasi, bakat, minat, jeung sikep murid kana program pangajaran;
- c) tingkat kamajuan jeung kasaluyuan antara hasil diajar murid jeung standar kahontalna kompetensi;
- d) kaonjoyan jeung kahéngkérangan murid dina prosés diajar;
- e. cara milih murid anu luyu jeung salah sahiji jenis atikan nu tangtu;
- f. cara nangtukeun kanaékan kelas; jeung
- g. cara nempatkeun murid luyu jeung posisina.

Sacara idiéal, peniléyan kudu maké dua hal:(1) prosédur anu standar jeung(2) instrumén anu standar. Prosédur standar nyaéta peniléyan anu dilakukeun kudu maké léngkah-léngkah nu tangtu jeungboga sikep anu adil sarta tinimbangan ka murid diluyukeun jeung situasi, waktu, tempat, jeung rupa-rupana kamampuhna. Ari instrumén standar nyaéta instrumén anu disusun maké instrumén anu baku jeungbisa dipertanggungjawabkeun, boh tingkat validitas boh réliabilitasna.

b. Wanda jeung Wangun Tés Hasil Diajar

Tés bisa didefinisikeun minangka prosédur sistematis pikeun ngukur paripolah individu. Eta définisi téhngandung dua hal utama, nyaéta:

Kahiji, prosédur sistematis nuduhkeun yén tés kudu disusun, dilaksanakeun,jeung diolah dumasarkana aturan-aturan nu geus ditangtukeun.Prosédur sistematis téhnyoko kana tilu léngkah, nyaéta (a) sistematis dinaeusi, hartina butir-butir soal (item) tés kudu disusun tur dipilih dumasarkanawilayah sarta paripolah anu rék jeung anu kudu diukur nepi ka

tingkat validitas éta tés bener-bener bisa dipertanggungjawabkeun, (b) sistematis dinangalaksanakeun tés (administrasi), hartina éta tés kudu dilaksanakeun luyu jeung prosédur jeung kondisi anugeus ditangtukeun; jeung (c) sistematis dina ngolahna, hartina data anu dihasilkeun tina tés diolah jeung ditapsirkeun dumasarkana aturan-aturan sarta norma anu geus ditangtukeun.

Kadua, ngukur paripolah individu nuduhkeun yén tés kudu ngukur hiji sampel tina hiji tingkah laku individu anu ditést. Tés henteu bisa ngukur sakumna (populasi) tingkah laku, tapi kauger ku eusi (butir soal) éta tés.

Eusi tés bisa mangrupa soal anu kudu dijawab kumurid anu ditést (*tés tee*). Ieu téh disebut tés hasil diajar (*achievement test*). Hasil diajar diwangun ku butir soal anu tingkat hésénabéda-béda (gampang, sedeng, jeung hésé). Éta tés kudu dipigawé ku murid dina waktu anugeus ditangtukeun. Ku kituna, tés hasil diajar mangrupa *power test*, nyaéta ngukur kamampuh murid dina ngajawab pananya.

Aya tilu wandatés hasil diajar, nyaéta (a) tés lisan, (b) tés tulisan, dan (c) tés tindakan.

Aya dua wangun tés, nyaéta (a) tés éséy (uraian) jeung (b) tés obyékif. Tés uraian mangrupa salah sahiji warna tés tulisan anu umumna mangrupa pananya anu ngandung permasalahan jeung merlukeun pedaran dinangjawabna. Ciri tés uraian méré kabébasan ka murid pikeun ngaorganisasikeun jawabanana sorangan. Murid bébas nyusun jawaban soal uraian dumasar kana puseur implenganana séwang-séwangan.

Tés obyékif mangrupa tés anu (1) cocog pikeun ngébréhkeun tatarankaweruh, pamahaman, aplikasi, jeung analisis; (2) ngarojong murid inget, napsirkeun, jeung nganalisis pamadegan; jeung (3) jawabanana bisa ngagambarkeun ranah kognitif. Héngkérna (a) murid teu diperedih pikeun ngaorganisasikeun jawaban, sabab jawabanana geus disadiakeun; (b) murid mungkin baé ngira-ngira jawabanana; (c) henteu bisa ngagambarkeun

prosés mikir jeung nalar; jeung (d) ngan ngukur ranah kognitif anu handap, teu ngali kamampuh anu leuwih kompléks.

c. Peniléyan Hasil Diajar Basa Sunda

Kompeténsi anu dipeunteun dina basa, lain ngukur kamampuh konsép basa jeung sastra, tapi kamampuh kaparigelan maké basa. Aya opat rupa tés kaparigelan basa, nyaéta (1) tés ngaregepkeun, (2) tés nyarita, (3) tés maca, jeung (4) tés nulis.

1) Tés Kamampuh Ngaregepkeun

Tés ngaregepkeun anu mangrupa tés kamampuh pikeun nyangkem basa digunakeun sacara lisan (komprehénsif lisan). Tés ngaregepkeun bisa langsung bisa maké média rékaman. Aya opat tingkatan dina peniléyan kamampuh ngaregepkeun, nyaéta (1) ingetan; (2) pamahaman; (3) aplikasi; jeung (4) analisis (Nurgiyantoro, 1995:237-242)

2) Tés Kamampuh Nyarita

Tés nyarita nyaéta tés pikeun ngukur kamampuh nepikeun pesen ku basa lisan. Aya sawatara pancén kamampuh nyarita, nyaéta (1) nyarita dumasar kana gambar; (2) ngawawancara; (3) ngadongéng; (4) biantara; jeung (5) sawala (Nurgiyantoro, 1995).

Djiwandono (1996) ngébréhkeun yén wangun tés kamampuh nyarita ngawengku (1) nyarita singget, (2) nyaritakeun deui, jeung (3) nyarita bébas. Tingkatan tés kamampuh nyarita, nyaéta, (1) ingetan; (2) pamahaman; jeung (3) aplikasi (Nurgiyantoro:1995).

3) Tés Kamampuh Maca

Tujuan tés kamampuh maca nyaéta pikeun ngukur kamampuh dina nyangkem eusi bacaan. Wujud tina kamampuh nyangkem eusi bacaan jeung bisa dijadikeun dasar dina nyusun butir tés maca. Soal tés maca bisa mangrupa tés subyékif atawa tés obyékif. Tés subyékif miharep

waleran anu panjang lébar, ari tés obyéktof mah jawabanana kauger luyu jeung wangun soalna, jawaban pondok, ngalengkepan, atawa pilihan.

Djiwandono (1996) nyontokeun wangun tés obyéktof pikeun ngukur kamampuh maca: (1) ngalengkepan wacana; (2) ngajawab pananya, jeung (3) ngaringkes eusi bacaan.

4) Tés Kamampuh Nulis

Tés kamampuh nulis mangrupa tés kamampuh nepikeun pesan maké tulisan. Wangun tugas kamampuh nulis, nyaéta (1) nyusun alinea; (2) nulis dumasar visual; (3) nulis dumasar sora; (4) nulis dumasar buku; (5) nulis laporan; (6) nulis surat; jeung (7) nulis dumasar kana téma. Djiwandono (1996) nyontokeun tés nulis: (1) nyaritakeun gambar, (2) nulis ringkesan, jeung (3) nulis bébas. Tingkat kamampuh nulis ngawengku (1) tingkat ingetan, (2) tingkat pamahaman, (3) tingkat aplikasi, jeung (4) tingkat analisis.

LEMBAR KERJA KOMPETÉNSI PÉDAGOGIK PRINSIP PENILAIAN OTÉNTIK

Pituduh:

1. Pék titénan matéripenilaian oténtik dina Modul Kelompok Kompetensi H!
2. Diskusikeun dina kelompok pikeun ngajawab pertanyaan ngeunaan penilaian oténtik!
3. Tuliskeun jawaban hasil diskusi dina kolom ieu di handap!

No.	Aspék	Pedaran
1.	Watesan penilaian oténtik	
2.	Wanda penilaian oténtik	
3.	Penilaian pinerja	

4.	Penilaian proyék	
5.	Penilaian portofolio	

D. Kegiatan Diajar

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan kegiatan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar.
2. Baca pedaran bahan ajar nu dipidangkeun kalawan disiplin.
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kegiatan diajar tanggung jawab.
4. Baca deui saliwat pedaran bahan ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung raguman bahan ajar kalawan kréatif.
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa gawé bareng dina diskusijeung kancamitra séjénna.

E. Latihan

Jawab sakur pananya/parentah ieu di handap kalawan tanggung jawab jeung disiplin!

1. Terangkeun nu dimaksud peniléyan oténtik, prosés, jeung hasil diajar!
2. Terangkeun mangpaat peniléyan oténtik!
3. Jéntrékeun rupa-rupa peniléyan oténtik!
4. Jéntrékeun léngkah-léngkah ngalaksanakeun peniléyan portofolio!
5. Naon sababna tés éséy bisa méré lolongkrang ka guru pikeun ngukur hasil diajar murid kana tingkatan anu leuwih luhur atawa leuwih kompléks?
6. Tataan naon waé tujuan peniléyan prosés!
7. Tétélakeun komponén-komponén peniléyan prosés!
8. Sebutkeun kritéria-kritéria peniléyan prosés!
9. Jéntrékeun wandajeung wangun tés hasil diajar!
10. Kumaha peniléyan kompetensi kamahéran ngagunakeun basa?

F. Tingkesan

Sacara husus, dina kontéks pangajaran di kelas, peniléyan dilakukeun pikeun mikanyaho kamajuan diajar murid ogé hasil diajarna. Lian ti éta, peniléyan dipaké pikeun manggihan kasulitan diajar, ngoméan prosés diajar ngajar, jeung pikeun nangtukeun kenaikan kelas. Ku ngayakeun peniléyan, bakal kapanggih informasi akurat ngeunaan prosés jeung hasil tina pangajaran anu geus dilaksanakeun. Tujuan peniléyan aya opat, nyaéta: (1) *keeping track*, (2) *cheching-up*, (3) *finding out*, jeung (4) *summing-up*;

Peniléyan oténtik nyaéta peniléyanparipolah murid sacara multi-diménsional dina situasi nyata. Peniléyanoténtik henteu ngan ngagunakan tés keretas jeung pulpén(tés tinulis), tapi bisa ngagunakan sawatara métodeu, misilna tés perbuatan, méré papancén, jeung portofolio. Manpaat positif peniléyan oténtik, nyaéta (1) numuwuhkeun rasa percaya diri murid; (2) murid jadi sadar kana kakuatan dan kahéngkéran dirina; (3) ngarojong, ngabiasakeun, jeung ngalatih murid jujur; jeung (4) numuwuhkeun sumanget pikeun maju sacara personal.

Peniléyan prosés mangrupa prosés meunteun nu museurkeun sasaran kana tingkat éféktivitas diajar ngajar dina raraga ngahontal tujuan pangajaran. Peniléyan prosés diajar ngajar patali jeung meunteun kagiatan guru, kagiatan murid, pola interaksi antara guru jeung murid sarta lumangsungna prosés diajar ngajar. Peniléyan prosés dilakukeun waktu prosés pangajaran lumangsung. Peniléyan prosés diajar patali jeung paradigma yén kagiatan diajar museur ka murid, murid nu dominan dina kagiatan diajar sacara mandiri sarta guru ngan saukur ngaping. Dina ieu hal guru kudu salawasna ngariksa bangbaluh nu kapanggih ku murid dina unggal lawungan. Sedengkeun pikeun ngukur hasil diajar diayakeun kagiatan ulangan harian, tengah seméster, jeung ahir seméster.

Tujuan peniléyan prosés nyaéta pikeun maluruh kagiatan diajar-ngajar, utamana éfésiénsi, kaéféktifan, sarta produktivitas pikeun ngahontal tujuan pangajaran. Diménsi peniléyan prosés diajar ngajar patali jeung komponén prosés pangajaran misalna tujuan pangajaran, métodeu, Matéri pangajaran, kagiatan diajar ngajar sarta peniléyan.

Komponén pangajaran minangka diménsi peniléyan prosés diajar-ngajar. Komponén peniléyan prosés téh ngawengku sababaraha komponén nyaéta tujuan intruksional, Matéri pangajaran, murid, guru, alat, sumber diajar jeung peniléyan.

Kritéria peniléyan prosés ngawengku tujuh aspék nyaéta: (1) Konsisténsi kagiatan diajar ngajar maké kurikulum, (2) prak-prakan ku guru, (3) prak-prakan ku murid, (4) motivasi diajar murid, (5) aktip henteuna murid dina kagiatan diajar, (6) interaksi guru jeung murid, (7) kamampuh sarta kaparigelan guru waktu ngajar, jeung(8) kualitas hasil diajar nu dicangkem ku murid.

Peniléyan hasil ditujulkeun pikeun ngukur hasil diajar murid dina tungtung pangajaran. Peniléyankudu nyumponan dua hal: (1)maké prosédur baku jeung(2) maké instrumén standar. Prosédur baku nyaéta peniléyan anu dilakukeun kudumaké léngkah-léngkah nu tangtu jeungsikep anu adil ka muridsarta tinimbangan nu diluyukeun jeung situasi, waktu, tempat, jeung kamampuhna. Ari instrumén baku nyaéta instrumén anu disusun maké prosédur mekarkeun instrumén anu baku jeungbisa dipertanggungjawab-keun, boh tingkat validitas boh réliabilitasna.

Tés bisa didéfinisikeun minangka prosédur sistematis dina ngukur paripolah individu. Éta definisi téhngandung dua hal utama, nyaéta prosédur sistematis jeung ngukur paripolah individu. Tés kaparigelan basa nyoko kana aspék (1) tés ngaregepkeun, anu ngukur kamampuh nyangkem basa lisan; (2) tés maca, anu ngukur kamampuh nyangkem basa tulis; (3) tés nyarita, anu ngukur kamampuh nepikeun pesen ku basa lisan; jeung (4) tés nulis, anu ngukur kamampuh nepikeun pesen ku basa tulis.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur tahap nyangkem Sadérék kana bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Nyangkem} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap nyangkem bahan ajar nu dihontal ku Sadérék:

90	-	100%	=	alus pisan
80	-	89%	=	alus
70	-	79	=	cukup
	-	69	=	kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap nyangkem 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun matéri kana Kagiatan Diajar II. Tapi, lamun tahap nyangkem Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui atawa deres deui matéri dina Kagiatan Diajar I, pangpangna bahan nu can dicangkem.

Réfléksi jeung Lajuning Laku

Ieu kagiatan dilaksanakeun pikeun ningali kahontalna jeung éféktivitas prosés pangajaran anu diilukan ku Sadérék. Lamun geus ngawasa matéri pangbinaan guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis wanda peniléyan (oténtik, prosés, jeung hasil), Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Kahontal”. Sabalikna, lamun can kahontal, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Can Kahontal”.

No.	Tujuan Pangajaran	Kahontal	Can Kahontal	Kat.
1.	Ngalatih guru dina nganalisis matéri wanda peniléyan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
2.	Ngalempeng guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis wanda peniléyan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
Lajuning Laku:				

KAGIATAN DIAJAR 2

PROSÉDUR, PRAKTÉK, JEUNG INSTRUMÉN PENILÉYAN, KATUT KKM

A. Tujuan

Saréngsena ngulik Kagiatan Diajar II, Sadérék dipiharep mibanda kamampuh pikeun ngajéntrékeun prosédur, prakték, instrumén peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda katut KKM (Kritéria Ketuntasan Minimal) kalawan meunang ajén atikan karakter réligius, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Indikator kahontalna kompeténsi dina ieu kagiatan diajar, nyaéta Sadérék dipiharep bisa

1. ngajéntrékeun prosédur peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda kalawan kukuh pamadegan;
2. ngaidéntifikasicara prakték jeung ngolah peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda kalawan kréatif;
3. ngaidéntifikasiinstrumén peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda kalawan kréatif;
4. ngajéntrékeun tujuan jeung prinsip nyusun peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda kalawan kukuh pamadegan; sarta
5. nganalisisKKM (Kritéria Ketuntasan Minimal) pangajaran basa jeung sastra Sunda kalawan gawé bareng.

C. Pedaran Matéri

Ieu pedaran matéri téh ngeunaan prosédur, prakték, instrumén peniléyan pangajaran basa jeung sastra Sunda katut KKM. Pék baca ku Sadérék ieu pedaran kalawan tanggung jawab, disiplin, tur gawé bareng!

1. Prosédur Peniléyan

a. Prinsip Prosédur Peniléyan

Prosédur peniléyan atawa padika meunteun nyaéta cara atawa léngkah-léngkah dina nganiléy atawa meunteun kamampuh murid. Prosés peniléyan ngawengku kagiatan ngumpulkeun sajumlah bukti-bukti anu nuduhkeun kahontalna hasil diajar murid. Ari tujuanana pikeun mikanyaho tingkat hasil diajar atawa tahap instruksional (Sagala, 2010:228). Peniléyan dilaksanakeun ku guru pikeun ngukur tahap kahontalna kompetensi murid jeung sumber nyusun laporan kamajuan hasil diajar jeung ngoméan prosés pangajaran. Peniléyan kudu dilaksanakeun kalawan ajeg, sistimatis, jeung écés programna boh maké tés boh nontés, bisa dina wangun lisan atawa tulisan, niténan kinerja, ngukur sikep, meunteun papancén, proyék atawa produk, portofolio, jeung meunteun diri (Mardapi, 2007:8).

Dina Palaturan Mendikbud No. 23 Taun 2016 ngeunaan Standar Penilaian Pendidikan ditétélakeun aya salapan prinsip umum peniléyan hasil diajar ku pangatik, nyaéta:

- 1) Sohéh: dumasar kana data anu némbongkeun kamampuh nu diukur.
- 2) Objéktif: dumasar kana prosédur jeung kritéria anu écés, teu subyékif.
- 3) Adil: henteu nguntungkeun atawa ngarugikeun murid lantaran “berkebutuhan khusus” sarta béda kasang tukang hirupna.
- 4) Gumulung: mangrupa salasahiji komponén anu teu misah tina kagiatan pangajaran.
- 5) Lagawa (*Terbuka*): prosédur, kritéria, jeung dadasar mutuskeun bisa kanyahoan ku pihak-pihak nu boga kapentingan.
- 6) Gemblengtur sinambung: ngawengku sakumna aspék kompetensi tur ku maké téhnik peniléyan anu luyu jeung kompetensi anu kudu kacangking ku murid.

- 7) Acuan kritéria: dumasar kana ukuran hontalan kompetensi nu geus ditetepkeun.
- 8) Akuntabel: bisa dipertanggungjawabkeun, boh tina téhnik, prosédur, boh hasilna.

Nurutkeun Permendikbud No. 23 Taun 2016 ngeunaan Standar Penilaian Pendidikan, peniléyan mangrupa prosés ngumpulkeun jeung ngolah informasi pikeun ngukur kahontalna hasil diajar pamilon atikan. Peniléyan hasil diajar ngawengku aspék sikep, kaweruh, jeung kaparigelan. Peniléyan sikep dilaksanakeun pikeun meunang informasi déskriptif ngeunaan paripolah murid. Penileyan kaweruh dilaksanakeun pikeun ngukur kaweruh murid. Ari penileyan kaparigelan dilaksanakeun pikeun ngukur kamampuh murid ngalarapkeun kaweruhna.

b. Sasaran Peniléyan Hasil Diajar

Sasaran peniléyan hasil diajar ku pangatik dina dimensi kaweruh bisa ditabelkeun saperti ieu di handap.

Tabel 2.1 Sasaran Peniléyan Hasil Diajar

Diménsi Kaweruh	Déskripsi
Faktual	Kaweruh ngeunaan istilah, ngaran jalma, ngaran barang, angka, taun, jeung hal-hal nu raket patalina kalawan husus kana mata pelajaran.
Konséptual	Kaweruh ngeunaan katégori, klasifikasi, patalina antar katégori. hukum kausalitas, définisi, jeung tiori.
Prosédural	Kaweruh ngeunaan prosédur jeung prosés husus tina hiji mata pelajaran saperti algoritma, téhnik, métodeu, jeung kritéria pikeun nangtukeun merenahna dipakéna prosédur (kaédah tatabasa, struktur karya sastra).
Métakognitif	Kaweruh ngeunaan cara ngulik kaweruh, nangtukeun kaweruh nu penting atawa teu penting (<i>strategic knowledge</i>), kaweruh nu luyu jeung kontéks nu tangtu, jeung mikaweruh diri sorang (<i>self-knowledge</i>).

c. Mékanisme Peniléyan Hasil Diajar

Mékasnisme peniléyan hasil diajar ku guru nyoko kana genep hal, nyaéta:

- 1) Ngararancang stratégi penileyan ku pangatik dilaksanakeun waktu nyusun RPP dumasar kana silabus;
- 2) Penileyan aspék sikep dilaksanakeun ku cara obsérvasi jeung téhnik séjén sarta laporanana jadi tanggung jawab guru kelas;
- 3) Peniléyan aspek kaweruh dilaksanakeun ku tés tinulis, tés lisan, jeung papancén;
- 4) Peniléyan kaparigelan dilaksanakeun ku cara prakték, produk, proyék, portofolio, atawa téhnik séjén anu saluyu jeung kompetensi;
- 5) Pamilon atikan (murid) anu can ngahontal KKM satuan atikan kudu milu rémidi; jeung
- 6) Hasil peniléyan hontalan kaeruh jeung kaparigelan murid ditepikeun dina wangun angka jeung/atawa déskripsi.

Prosédur peniléyan nyoko kana tilu aspék, nyaéta sikep, kaweruh, jeung kaparigelan. *Kahiji*, peniléyan aspék sikep dilaksanakeun ngaliwatan tahap-tahap: (1) niténan paripolah murid salila pangajaran, (2) nyatet paripolah murid maké lambar obsérvasi, (3) nyusul tepus hasil obsérvasi, (4) ngadadarkeun paripolah murid. *Kadua*, peniléyan aspék kaweruh dilaksanakeun ngaliwatan tahap-tahap: (1) nyusun rarancang penileyan, (2) mekarkeun instrumén peniléyan, (3) ngalaksanakeun peniléyan, (4) ngamangpaatkeun hasil penileyan, jeung (5) ngalaporkeun hasil penileyan dina wangun angka kalawan skala jeung déskripsi. *Katilu*, peniléyan aspék kaparigelan dilaksanakeun ngaliwatan tahap-tahap: (1) nyusun rarancang penileyan, (2) mekarkeun instrumén peniléyan, (3) ngalaksanakeun peniléyan, (4) ngamangpaatkeun hasil penileyan, jeung (5) ngalaporkeun hasil penileyan dina wangun angka kalawan skala jeung déskripsi.

Prosédur peniléyan prosés diajar jeung hasil diajar ku guru dilaksanakeun ngaliwatan runtuyan: (1)netepkeun tujuan peniléyan nu ngacu kana RPP nu geus disusun; (2) nyusun kisi-kisi peniléyan; (3)nyusun instrumén peniléyan katut padomanana; (4)nganalisis kualitas instrumén; (5) nganiléy; (6) ngolah, nganalisis, jeung nginterpretasi hasil peniléyan (7)

ngalaporkeun hasil pemiléyan; jeung (8) ngamangpaatkeun hasilpeniléyan.

d. Prosédur Peniléyan Kamampuh Maké Basa

Saluyu jeung opat aspék makéna basa, peniléyan kamampuh maké basa ngawengku opat kaparigelan, nyaéta peniléyan kamampuh ngaregepkeun, peniléyan kamampuh nyarita, peniléyan kamampuh maca, jeung peniléyan kamampuh nulis.

1) Peniléyan Kamampuh Ngaregepkeun

Ngaregepkeun mangrupa kagiatan anu reseptip aktip, ngaregepkeun mangrupa prosés nu kompléks, nu meredih konséntrasi daria, merlukeun kamampuh linguistik, tur sayaga méntal anu prima. Prosés ngaregepkeun ngawengku tujuh tahap, nyaéta (a) *Tahap misah-misahkeun*; (b) *Tahap idéntifikasi*; (c) *Tahap ngaranjing-ranjing*; (d) *Tahap ngabanding-banding*; (é) *Tahap napsiran*; (f) *Tahap nyarungsum*; jeung (g) *Tahap intros péksi*.

Aya opat kamampuh nu baris ngawarnaan prosés ngaregepkeun, nyaéta (a) kamampuh museurkeun panitén, (b) kamampuh linguistik, (c) kamampuh ngajén atawa vérifikasi, jeung (d) kamampuh nginget-ninget.

Kamampuh ngaregepkeun bisa diukur ku tilu warna tes, nyaéta (a) tés réspons kauger, (b) tés réspons pilihan ganda, jeung (c) tés komunikasi jembar.

(a) Tes Réspons Kauger

Wangun tés réspons kauger bisa dijawab ku vérbal (lisan atawa tulis) bisa ku nonvérbal. Jawaban murid kalawan vérbal bisa ku sakecap atawa sababaraha kecap, tapi lain dina wangun kalimah anu panjang. Ku kituna, tés réspon kauger cocog pikeun kelas handap anu kamampuh basana masih kéneh kawatesanan. Cara ngalaksanakeun tés réspon kauger, di antarana waé, ku ngagorolangkeun wawaran ka murid, tuluy murid disina ngajawab atawa nuliskeun jawaban

(1) Bener atawa Salah,

(2) Enya atawa Henteu, jeung

(3) Dua gambar piliheun.

(b) Tés Pilihan Ganda

Tés pilihan ganda meredih pamilon atikan pikeun milih salah sahiji opsi jawaban anu disayagikeun anu bener. Cara ngalaksanakeun ieu tés ku cara ngagorolangkeun omongan, tuluy diajukeun wawaran atawa pananya, geus kitu pamilon atikan ngajawab ku cara milih salah sahiji opsi anu disayagikeun.

(c) Tés Komunikasi Jembar

Kagiatan ngaregepkeun dilaksanakeun ku pamilon atikan waktu aya jalma lian nyarita. Pikeun ngukur kamampuh pamilon atikan dina ngaregepkeun, tés bisa dilaksanakeun ku cara midangkeun sempalan paguneman atawa wacana lisan. Upamana waé:

Ka murid dipidangkeun paguneman lisan saperti:

Omongan A : “Kamari téh poé Senén.”

Omongan B : “Pagéto mah poé Kemis.”

Omongan C : “Poé naon éta paguneman téh lumangsung?”

Jawaban anu bener nyaéta:

A. Salasa

B. Rebo

C. Ahad

D. Jumaah

2) Peniléyan Kamampuh Nyarita

Nyaritamangrupa kagiatan makéna basa lisan anu dipilampah ku panyatur pikeun nepikeun pesen ka pamiarsa. Pikeun méré pangajén kamampuh atawa kaparigelan nyarita, nu kudu meunang panitén saeutikna ngawengku opat usnur, nyaéta (1) lafal atawa ucapan (kaasup vokal, konsonan, jeung intonasi); (2) tatabasa; (3) kabeungharan kecap, jeung (4) paséhat atawa lancarna cumarita (Amran Halim, 1982).

Tingkatan tés kamampuh dina nyarita (biantara), di antarana waé: (1) tingkat ingetan; (2) tingkat pamahaman; jeung (3) tingkat aplikasi (Nurgiantoro:1995).

Djiwandono (1996) ngébréhkeun wangun tés kamampuh nyarita (biantara), nyaéta (1) nyarita singget, (2) nyaritakeun deui, jeung (3) nyarita bébas. Peniléyan atawa meunteun kamampuh nyarita bisa dilaksanakeun ku tilu téhnik, nyaéta (a) tés réspons kauger, (b) tés gumulung, jeung (c) tés wawancara.

(a) Tés Réspons Kauger

Tés réspon kauger dipaké pikeun ngukur kamampuh maca pamilon atikan kalawan kauger atawa sacara singget. Ieu tés réspon kauger téh bisa mangrupa (1) tés réspon terarah, (2) tés pananda gambar, jeung (3) tés nyarita bedas.

Tés réspons terarah dilaksanakeun ku cara nitah pamilon atikan niru isarah (*cue*) anu ditepikeun ku guru. Ieu téhnik téh ilahar disebut téhnik mimikri. Upamana waé:

(*Isyarat*) “Pék omongkeun ka kuring yén anjeun bisa maké basa Sunda?”

Réspon anu diébréhkeun ku pamilon atikan, “Abdi bisa maké basa Sunda.”

Tés Isarah atawa Pananda Gambar dilaksanakeun ku cara midangkeun atawa némbongkeun gambar ka pamilon atikan, tuluy pamilon atikan disina nyaritakeun éta gambar.

Tés nyarita bedas dilaksanakeun ku cara nitah pamilon atikan disina maca kalawan bedas kalimah atawa paragraf nu disayagikeun ku guru.

(b) Tés Gumulung

Tés gumulung perlu dilaksanakeun ku guru lantaran pamilon atikan mindeng ngarasa ragu-ragu lamun dititah nyarita di hareupeun kelas. Aya tilu wanda tés gumulung, nyaéta (1) tés parafrase, (2) tés ngajéntrékeun, jeung (3) tés ngaragakeun.

Tes parafrase dilaksanakeun ku cara nitah murid pikeun ngaregepkeun atawa maca, tuluy disina nyaritakeun deui hasil ngaregepkeun atawa macana ku kekecapan sorangan.

Tés ngajéntrékeun (tespenjelasan) dilaksanakeun ku cara nitah murid pikeun ngajéntrékeun topik nu tangtu dina waktu nu geus ditetepkeun, upamana waé, dina waktu 3 menit. Dina ieu tés, murid bisa distimulus ku cara némbongkeun gambar atawa barang nu tangtu, tuluy disina ngadadarkeun éta gambar atawa barang.

Tés ngaragakeun dilaksanakeun ku cara nitah murid anu éraan atawa kurang bisa nepikeun imajinasi. Carana, guru ngabagikeun naskah paguneman (dialog) ka murid pikeun diulik. Saméméhna, guru ngajéntrékeun naon ari paguneman jeung kumaha carana maguneman, tuluy nitah murid macakeun éta paguneman.

(c) Tés Wawancara

Dina tés wawancara, pamilon atikan henteu ngan sakadar tanya jawab ngeunaan jatidiri, tapi ngaragakeun paguneman saperti maranehna paguneman sapopoé. Wawancara bisa dipaké conto wujud kagiatan makéna basa anu saenyana, tapi waktu nu diperlukeun kurang cukup. Salila wawancara, murid nu ngawawancara kudu wajar sikepna tur teu dijieun-jieun. Murid anu bisa midangkeun kagiatan wawancara kalawan hadé, tangtu peuteunna bakal luhur atawa alus.

Hal-hal anu diniléy atawa dipeunteun dina nyarita umumna mibanda tilu aspék saperti ébréh dina tabél ieu di handap.

Tabel 2.2 Peniléyan Tés Nyarita

No.	Aspék Peniléyan	Ajén
1.	Makéna Basa a. Pilihan kecap, Gaya basa, jeng Étika Basa b. Struktur basa (Wangunan kecap jeung kalimah) c. Ucapan jeung Lentong	15 - 40
2.	Maham Eusi a. Ngawasa Eusi	

	b. Penghayatan jeung penjiwaan c. Organisasi jeung sistematika pidangan	15 - 40
3.	Tagog (Éksprési) a. Gésture (Paroman jeung Gerak) b. Kréasi jeung gaya nyarita	10 - 20
J u m l a h		40- 100

Lamun diwincik deui, unsur-unsur anu dipeunteun dina kamampuh nyarita (ngucapkeun) ngawengku opat hal, nyaéta (1) écésna ucapan (*intelligibility*), (2) lancarna ucapan (*fluency*), (3) merenahna ucapan (*accuracy*), jeung (4) kawajaran (*native-like*) (Djiwandono, 2008:125).

3) Peniléyan Kamampuh Maca

Tujuan poko tés kamampuh maca nyaéta pikeun mikaweruh jeung ngukur tingkat kamampuh dina nyangkem eusi bacaan. Soal tés maca bisa mangrupa tés subyéktof atawa tés obyéktof. Tés subyéktof miharep jawaban anu panjang lébar, ari tés obyéktof mah jawabanana kauger luyu jeung wangun soalna, naha jawaban pondok, ngalengkepan, atawa pilihan.

Djiwandono (2008) ngébréhkeun sawatara conto wangun tés obyéktof pikeun ngukur kamampuh maca murid, nyaéta (1) ngalengkepan wacana; (2) ngajawab patalékan, jeung (3) ngaringkes eusi bacaan. Nurgiyantoro (1995) ngébréhkeun tingkatan tés kamampuh maca, nyaéta (1) tingkat ingetan; (2) tingkat pamahaman; (3) tingkat aplikasi; (4) tingkat analisis; (5) tingkat sintésis; jeung (6) tingkat évaluasi.

Kamampuh maca raket patalina jeung kamampuh nyangkem eusi bacaan. Dina nyangkem eusi bacaan ditangtukeun ku kamampuh maham kaweruh ngeunaan aspék-aspék basa saperti kandaga kecap jeung adegan basa.

Aya dua wanda peniléyan kamampuh maca, nyaéta tés maham kalimahjeung tés maham wacana.

(a) Tés Maham Kalimah

Tés maham kalimah biasana dilaksanakeun di kelas handap sakola dasar. Pikeun pamilon atikan kelas handap sakola dasar, tés kawas kieu téh bakal karasa héséna lantaran kamampuh maca pamilon atikan masih kawatesanan. Tés maham kalimah biasana dipaké pikeun ngukur kamampuh pamilon atikan dina nyangkem kagunaan kandaga kecap jeung adegan kalimah.

Aya sababaraha hal anu raket patalina jeung tés maham kalimah, di antarana waé:

- (1) mangrupa tés anu bisa gancang ngukur tahap panyangkem murid dina maca;
- (2) tés maham kalimah henteu ngukur sakumna aspék kamampuh maca; jeung
- (3) nyusun butir-butir soal tés maham kalimah téh rélatif babari.

(b) Tés Maham Wacana

Wacana mangrupa runtuyan kalimah-kalimah anu raket patalina tur nyambungkeun proposisi nu hiji jeung proposisi séjénna pikeun ngawangun hiji gunggung (Alwi dkk., 2008:419). Wangun omongan dina wacana téh sinambung, unsur-unsurna pakait dalit, tur merenah tatabasana (Carlson, 1983:xiii). Dalitna unsur jeung susunan rapih dina wacana ilaharna disebut kohési dan kohérénsi (Tarigan, 1987:27).

Dina wacana kawengku rupa-rupa unsur basa. Ku kituna, tés maham wacana sipatna gumulung (integratif). Réa aspék anu bisa diukur dina tés maham wacana, di antarana, (1) maham kandaga kecap, (2) larapna adegan basa, jeung (3) maham eusi wacana.

Tés maham wacana bisa mangrupa (1) tés pilihan ganda, (2) tés eusian copong, jeung (3) tés pedaran.

Tés Pilihan Ganda

Dina ngagunakeun tés pilihan ganda kudu ditimbang-timbang panjang pondokna wacana nu dibaca. Panjang pondokna wacana téh kudu

disaluyukeun kana kamampuh maca murid. Wacana anu pondok kira-kira antara 35 – 75 kecap, ari wacana anu panjang kira-kira antara 100 – 300 kecap.

Tés Eusian Copong

Tés eusian copong (Tes isian rumpang) nyaéta tés maham wacana anu dipidangkeun ku cara pamilon atikan disina ngeusian babagian anu dicopongkeun dina téks bacaan. Pamilon atikan anu bisa ngeusian babagian copong ku kekecapan anu geus diéncagkeun téh hartina enya-nya maham sagemblengna eusi wacana. Contona:

Adat istiadat titinggal kiwari geus mimiti ilang, komo para nonoman mah paroho wé kana sorangan mah. Teu saeutik ayeuna leuwih agul ku kasenian ti nagri deungeun, malah kana Sunda ogé loba nu mopohokeun. Nili kana kaayaan, wuwuh matak prihatin, sabab terus diantep bisa baé Sunda téh baris kasilih ku junti.

Tés Pedaran

Tés pedaran (*tesuraian*) nyaéta tés maham wacana ku cara pamilon atikan ngajawab pananya anu geus disayagikeun patalina jeung eusi wacana. Lamun pamilon atikan bisa ngajawab pananya, hartina manéhna geus maham eusi wacana. Tés pedaran kagolong kana peniléyan maca lanjut. Tés kamampuh maca lanjut bisa dipandu ku kisi-kisi tés saperti ieu di handap.

4) Peniléyan Kamampuh Nulis

Nurgiyantoro (2007) ngébréhkeun wangun pancén kamampuh nulis, nyaéta (1) tugas nyusun alinéa; (2) nulis dumasar kana rangsangan visual; (3) nulis dumasar kana rangsangan sora; (4) nulis dumasar rangsangan buku; (5) nulis laporan; (6) nulis surat; jeung (7) nulis dumasar kana téma anu ditangtukeun. Kamampuh nulis aya opat tingkatan, nyaéta (1) ingetan; (2) pamahaman; (3) aplikasi; jeung (4) tingkat analisis.

Nulis mangrupa kagiatan pikeun ngahasilkeun tulisan. Nulis kaasup kana kaparigelan basa pikeun nepikeun pesen ka nu lian maké lambang tulisan. Meunteun kamampuh nulis bisa dilaksanakeun ku tilu wanda, nyaéta, (a) tés pratulis, (b) tés nulis gumulung, jeung (c) tés nulis bébas.

a) Tés Pratulis atawa Tés Réspons Kauger

Tés pratulis digunakeun pikeun ngukur kamampuh murid dina ngalarapkeun kandaga kecap jeung adegan kalimah dina nulis. Ieu tés téh babari disusun jeung ngan bisa dipaké di kelas handap. Disebut tés pratulis lantaran henteu ngukur kamampuh nulis anu sabenerna. Wujudna mangrupa susunan kalimah ku maké kekecapan anu diacak.

b) Tés Nulis Gumulung

Tés nulis gumulung bisa dipaké pikeun ngukur kamampuh nulis murid kalawan leuwih éféktif lantaran bisa ngontrol kamampuh murid ku basana sorangan. Ieu tés téh bisa ngadorong murid pikeun ngedalkeun ideuna kalawan bébas dina wangun tulisan. Murid disina nuliskeun deui paragraf atawa carita anu dibacana ku kekecapanana sorangan.

c) Tés Nulis Bébas

Tés nulis bébas bisa dipaké pikeun ngukur kamampuh nulis murid kalawan gembleng. Murid bisa ngedalkeun ideuna kalawan bébas dina wangun tulisan maké rambu-rambu anu geus ditangtukeun.

2. Instrumén Peniléyan

a. Wangenan Instrumén Peniléyan

Instrumén téh sacara umum mangrupa alat anu bisa nyumponan pasaratan akademis nepi ka bisa digunakeun minangka alat ukur hiji obyék atawa ngumpulkeun data ngeunaan variabel. Dina widang panalungtikan, instrumén téh dihartikeun minangka alat pikeun

ngumpulkeun data ngeunaan variabel-variabel panalungtikan pikeun kabutuh panalungtikan, ari dina widang atikan mah instrumén dipaké pikeun ngukur préstasi diajar pamilon atikan, anu diduga aya patalina atawa pangaruhna kana hasil diajar, kamekaran hasil diajar pamilon atikan, kahontalna hasil prosés ngajar guru, jeung kahontalna hasil program nu tangtu. Instrumén peniléyan atawa alat meunteun nyaéta alat-alat anu digunakeun pikeun meunteun prosés jeung hasil diajar pamilon atikan.

b. Wanda Instrumén Peniléyan

Instrumén peniléyan nu dipaké ku guru dina wangun penileyan mangrupa tés, obsérvasi, papancen (individual/kelompok), jeung wangun séjénna nu luyu jeung karakteristik kompetensi katut tahap kamekaran murid. Aya dua rupa instrumén peniléyan, nyaéta instrumén tés jeung instrumén non-tés.

1) Instrumén Tés

Tés mangrupa alat atawa prosédur anu dipaké dina raraga ngukur atawa nganiléy. Tés mangrupa prosédur anu sistimatis pikeun niténan jeung ngadadarkeun karakteristik hiji jalma kalawan ngagunakeun standar numerik atawa sistim katégori. Ku lantaran jadi alat ukur, tés réa digunakeun dina dunya atikan.

Aya sababaraha fungsi tés, nyaéta (1) alat ukur préstasi diajar murid; (2) motivator dina pangajaran; (3) ngoméan kualitas diajar, anu nyoko kana tilu wanda tés nyaéta tés penempatan, tés diagnostik, jeung tés formatif; sarta (4) nangtukeun hasil diajar minangka sarat nuluykeun atikan ka jenjang anu leuwih luhur.

Jaba ti dadasar pikeun ngarévisi soal, hasil analisis dipaké pikeun nangtukeun lajuning laku sabada ngalaksanakeun tés. Pamilon atikan anu meunang peunteun saluhureun Kriteria Ketuntasan Minimal

(KKM), boga hak pikeun miluan pengayaan. Ari pamilon atikan anu aya di sahandapeun peunteun KKM, kudu miluan rémédial.

Instrumén tés mangrupa alat anu dipaké ku cara ngayakeun tés dina wangun pananya anukudu dijawab, pananya anu kudu dibéré tanggapan, atawa pancén nu kudu dilaksanakeun ku nu dité.

Dumasar kana alat nu dipakéna, téhnik tés bisa dibagi jadi sababaraha rupa, nyaéta (1) tés tulis, (2) tés lisan, jeung (3) tés paripolah (prakték).

a) Tés Tulis

Tés tulis nyaéta téhnik peniléyan anu meredih jawaban kalawan tinulis, boh mangrupa pilihan boh mangrupa eusian. Jadi, wangun tés tulis bisa wangun tés obyéktif bisa wangun tés éséy. Tés wangun obyéktif umumna ngagunakeun pilihan ganda (PG). Ieu tés umumna dipaké pikeun ngukur kaweruh pamilon atikan ngeunaan matéri nu diulikna.

Jaba ti wangun obyéktif, tés tulis téh bisa ogé dina wangun ésay. Ari wangun ésay téh bisa mangrupa pedaran panjang bisa ogé ngan cukup ku ngalengkep.

b) Tés Lisan

Tés lisan nyaéta téhnik peniléyan hasil diajar anu pananya jeung jawabanana atawa tanggapanana ku ditepikeun ku cara ngadadak jeung dilisankeun. Tés samodél kieu merlukeun daptar pananya jeung padoman nyekor. Tés lisan biasana didiktékeun ku guru, pamilon atikan ditunjuk pikeun ngajawab.

c) Tés Paripolah

Tés paripolah nyaéta téhnik peniléyan hasil diajar anu meredih pamilon atikan ngadémonstrasikeun kaparigelanana atawa midangkeun hasil diajarna dina wangun paripolah (*unjuk kerja*). Upamana waé, pamilon atikan sina nyaritakeun deui atawa macakeun hasil karangan sajak nu geus dikarangna.

2) Instrumén Non-tés

Wangun instrumén non-tés bisa mangrupa (1) portofolio jeung (2) lambaran obsérvasi. *Kahiji*, portopolio nyaéta kumpulan pagawéan pamilon atikan anu ngawujud kumpulan tugas-tugas. Peniléyan portofolio dina dasarna nyaéta peniléyan kana karya-karya tiap-tiap murid dina hiji mata pelajaran. Sakabéh tugas murid dina dangka waktu nu tangtu, upamana waé, saseméster dikumpulkeun, tuluy dipeunteun.

Hal-hal nu kudu ditengetan dina meunteun portofolio, nyaéta, (1) karya nu dikumpulkeun kudu enya-nya karya murid, (2) karya murid nu bakal dipeunteun kudu ngeunteungkeun tur ngawakilan kamekaran kamampuhna, (3) kritéria nu dipaké pikeun meunteun portofolio kudu ditetepkeun samémehna, (4) murid disina tuluy-tuluyan meunteun portofoliona, jeung (5) perlu aya lawungan jeung murid anu dipeunteun.

Tabel 2.3 Kisi-kisi Peniléyan Portofolio

No.	Karya nu Dipeunteun	Tanggal Dijieun	Prétasi	Skor
1.	Lomba baca puisi tingkat kabupatén		Juara I	6
2.	Karya tulis pikeun majalah dingding		-	
3.	Ngarang sajak			8

Kadua, instrumén obsérvasi nu dipaké dina meunteun hasil diajar basa jeung sastra Sunda ngawengku pérformansi jeung sikep

(aféksi). Instrumén peniléyan kana pérformansi basa ditujulkeun pikeun ngukur kaparigelan basa jeung sastra murid kalawan langsung. Murid disina milampah kagiatan maké basa dina kahirupan sapopoé.

Aya sababaraha hal dina nataharkeun tugas, di antarana waé:

- (a) Pilih pancén anu meredih murid bisa némbongkeun kamampuh basa jeung sastra kalawan langsung, saperti biantara, ngadongéng, maca sajak;
- (b) Siapkeun matéri anu ngadeudeul lumangsungna tugas, saperti rékaman biantara, radio, jeung televisi, téks tinulis nu luyu jeung kondisi pamilon atikan;
- (c) Tuliskeun rambu atawa aspék-aspék nu bakal dititénan jeug dipeunteun, saperti dina wangun padoman jeung tangtukeun bobot tiap aspék.

Instrumén nontés mangrupa alat peniléyan anu ditujulkeun sangkan meunang gambaran ngeunaan karakteristik, sikap, atawa kapribadian pamilon atikan. Aya sababaraha rupa téhnik nontés, nyaéta (1) niténan (obsérvasi), (2) papancén, (3) produk, (4) portopolio.

(1) Papancén

Peniléyan ku cara méré papancén ditujulkeun sangkan murid milampah kagiatan di luar kelas. Papancaén bisa dibikeun ka murid sacara mandiri bisa ku cara ngelompok. Ari papancén anu dibikeun bisa mangrupa pancén atawa proyék.

(2) Produk

Peniléyan produk nyaéta peniléyan kana kaparigelan murid dina ngahasilkeun hiji produk dina waktu nu tangtu saluyu jeung kritéria anu ditangtukeun boh tina jihat prosés boh hasil ahir.

(3) Portopolio

Portopolio téh mangrupa kumpulan karya murid anu disusun kalawan ngéntép seureuh anu dicokot ti murid salila prosés pangajaran.

Portopolio téh dipaké ku guru jeung murid pikeun nalingakeun kamekaran kaweruh, sikep, jeung kaparigelan murid dina hiji mata pelajaran. Ku ayana portopolio bisa kanyahoan kamekaran préstasi, kaunggulan jeung kahéngkéran gawé murid saperti karancagéanjeung karya-karyana. Unggal murid mibanda portopolio séwang-séwangan, anu eusina mangrupa karya tiap murid.

(4) Obsérvasi

Obsérvasi atawa nitenan nyaéta téhnik peniléyan anu dilaksanakeun ku pangatik ku cara ngagunakeun babagian awak (indra) sacara langsung saperti ditempo jeung didéngékeun atawa teu langsung ngaliwatan nu lian saperti babaturan murid, guru lain, atawa kolot murid. Upamana waé, alus henteuna sopan santun, tagog, ucapan jeung lentong, paripolah murid waktu ngaragakeun drama.

Instrumén nu dipaké pikeun niténan nyaéta padoman obsérvasi nu mangrupa daptar cék (contréng) atawa skala peniléyan (*rating scale*) nu dibarengan ku rubrik. Daptar contréng dipaké pikeun niténan aya henteuna sikep atawa paripolah, ari skala peniléyan dipaké pikeun nangtukeun perenahna sikep atawa paripolah murid dina rentangan sikep. Padoman obsérvasi ngamuat pernyataan sikep atawa paripolah. Pernyataan ngamuat sikep atawa paripolah positip atawa negatip luyu jeung indikator wincikan sikep dina kompetensi inti jeung kompetensi dasar. Ari rentang skala hasil niténan téh kieu:

- (1) Selalu, sering, kadang-kadang, tidak pernah
- (2) Sangat baik, baik, cukup baik, kurang baik

c. Mekarkeun Kisi-kisi Peniléyan

Dina nyusun alat peniléyan kudu dumasar kana tujuan, supaya mibanda fungsi sakumaha mistina. Alat peniléyan disebut alus saupama bisa ngukur hasildiajar anu nyoko kana tujuan. Ari tujuan peniléyan pikeun nangtukeun tingkah laku guru jeung siswa dina wangun hasil diajar nu bisa diukur.

Tingkatan penilayan utamana dihubungkeun jeung aspék kognitif saperti tingkatan ingetan, pamahaman, penerapan, analisis, sintésis, jeung évaluasi.

Dina milih wangun alat penilayan kudu disaluyukeun jeung tingkah laku keluaran diajar nu ditunjuk ku tujuan, nu aya hubunganana jeung kamampuh kognitif, tingkah laku nu éféktif, sarta psikomotor. Wangun penilayan mungkin waé mangrupa lisan atawa tulisan, observasi, wawancara, jeung paripolah.

Patalina indikator jeung alat penilayan ilaharna dipidangkeun dina kisi-kisi penilayan. Ari kisi-kisi téh mangrupa tabél matriks anu eusina spesifikasi soal-soal nu disusun. Matriks kisi-kisi soal ngawengku lajur kolom jeung baris. Lajur kolom eusina tujuan pangajaran atawa kompetensi dasar, Indikator, matéri poko, jumlah soal, nomer soal, jeung wangun soal. Lajur baris eusina mangrupa wawaran anu dituduhkeun dina lajur kolom.

Aya sababaraha léngkah dina mekarkeun kisi-kisi penilayan, nyaéta (1) nuliskeun standar kompetensi (kompeténsi inti), (2) nangtukeun tujuan pangajaran atawa kompetensi dasar, (3) nyusun daptar matéri poko, (4) nangtukeun pilihan pangalaman diajar, (5) nangtukeun indikator, (6) nangtukeun warna tagihan, (7) nangtukeun wangun, instrumén, jeung conto instrumén pikeun tiap matéri ajar.

Tabel 2.4Conto Kisi-kisi Penilayan Kaweruh

Mata Pelajaran	: Basa jeung Sastra Sunda
Kelas/Seméster	: V/1
Waktu	: 90 menit
Kompeténsi Inti	: 5.3 <i>Memahami pengetahuan faktual dengan cara mengamati dan mencoba (mendengar, melihat, membaca) serta menanya berdasarkan rasa ingin tahu secara kritis tentang dirinya, makhluk ciptaan Tuhan dan kegiatannya, dan benda-benda yang dijumpainya di rumah, sekolah, dan tempat lainnya.</i>

Indikator	Téhnik Penilayan	Wangun Penilayan	Instrumén
-----------	------------------	------------------	-----------

Indikator	Téhnik Peniléyan	Wangun Peniléyan	Instrumén
1. Memahami struktur isi téks <i>paguneman</i>	Tés Tertulis	Tés Uraian	1. Sebutkeun struktur eusi téks <i>paguneman</i> !
2. Mengidentifikasi kaidah téks <i>paguneman</i>	Tés Tertulis	Tés Uraian	2. Jéntrékeun mana anu kaasup ragam basa lulugu lulugu dina téks <i>paguneman</i> !
3. Mengidentifikasi ciri-ciri bahasa dalam téks <i>paguneman</i> .	Tés Tertulis	Tés Uraian	3. Jéntrékeun ciri-ciri basa dina téks <i>paguneman</i> !
4. Memahami langkah-langkah menyusun téks <i>paguneman</i>	Tés Tertulis Portofolio	Tés Uraian	4. Sebutkeun langkah-léngkah nyusun téks <i>paguneman</i> !
5. Menyusun téks <i>paguneman</i>	Tés Tertulis Portofolio	Tés Uraian	5. Jieun téks <i>paguneman</i> anu témana: a. Acara pinton seni agustusan b. Acara halal bihalal
6. Menyajikan téks <i>paguneman</i> secara lisan	Tés Lisan Observasi	Unjuk kerja	6. Ragakeun téks <i>paguneman</i> anu geus disusun ku hidep!
7. Menginterpretasi téks <i>paguneman</i>	Tés Lisan Observasi	Unjuk kerja	7. Interprétasikeun kumaha nurutkeun hidep cara pidangan <i>paguneman</i> babaturan hidep!

3. Ngolah Hasil Peniléyan

a. Cara Méré Skor

Prosés kagiatan diajar ngajar di kelas moal bisa dipisahkeun jeung kagiatan peniléyansarta ngukur hasil pangajaran. Peniléyan mangrupa kagiatan méré peunteun kana hasil diajar anu sipatna kualitatif, sedengkeun pengukuran mangrupa sistematika dina nangtukeun gedé leutikna hasil atawa karakteristik tingkah laku murid ku ngagunakeun alat ukur nu tangtu (Kuswari, 2010:6). Ku sabab kitu, dina padoman Kurikulum 2013 aya pituduh jeung padoman peniléyan hasil diajar murid.

Sistematika pedaran dina ieu kagiatan diajar ngawengku (1) cara méré skor pikeun tés éséy; (2) cara méré skor pikeun tés obyéktof; (3) cara méré skor pikeun tés sikep; (4) cara méré skor pikeun tés psikomotor; jeung (5) ngolah hasil peniléyan.

1) Cara Méré Skor pikeun Tés Éséy

Skor atah tés éséy ditangtukeunmaké sistem bobotkieu.

- (a) Nangtukeun bobot ku sistem skor maksimum luyu jeung tingkat kahéséanana. Upamana, pikeun soal anu gampang skor maksimumna 6, pikeun soal anu sedeng skor maksimumna 7; jeung pikeun soal anu hésé, dibéré skor maksimum 10. Ku kituna, murid moal mungkin meunang skor 10.
- (b) Bobot ditangtukeun dina bilangan-bilangan anu geus ditangtukeun luyu jeung tingkat *kesukaran* soal. Contona, soal gampang dibéré bobot 3, soal sedang dibéré bobot 4, jeung soal anu hésé dibéré bobot 5. Ku cara ieu mah mungkin murid bisa meunang skor 10.

2) Cara Méré Skor pikeun Tés Obyéktif

Aya dua cara méré skor kana soal tés wangun obyéktif.

- (a) Tanpa ngagunakeun rumus *tebakan* (*Non Guessing Formula*)

Cara ieu digunakeun nalika soal can dipikanyaho tingkat kahadéanana. Carana, itung jumlah jawaban anu benerna wungkul, tiap jawaban bener dibéré skor 1 jeung jawaban salah dibéré skor 0. Jadi, skor = jumlah jawaban nu bener.

- (b) Ngagunakan Rumus *Tebakan* (*Guessing Formula*)

Rumus ieu digunakeun lamunéta soal-soal tés geus pernah diujicobakeun jeung dilaksanakeun. Rumus-rumus tebakana saperti kieu.

- (1) Wangun bener-salah (*true-false*)

$$\text{Rumus: } S = \sum B - \sum S$$

Keterangan: S = skor anu diteangan

$\sum B$ = jumlah jawaban anu bener

$\sum S$ = jumlah jawaban anu salah

- (2) Wangun pilihan-ganda (*multiple choice*)

$$\text{Rumus: } S = \frac{\sum B - \sum S}{n - 1}$$

$n - 1$

Keterangan: S = skor anu diteangan

$\sum B$ = jumlah jawaban anu bener

$\sum S$ = jumlah jawaban anu salah

n = jumlah alternatif jawaban anugeus disadiakeun

1 = bilangan tetep

(3) Wangun ngajodohkan (*matching*): $S = \sum B$

Skor nu ditéangan (S) nyaéta jumlah jawaban nu bener ($\sum B$)

(4) Wangun jawaban singget (*short answer*) jeungngalengkepan (*completion*):

$S = \sum B$. Skor nu ditéangan (S) nyaéta jumlah jawaban nu bener ($\sum B$).

3) Cara Méré Skor Tés Psikomotor

Dina domain psikomotor anu diukur nyaéta tagog jeung *kinerja*. Pikeun ngukurna bisa dilakukeun ku cara ngagunakan tés tindakan, saperti simulasi, unjuk kerja, atawa tés idéntifikasi.

Ieu di handap diébréhkeun conto sababaraha modél peniléyan pikeun tés kamahéran basa, di antarana modél peniléyan kamampuh nyarita, maca, jeung nulis.

Tabel 2.5 Peniléyan Kamampuh Ngagunakeun Basa Sunda

Kamahéran basa Konsep kabasaan	Produktif		Reseptif	
	Nulis (40%)	Nyarita (10%)	Maca (40%)	Ngaregepkeun (10%)
Fonologi	-	✓	✓	✓
Éjahan	✓	-	✓	-
Morfologi	✓	✓	✓	✓
Sintaksis	✓	✓	✓	✓
Semantik	✓	✓	✓	✓
Wacana	✓	✓	✓	✓
Kandaga kecap	✓	✓	✓	✓
Sastra	✓	✓	✓	✓

Pikeun nganiléy atawa meunteun tugas nyarita, nulis, jeung maca, guru bisa ngagunakeun modél saperti ieu di handap.

Tabel 2.6 Model Penilaian Tugas Nyarita

No	Aspek anu dipeunteun	Tingkatan skala										
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Kaakuratan informasi (héngkér— akurat pisan)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	Hubungan antarinformasi (seutik pisan—dalit pisan)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	Ketepatan struktur jeung kandaga kecap (henteu méréhah—méréhah pisan)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	Kalancaran (gagap— lancar pisan)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
5	Kawajaran unit wacana (tak normal — normal)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6	Gaya nyarita (kaku — wajar)	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		Jumlah skor:										

Tabel 2.7 Model Penilaian Tugas Nulis

No.	Unsur yang dinilai	Skor maksimum	Skor Murid
1	Eusi gagasan anu diébréhkeun	35	
2	Organisasi eusi	25	
3	Tatabasa	20	
4	Gaya: pilihan struktur jeung kabeungharan kecap	15	
5	Mekanik: Éjahan jeung Karapihan Tulisan	5	

Tabel 2.8 Model Penilaian Kamampuh Maca

Modél Kamampuh Maca	Indikator
Mikawanoh aturan maca (Code Breaker)	1. Familiaritas dina milih kecap
	2. Kompléksitas tanda baca
	3. Pola ngawangun kecap
	4. Struktur kalimah
	5. Format wacana
Partisipasi dina wacana (Text-participants)	1. Kasaluyuan harti jeung pangaweruh murid
	2. Kasaluyuan harti jeung pangalaman hirup murid
	3. Kompléksitas sistem ngawangun harti dina struktur kalimah (semantiks)
	4. Rélevansi harti jeung tujuan wacana (kohérénsi ma'na téks)

Modél Kamampuh Maca	Indikator
<i>Pengguna téks (text-user)</i>	1. Négosiasi jeung arah hubungan sosial dina téks
	2. Tingkat formalitas struktur téks
	3. Peranan kultural hiji téks
	4. Alur komponen ma'na dina hiji téks
<i>Analisis téks (text-analyst)</i>	1. Nétralitas wacana jeung kasalluyuanana jeung tingkat nalar murid
	2. Peranan wacana dina muka dirimurid pikeun ningaliréalitas anu luyu jeung kamekaran murid
	3. Hibriditas pandangan dina wacana
	4. Lolongkrang umpan kritis murid

4) Cara Méré Skor Tés Sikep

Dina nganalisis data kualitatif saperti tés sikep, data kuantitatif tina instrumén peniléyan dikonvérsikeun kana data kualitatif skala 5, tuluy didéskripsikeun jeung hasil déskripsina dijadikeun dasar pikeun meunteun kualitas modél évaluasi anu dimekarkeun. Konvérsi data kuantitatif kana data kualitatif skala 5 saperti kieu.

81-100	4,01-5,0	Alus pisan
61- 80	3,01- 4,0	Alus
41 – 60	2,01 – 3,0	Cukup
21 – 40	1,01 – 2,00	Kurang

b. Ngolah Peunteun

Dina ngolah data hasil tés, ada opat léngkah poko anu kudu dilakukeun:

(1) méré skor, (2) ngarobah skor atah jadi skor standar, (3) ngonvérsikan skor standar, jeung (4) ngalakukeun analisis soal.

1) Méréskor kana hasil tés murid. Alat bantu anu diperlukeun: konci jawaban, konci skoring, jeung padoman konvérsi.

- 2) Ngarobah skor atah jadi skor standar luyu jeung norma anu geus ditangtukeun.
- 3) Ngonvérsikeun skor standar kana peunteun, boh kana huruf boh kana angka.
- 4) Ngalakukeun analisis soal (lamun diperlukeun) pikeun mikanyahoderajat
- 5) *validitas* jeung réliabilitas soal, tingkat héséna soal (*difficulty index*), jeung daya béda.

Sanggeus ngalaksanakeun kagiatan tés jeung lembar jawabanana dipariksa (benerna, salahna, jeung kalengkepanana), léngkah satuluyna nyaéta ngitung skor atah unggal murid dumasar kana rumus-rumus anu geus ditangtukeun jeung bobot tiap soal. Ieu kagiatan téh kudu dilaksanakeun kalawan ati-ati pisan, sabab bakal jadi tatapakan dina kagiatan ngolahan hasil tés nepi ka jadi nilai préstasi. Saméméh ngalaksanakeun tés, guru kudu nyusun padoman méré skor. Pedoman penskoran penting pisan disiapkeun, utamana pikeun nyieun soal wangun éséy. Maksudna pikeun ngurangan subyéktivitas peniléyan.

Cara-cara ngolah Punteun

Cara méré skor atah pikeun tés éséy

Dina wangun tés éséy, skor atah ditangtukeun ngagunakeun sistem bobot. Carana aya dua léngkah ieu di handap.

- 1) Nangtukeun bobot ku sistem skor maksimum luyu jeung tingkat kahéséanana. Upamana, pikeun soal anu gampang skor maksimumna 6, pikeun soal anu sedeng skor maksimumna 7; jeung pikeun soal anu hésé, dibéré skor maksimum 10. Ku kituna, murid moal mungkin meunang skor 10.

Contona 1.

Hiji murid dibéré tilu soal dina wangun éséy. Unggal soal dibéré skor (x) maksimum dina rentang 1-10 luyu jeung kualitas murid. Cara ngitungna ébréh dina tabél ieu di handap.

Tabel 2.9Ngitung Skor ku Sistem Bobot 1

No. Soal	Tingkat Kesukaran	Jawaban	Skor (x)
1	Gampang	Bener	6
2	Sedeng	Bener	7
3	Hésé	Bener	10
Jumlah			23

Rumus Skor: $\frac{\sum x}{\sum s}$

$\sum s$

Keterangan: $\sum x$ = jumlah skor $\sum s$ = jumlah soal

Jadi, skor murid A = $23/3 = 7,67$

- 2) Bobot ditangtukeun dina bilangan-bilangan anu luyu jeung tingkat *kesukaran* soal. Contona, soal gampang dibéré bobot 3, soal sedeng diberi bobot 4, jeung soal anu hese dibéré bobot 5. Ku cara ieu mah mungkin murid bisa meunang skor 10.

Contona 2.

Saurang murid dités ku tilu soal éséy. Unggal soal dibéré bobot luyu jeung tingkat hésé babarina, nyaéta bobot 5 pikeun soal nu hésé; 4 pikeun soal sedeng, jeung 3 pikeun soal anugampang. Tiap soal dibéré skor (X) kalawan rentang 1-10 luyu jeung kualitas jawaban anu bener. Tuluy skor (X) unggal muriddikalikeun kana bobot tiap soal.

Tabel 2.10Ngitung Skor ku Sistem Bobot 2

No. Soal	Tingkat Kesukaran	Jawaban	Skor (x)	Bobot (B)	XB
1	Gampang	Bener	10	3	30
2	Sedeng	Bener	10	4	40
3	Hésé	Bener	10	5	50
Jumlah			23	12	120

$$\text{Rumus Skor: } \frac{\sum XB}{\sum B}$$

Keterangan:

TK = tingkat *kesukaran*

X = skor tiap soal

B = bobot luyu jeung tingkat *kesukaran* soal

$\sum XB$ = jumlah hasil perkalian X jeung B

Jadi, skor murid $120/12 = 10$

4. KKM (Kritéria Ketuntasan Minimal)

a. Watesan KKM

Istilah KKM téh mangrupa singgetan tina Kritéria Ketuntasan Minimal. Ari KKM téh kritéria ketuntasan belajar (KKB) atawa calecer tutasna diajar anu ditangtukeun ku satuan pendidikan (SD). Pikeun kelompok mata pelajaran salian ti élmu kaweruh jeung téknologi, KKM dina ahir jenjang satuan pendidikan mangrupa niléy (peunteun) wates ambang kompeténsi.

KKM téh kudu ditangtukeun jeung ditetepkeun. Saha anu kudu nangtukeun jeung netepkeun KKM téh? Anu kalibet dina nangtukeun KKM dina awal taun pangajaran téh nyaéta kapala sakola, wakil kapala sakola widang kurikulum, tim pengembang kurikulum (TPK) sakola, jeung guru atawa KKG.

Tim Pengembang Kurikulum (TPK) sakolah nyaéta tim nu ditetepkeun ku kapala sakola anu pancénna pikeun ngararancang jeung mekarkeun kurikulum. TPK diwangun ku wakil kapala sakola, guru, tanaga atikan, jeung kapala sakola anu jadi pupuhu ngarangkep anggota. Ari guru nyaéta pangatik profésional anu pancén utamana ngatikmuriddina jalur atikan formal (dasar jeung menengah) (*Peraturan Pemerintah Nomor 74 Tahun 2008 tentang Guru, Bab I Ketentuan Umum, Pasal 1*).

Aya tilu perkara nu kudu dititénan dina nangtukeun KKM, nyaéta:

- 1) Intake (kamampuh rata-rata siswa);

Intake mangrupa tahap kamampuh rata-rata pamilon atikan (murid). Ieu tahap kamampuh téh didadasaran ku kamampuh nu geus aya samémehna. Wincikanana kieu.

- a) Kelas I bisa dumasar kana hasil dina buku rapor di TK.
- b) Kelas II, III, IV, V, jeung kelas VI bisa dumasar kana tahap hontalan KKM pamilon atikan dina seméster atawa kelas samémehna minangka kakaitan antara indikator jeung indikator samémehna nu geus dihontal ku pamilon atikan.

- 2) Kompléksitas (idéntifikasi indikator minangka tanda kahontalna kompetensi dasar);
Ari tahap karuwedan atawa kompléksitas téh nyaéta banggana jeung ruwedna tiap-tiap KD atawa indikator anu geus dihontal ku siswa. Luhur handapna tahap karuwedan ditangtukeun ku sababaraha faktor.
Tahap karuwedan luhur lamun dina ngahontal kompetensi diperlukeun sawatara pasaratan, di antarana waé:

a) Pangatik (guru)

- (1) Nyangkem enya-nya kompetensi nu kudu diajarkeun ka pamilon atikan;
- (2) Rancagé (kréatif) jeung inovatif kalawan maké métodeupangajaran nu variatif;
- (3) Ngawasa kaweruh jeung kamampuh saluyu jeung widang nu diajarkeun.

b) Pamilon atikan (murid)

- (1) Mibanda kamampuh nalar nu luhur
- (2) Parigel atawa mahér dina ngalarapkeun konsép;
- (3) Tenget (cermat), rancagé (kréatif), jeung inovatif dina ngaréngsékeun pancén;
- (4) Tahap kamampuh nalar jeung tenget nu luhur téh gunana sangkan bisa ngahontal katutasan diajar.

c) Waktu

Perlu waktu anu lila pikeun nyangkem éta matéri nepi ka dina prosés pangajaran kudu dibalikan deui.

- 3) Kamampuh daya pangdeudeul (anu oriéntasina kana sumber diajar).

Daya deudeul atawa daya dukung nuduhkeun ayana (1) sasadiaan tanaga, (2) sarana jeung prasarana atikan nu dipikabutuh, (3) waragan operasional atikan, (4) manajemén sakola, jeung (5) panitén nu nyekel kawijakan (*stakeholders*) sakola.

b. Léngkah-léngkah Nangtukeun KKM

Dumasar kana permendikbud no 23 taun 2016, anu satuluyna dijéntrakeun dina buku panduan penileyan dina kurikulum 2013 ditétélakeun yén léngkah-léngkah anu kudu diperhatikeun dina nangtukeun KKM ngawengku:

- 1) Ngitung jumlah KD dina unggal mata pelajaran dina sataun ajaran
- 2) Guru nangtukeun niléy tina aspék kompléksitas, daya deudeul (dukung), jeung *intake* murid atawa pamilon atikan.

Conto Kriteria jeung skala penileyan dina nangtukeun KKM

Sangkan babari dina nganalisis unggal KD-na, guru mata pelajaran kudu sakup heula skala niléyna.

Tabel 2.11 Kriteria dan Skala Penilaian Penetapan KKM

Aspék nu dianalisis	Kriteria jeung Skala Penileyan		
Karuwedan	Luhur < 65	Sedeng 65-79	Asor 80-100
Daya Pangdeudeul	Luhur 80-100	Sedeng 65-79	Asor <65
Kamampuh Siswa	Luhur 80-100	Sedeng 65-79	Asor <65

- 3) Nangtukeun KKM dina unggal KD ngagunakeun rumus:

Data di luhur diolah ngagunakeun rumus:

$$KKM \text{ per KD} = \frac{\text{jumlah niley dina unggal aspek}}{\text{jumlah total niley}}$$

Dina nangtukeun niléy KKM unggal KD-na, guru atawa sakola bisa nyieun bobot anu béda atawa bisa ogé ngagunakeun skor tina unggal-unggal aspekna.

Tabel 2.12 Kriteria Penskoran

Aspék nu dianalisis	Kriteria Penskoran		
Karuwedan	Luhur 1	Sedeng 2	Asor 3
Daya Pangdeudeul	Luhur 3	Sedeng 2	Asor 1
Kamampuh Siswa	Luhur 3	Sedeng 2	Asor 1

Lamun unggal KD miboga karuwedan jeung daya pangdeudeul anu luhur, tuluy *intake* (kamampuh siswa) sedeng, mangka niléy KKM-na nya éta:

$$KKM \text{ per KD} = \frac{1 + 3 + 2}{9} \times 100$$

$$KKM \text{ per KD} = \frac{6}{9} \times 100$$

KKM per KD = 66,7

Ku sabab KKM kudu aya dina angka anu jejeg, nya dibuleudkeun jadi 67.

Tabél 2.13 Conto Nantukeun KKM dina Kurikulum 2013

MATA PELAJARAN	: MULOK BAHASA SUNDA
JENJANG PENDIDIKAN	: SD
KELAS	: V

Kompetensi Inti

- 5.3 Memahami pengetahuan faktual dengan cara mengamati dan mencoba (mendengar, melihat, membaca) serta menanya berdasarkan rasa ingin tahu secara kritis tentang dirinya, makhluk ciptaan Tuhan dan kegiatannya, dan benda-benda yang dijumpainya di rumah, sekolah, dan tempat lainnya. (K3)
- 5.4 Menyajikan pengetahuan faktual dalam bahasa yang jelas, logis, dan sistematis dalam karya yang estetis dalam gerakan yang mencerminkan anak sehat, dan dalam tindakan yang menverminkan perilaku anak beriman dan berakhlak mulia (K4)

Kompetensi Dasar dan Indikator	Kriteria/Aspek	☐ ☐ ☐
--------------------------------	----------------	-------

5.3.8 Mengamati teks dongeng tentang peristiwa dalam kehidupan (kejadian tempat) 5.4.8 Menceritakan isi teks dongeng tentang peristiwa dalam kehidupan (kejadian tempat)	Kompleksitas	Intake Siswa	Daya Dukung	
* Dapat memahami isi wacana/cerita.	75	75	75	75
* Dapat memahami kedudukan dan peranan tokoh.	73	74	75	74
* Dapat memahami pertautan antara tokoh, peristiwa dengan wilayah setempat.	75	72	75	74
* Dapat menyimpulkan isi teks (peristiwa).	75	75	75	75
* Dapat menanggapi berbagai aspek peristiwa cerita.	75	75	75	75
* Dapat menceritakan kembali isi teks dongeng.	75	75	75	75
Rata-rata				74,6

Data di luhur diitung kalawan ngagunakeun rumus:

$$KKM \text{ per KD} = \frac{\text{jumlah niley dina unggal aspek}}{\text{jumlah total niley}}$$

$$KKM \text{ per KD} = \frac{75 + 74 + 74 + 75 + 75 + 75}{3}$$

$$KKM \text{ per KD} = \frac{448}{6}$$

KKM per KD = 74,6 dibuleudkeun jadi 75

c. Nangtukeun KKM dina Kurikulum 2013

Lamun tina Permendikbud 81a Taun 2013 perkara impleméntasi kurikulum diécéskeun yén Katuntasan minimal pikeun sakumna kompetensi dasar dina kompetensi kaweruh jeung kompetensi kaparigelan, nyaéta 2,66 (B-), dina panduan permendikbud anu anyar mah ditétélakeun yén katuntasan kompetensi sikap diébréhkeun dina wangun predikat jeung déskripsi. Sedengkeun aspék pangaweruh jeung kaparigelan diébréhkeun dina wangun angka anu ajeg (skala 0-100) kalawan dibarung ku déskripsi singget anu ngagambarkeun kompetensi anu paling nyongcolang.

Sanggeus ditangtukeun kkm dina unggal KD-na, hal saterusna nya éta nangtukeun KKM unggal mata pelajaranana. Pikeun nangtukeun KKM dina unggal mata pelajaran, mangka rumus anu digunakeun nya éta :

$$KKM \text{ Mata Pelajaran} = \frac{\text{jumlah total KKM per KD}}{\text{Jumlah total KD}}$$

Conto nangtukeun KKM mata pelajaran basa Sunda kelas V:

Jumlah KD di kelas XI aya 8 KD kalawan wincikan KKM per KD:

Tabél 2.14 KKM Mata Pelajaran Basa Sunda Kelas V

No	KD	KKM Per KD
1	Teks deskripsi permainan tradisional	75
2	Teks pupuh	75
3	Teks deskripsi dengan aksara Sunda	70
4	Teks paguneman tentang hidup rukun	75
5	Teks bahasan tentang kesehatan dan obat-obatan	75
6	Teks sajak tentang cinta tanah air	75
7	Teks sajak	80
8	Teks dongeng	75
Jumlah Total KKM per KD		600

$$\begin{aligned}
 KKM \text{ Mata Pelajaran} &= \frac{\text{jumlah total KKM per KD}}{\text{Jumlah total KD}} \\
 &= \frac{600}{8} \\
 &= 75
 \end{aligned}$$

Jadi KKM Mata Pelajaran Basa Sunda Kelas XI ditangtukeun **75**

Lantaran KKM nu geus ditangtukeun dina mata pelajaran basa Sunda 75 mangka siswa dianggap can ngawasa KD anu diulikna lamun indikator peunteunna kurang ti 75. Ari pikeun KI-1 jeung KI-2 pikeun sakumna mata pelajaran, nyaéta lamun profil sikep siswa umumna aya dina katégori alus atawa B dumasar kana standar anu ditangtukeun ku satuan pendidikan.

Contoh Interval Nilai dan Predikat untuk KKM 75

Interval Nilai	Predikat

93 - 100	A
83 - 92	B
75 - 82	C
< 75	D

Dumasar kana tabél di luhur, dina KD pikeun KI-3 jeung KI-4, siswa can ngawasa KD lamun indikator peunteunna < 75 Siswa geus tuntas diajar mun peunteunna ≥ 75 tina hasil tés formatif. Siswa anu can tuntas kudu dirémédial, ari siswa nu geus tuntas bisa nuluykeun diajar kana kompeténsi satuluyna ku cara program pengayaan.

Béda deui halna jeung cara meunteun KD-3 jeung KD-4, penileyan KD-1 jeung KD-2 dina permendikbud no 23 taun 2016 nya éta dilakukeun ku mata pelajaran Agama jeung Pkn. Ku lantaran kitu, KKM ogé ditangtukeun ku satuan tingkat pendikan kalawan nyoko kana jurnal anu dijieun ku guru dina pelaksanaan kagiatan pangajaran.

D. Kegiatan Diajar

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan kagiatan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar.
2. Baca pedaran bahan ajar nu dipidangkeun kalawan disiplin.
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kagiatan diajar tanggung jawab.
4. Baca deui saliwat pedaran bahan ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung raguman bahan ajar kalawan kréatif.
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa gawé bareng dina diskusijeung kancamitra séjénna.

E. Latihan/Pancén

Jawab atawa tétélakeun sakur pananya jeung paréntah ieu di handapkalawan jujur!

1. Naon waé komponén prosédur peniléyan basa téh?
2. Naon sasaruuan jeung bédana peniléyan kamampuh ngaregepkeun jeung nyarita?
3. Naon sasaruuan jeung bédana peniléyan kamampuh maca jeung kamampuh nulis?
4. Tétélakeun komponén naon waé dina meunteun ngarang bébas!
5. Ku Sadérék terangkeun sing jéntré naon anu disebut wangun tés obyéktof, tés non obyéktof, jeung tés perbuatan sarta béré masing-masing contona!
6. Naon bae anu kudu diperhatikeun dina ngolah hasil peniléyan?
7. Naon bédana peniléyan jeung pengukuran?
8. Itung rata-rata skor tina ieu data: 61, 59.5, 62, 60, 60, 52, 78, 78, 46, 66, 71, 61!
9. Naon ari KKM téh? Saha anu kalibet dina nangtukeun KKM?
10. Kumaha cara jeung léngkah nangtukeun KKM dina Kurikulum 2013?

F. Tingkesan

Prosédur peniléyan atawa padika meunteun téh mangrupa cara-cara jeung léngkah-léngkah dina meunteun, boh meunteun hasil diajar boh meunteun prosés pangajaran. Peniléyan bisa dilaksanakeun ku dua rupa téhnik, nyaéta téhnik tés jeung téhnik nontés. Prosédur peniléyan mibanda sababaraha komponén saperti (1) sasaran peniléyan, (2) alat peniléyan, (3) kritéria peniléyan, jeung (4) prosédur prakna tés.

Peniléyan kaparigelan basa nyoko kana opat aspek, nyaéta ngaregepkeun, nyarita, maca, jeung nulis. *Kahiji*, kamampuh ngaregepkeun bisa diukur ku tilu warna tés, nyaéta (1) tés réspons kauger, (2) tés réspons pilihan ganda, jeung (3) tés komunikasi jembar. *Kadua*, kamampuh nyarita bisa dipeunteun ku tilu téhnik, nyaéta (1) tés réspon kauger, (2) tés gumulung, jeung (3) tés wawancara. *Katilu*, peniléyan kamampuh maca ngawengku tés maham kalimah jeung wacana. Tés maham wacana bisa mangrupa tés pilihan ganda, tés eusian copong, jeung tés pedaran. *Kaopat*, meunteun kamampuh

nulis bisa diukur ku (1) tés pratulis, (2) tés nulis gumulung, jeung (3) tés nulis bébas.

Évaluasi prosés pangajaran dilaksanakeun waktu prosés pangajaran ku maké alat: lambar panitén, angkét sapantar, rékaman, catetan anékdote, jeung réfléksi. Évaluasi hasil pangajaran dilaksanakeun waktu prosés pangajaran jeung dina tungtung satuan pangajaran ku maké jeung alat: tés lisan/paripolah jeung tés tulis. Hasil évaluasi ahir kapanggih tina gabungan évaluasi prosés jeung evaluasi hasil pangajaran.

Instrumén peniléyan dipaké pikeun ngukur préstasi diajar murid, anu diduga aya patalina atawa pangaruhna kana hasil diajar, kamekaran hasil diajar, kahontalna hasil prosés ngajar guru, jeung kahontalna hasil program nu tangtu.

Aya dua rupa instrumén peniléyan, nyaéta instrumén tés jeung instrumén non-tés. Anu kagolong kana kelompok tés nyaéta tés préstasi diajar, tés intelegénsi, tés bakat, jeung tés kamampuh akademik. Ari anu kagolong kana kelompok non-tés nyaéta skala sikep, skala peniléyan, padoman obsérvasi, padoman wawancara, angkét, mariksa dokumén, jsté. Instrumén winangun tés sipatna mangrupa pérformansi maksimum, ari instrumén non-tés sipatna mangrupa pérformansi tipikal.

Ngolah hasil peniléyan mangrupa hiji kagiatan anu kacida pentingna. Dina ngolah hasil peniléyan tinangtu henteu meunang ngarugikeun sawatara pihak. Ku sasab kitu, aya sababaraha hal anu kudu diperhatikeun dina ngolah hasil peniléyan, nyaéta téhnik ngolah hasil tés, skor total (*total score*), konvérsi skor, cara méré skor pikeun skala sikap, cara méré skor domain psikomotorik, jeung ngolah data hasil tés

Peniléyan bisa dilaksanakeun ku dua rupa téhnik, nyaéta téhnik tés jeung téhnik nontés. Téhnik tés aya tilu rupa, nyaéta (1) tés tulis, (2) tés lisan, jeung (3) tés paripolah (prakték). Ari téhnik nontés bisa mangrupa (1) niténan

(obsérvasi), (2) papancén, (3) produk, (4) portopolio. Umumna guru leuwih museur kana peniléyan hasil diajar.

Peniléyan téh dumasar kana ukuran hontalan kompetensi nu geus ditangtukeun. Ku kituna, satuan pendidikan kudu netepkeun Kriteria Ketuntasan Minimal (KKM) tiap mata pelajaran minangka dadasar dina meunteun hontalan kompetensi murid. Ari KKM téh nyaéta kriteria ketuntasan belajar (KKB) anu ditangtukeun ku satuan pendidikan. Anu kalibet dina nangtukeun KKM téh nyaéta kapala sakola, wakasek kurikulum, tim pengembang kurikulum (TPK) sakola, jeung guru atawa MGMP.

Aya tilu perkara nu kudu ditiénan dina nangtukeun KKM, nyaéta:

- a) Intake (kamampuh rata-rata murid atawa pamilon atikan (peserta didik);
- b) Kompléksitas (idéntifikasi indikator minangka tanda kahontalna kompetensi dasar);
- c) Kamampuh daya pangdeudeul (anu oriéntasina kana sumber diajar).

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disadiakeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur tahap nyangkem Sadérék kana bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap nyangkem} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap nyangkem bahan ajar nu dihontal ku Sadérék:

90	-	100%	=	alus pisan
80	-	89%	=	alus
70	-	79	=	cukup
	-	69	=	kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap nyangkem 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana Kagiatan Diajar III. Tapi, lamun tahap ngawasa Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui deres bahan dina Kagiatan Diajar II, pangpangna bahan nu can dicangkem.

Réfléksi jeung Lajuning Laku

Ieu kagiatan dilaksanakeun pikeun ningali kahontalna jeung éféktivitas prosés pangajaran anu diiluan ku Sadérék. Lamun geus ngawasa matéri pangbinaan guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis wanda peniléyan (oténtik, prosés, jeung hasil), Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Kahontal”. Sabalikna, lamun can kahontal, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Can Kahontal”.

No.	Tujuan Pangajaran	Kahontal	Can Kahontal	Kat.
1.	Ngalatih guru dina nganalisis matéri wanda peniléyan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
2.	Ngalelempeng guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis wanda peniléyan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
Lajuning Laku:				

KOMPETENSI PROFESIONAL:

**AKSARA SUNDA,
SAJAK, JEUNG GUGURITAN**

KAGIATAN DIAJAR 3

AKSARA SUNDA

A. Tujuan

Masyarakat Sunda mibanda kakayaan nu ngawujud basa jeung aksara Sunda. Aksara Sunda dirundaykeun tina aksara Pallawa. Wangun aksara Sunda sipatna silabis, nyaéta hiji aksara ngalambangkeun saengang. Di kelas V SD aya matéri aksara Sunda. Ku kituna, ayeuna Sadérék bakal diajar perkara aksara Sunda.

Saréngséna ngulik Kagiatan Diajar 3, Sadérék dipiharep mibanda kamampuh ngeunaan aksara Sunda kalawan meunang ajén atikan karakter réligius, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Indikator kahontalna kompeténsi dina ieu kagiatan diajar, nyaéta Sadérék dipiharep bisa

1. ngajéntrékeun wangenan jeung fungsi aksara Sunda kalawan kukuh pamadegan;
2. ngaidéntifikasi raratan aksara Sunda kalawan disiplin;
3. nyebutan tipologi aksara Sunda kalawan kukuh pamadegan;
4. ngabédakeun wangun aksara Sunda kalawan kréatif;
5. nganganalisis angka Sunda jeung rarangkén kalawan gawé bareng.

C. Pedaran Matéri

Pedaran matéri dina ieu kagiatan nyaéta aksara Sunda. Ari aksara Sunda téh kaasup aksara ngalagena (silabis), anu ngawengku aksara swara, aksara ngalagena, angka, jeung rarangkén. Pék baca ku Sadérék dina jero haté tur sawalakeun jeung nu séjén kalawan pinuh ka rasa tanggung jawab.

1. Wangenan jeung Fungsi Aksara Sunda

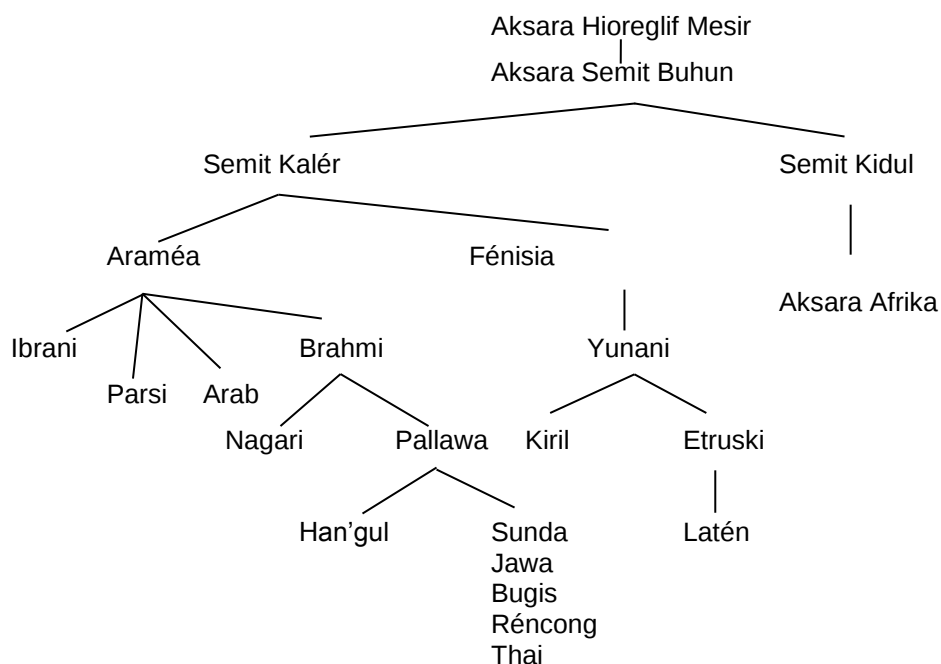
Aksara téh nyaéta sistem tanda-tanda grafis (tulisan) anu dipaké ku manusa pikeun komunikasi sarta ngawakilan omongan (Moeliono Spk., 1988:16). Ku kituna, aksara téh jadi gambaran sora ku gurat diringkel-ringkel nepi ka uni jeug kabaca (Danadibrata, 2009:11). Ari aksara Sunda nyaéta aksara nu dipaké ku urang Sunda anu dirundaykeun tina aksara Pallawa, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kidul, anu béh dituna dirundaykeun tina aksara Brahmi, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kuno. Mimitina mah aksara Sunda téh dipaké dina prasasti, piagam, jeung naskah kuno.

Aksara mangrupa salah sahiji ciri kamajuan adab sarta alat pikeun ngaronjatkeun kamekaran suku bangsa. Masarakat Sunda, saméméh wanoh kana aksara, kahirupan sapopoéna masih kaasup sederhana. Tapi sanggeus mikawanoh aksara, kahirupan masarakatna jadi leuwih ngaronjat tur maju. Aksara ogé, salian ti némbongkeun *'jati diri'* tur *'ajén diri'*, bisa dianggap salaku *'wates'* kahirupan manusa antara jaman *'prasajarah'* ka jaman sajarah.

Aksara Sunda mangrupa aksara tradisi anu jadi ciri, jatidiri jeung kareueus sélér bangsa Sunda nu mibanda éta aksara. Aksara Sunda raket patalina jeung tilu perkara, nyaéta (1) aksara Sunda bakal langsung nyoko kana sélér bangsa Sunda anu mibanda éta aksara; (2) ayana kanyataan yén henteu sakumna bangsa di alam dunya mibanda sistem aksara sorangan; jeung (3) aksara Sunda mangrupa sungapan pangwangunan jatidiri bangsa anu ayana jadi kareueus urang Sunda (Baidilah dkk., 2008:23).

2. Mapay Raratan Aksara Sunda

Aksara Sunda téh dirundaykeun tina aksara Pallawa, anu dirundaykeun tina aksara Brahmi. Sungapan tur kokocoran aksara nepi ka lahir aksara Sunda bisa diilikan dina tabél ieu di handap.

Bagan 3.1SARSILAH AKSARA SUNDA

Aksara Sunda meunang pangaruh tina aksara Pallawa ti India Kidul. Dina dasarna aya tilu wanda aksara Pallawa, nyaéta (1) Pallawa Awal, anu museur kana modél aksara Calukya jeung Venggi; (2) Pallawa Panuluy, anu museur kana modél aksara Pali (Ava jeung Siam) katut Kamboja; sarta (3) aksara Nagari, anu nyoko kana modél Déwa Nagari jeung Népal.

Aksara Pallawa Awal nyoko kana ciri-ciri aksara dina prasasti abad ka-3 nepi ka-5 Maséhi di India Kidul jeung Sri Langka. Ieu aksara téh kapanggih dina prasasti mangsa Tarumanagara saperti prasasti Ciaruteun atawa Kebonkopi I ($\pm$ 450 M) jeung prasasti Tugu ($\pm$ 450 M).

Aksara Pallawa Panerus dipaké dina prasasti abad ka-6 nepi ka ka-8 Masehi. Ieu aksara téh kapanggih dina prasasti Kebonkopi II, anu ngawawarkeun yén *Rakryan Juru Pangambat* dina taun *kawihaji panca pasagi* (458 Caka atawa 536 Masehi), ngeunaan ngalélér tahta pikeun *Haji* 'Raja' Sunda.

Bukti dipakéna aksara jeung basa Sunda buhun kapanggih dina Prasasti Geger Hanjuang di Leuwisari Tasikmalaya. Satuluyna, dina mangsa Karajaan Sunda (mangsa Pakuan Pajajaran-Galuh, abad ka-8 nepi ka ka-16 Maséhi),

jaba ti kapanggih prasasti jeung piagem (Geger Hanjuang, Sanghayang Tapak, Kawali, Batutulis, jeung Kabantenan), kapanggih ogé naskah-naskah anu jumlahna kaitung réa (*Carita Parahyangan, Fragmen Carita Parahyangan, Carita Ratu Pakuan, Kisah Perjalanan Bujangga Manik, Kisah Sri Ajnyana, Kisah Purnawijaya, Sanghyang Siksakandang Karesian, Sanghyang Raga Déwata, Sanghyang Hayu, Pantun Ramayana, Serat Déwabuda, Serat Buwana Pitu, Serat Catur Bumi, Séwaka Darma, Amanat Galunggung, Darmajati, Jatiniskala, dana Kawih Paningkes*).

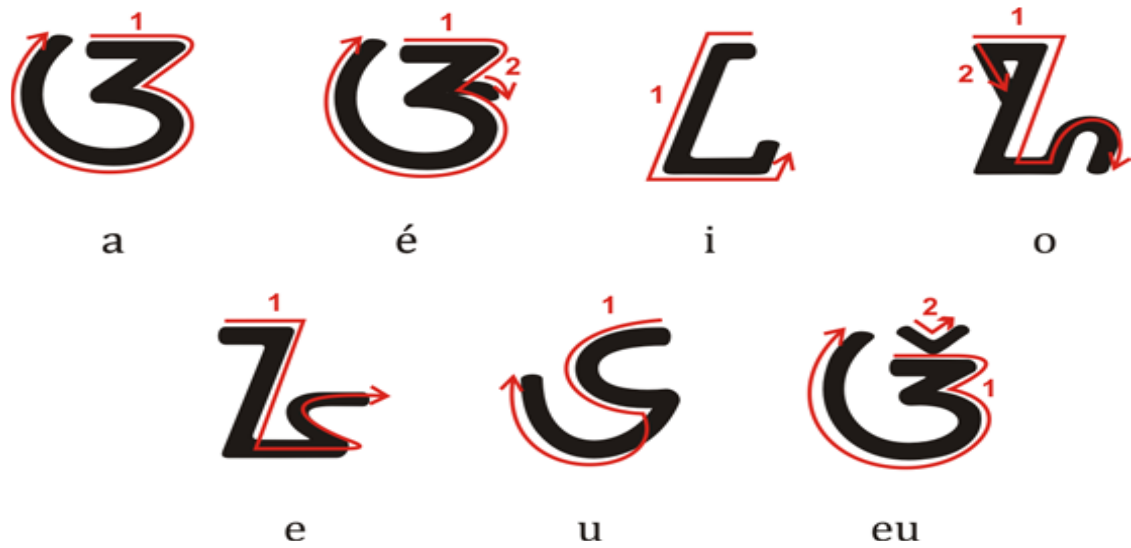
Di Jawa Barat kungsi dipaké tujuh wanda aksara, nyaéta aksara Pallawa, Pranagari, Sunda Kuno, Jawa (Carakan), Arab Pégon, Cacarakan, jeung Latén. *Aksara Pallawa* jeung *Pranagari* (abad ka-5 nepi ka abad ka-7 Maséhi, kira-kira lilana tilu abad); *Aksara Sunda Kuno* (abad ka-14 nepi ka abad ka-18 Maséhi, kira-kira lilana lima abad); *Aksara Jawa* atawa *Cacarakan* (abad ka-11 jeung abad ka-17 nepi ka abad ka-19 Maséhi, kira-kira lilana opat abad); *Aksara Arab Pégon* (abad ka-17 nepi ka pertengahan abad ka-20 Maséhi, kira-kira tilu abad); *Aksara Cacarakan* (abad ka-19 nepi ka pertengahan abad ka-20 Maséhi, kira-kira dua abad); jeung *Aksara Latén* (ahir abad ke-19 nepi ka ayeuna).

3. Wangun Aksara Sunda

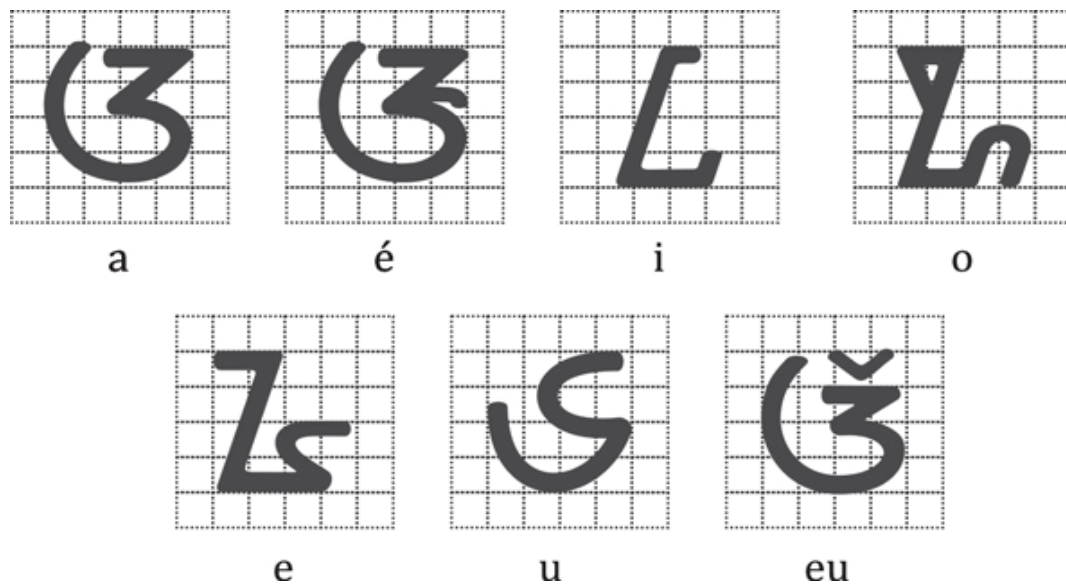
Aksara Sunda kagolong kana aksara silabis lantaran saaksara ngalambangkeun saengang. Tangtu waé ieu aksara téh béda jeung aksara Latén anu sipatna fonétis lantaran tiap aksara ngalambangkeun sasora atawa aksara Cina nu sipatna logossilabis lantaran tiap aksara ngalambangkeun sakecap. Aksara Sunda aya opat wangun, nyaéta (a) aksara swara, (b) aksara ngalagena, (c) aksara angka, jeung (4) rarangkén (tanda vokalisasi).

a. Aksara Swara

Aksara swara nyaéta aksara anu kalawan silabis mibanda harokat sora vokal anu dina sistem aksara Sunda buhun jumlahna aya lima siki. Cara nulis aksara swara bisa diilikan tina gurat beureum dina wangun aksara.

Wangun aksara Sunda kaasup rarangkénna ditulis dina posisi rada déngdék antara 45°-75°. Babandingan ukuran wangun aksara dasar nu mangrupa aksara swara 'vokal' umumna ditulis 4:4. Ukuran wangun aksara swara ébréh dina kotak-kotak ieu di handap.

b. Aksara Ngalagena

Aksara ngalagena nyaéta lambang sora anu disawang minangka foném konsonan anu kalawan silabis ngandung sora vokal /a/. Jumlah aksara Sunda ngalagena aya dalapan welas aksara, anu susunanana diluyukeun kana kalungguhan alat-alat

ucap (artikulasi-artikulator). Runtuyanana /ka ga nga ca ja nya ta da na pa ba ma ya ra la wa sa ha/.

Cara nulis aksara ngalagena bisa diilikan tina gurat beureum anu aya dina luhureun wangun aksarana ieu di handap.

ka

ga

nga

ca

ja

nya

ta

da

na

pa

ba

ma

ya

ra

la

wa

sa

ha

fa

qa

va

xa

za

Wangun aksara Sunda kaasup rarangkénna ditulis dina posisi rada déngdék antara 45°-75°. Babandingan ukuran wangun aksara dasaraksara ngalagena umumna ditulis 4:4, iwal ti aksara ngalagena **/ra/** nyaéta 4:3, pikeun **/sya/** nyaéta 4:5, pikeun **/ba/**, **/kha/**, jeung **/nya/** nyaéta 4:6; sarta pikeun aksara sora **/i/** nyaéta 4:3.

Ukuran wangun aksara ngalagena ébréh dina kota-kotak ieu di handap.

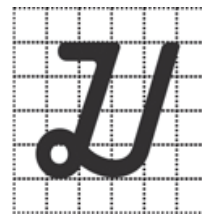
ka

ga

nga

ca

ja

nya

ta

da

na

pa

ba

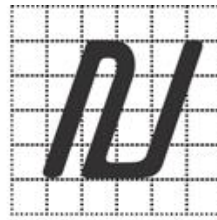
ma

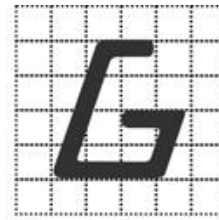
ya

ra

la

wa

sa

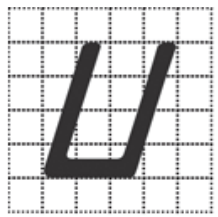
ha

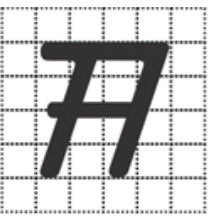
fa

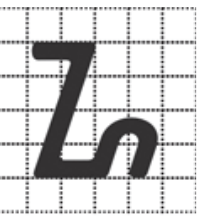
qa

va

xa

za

Pancén

Eusian kolom nu dikosongkeun ku bacaan jeung tulisan Latén anu bener kalawan motélar (kréatif)!

ᮊ : ᮃ : ᮄ :
 ᮅ : ᮆ : ᮇ :
 ᮈ : ᮉ : ᮊ :
 ᮋ : ᮌ : ᮍ :
 ᮎ : ᮏ : ᮐ :
 ᮑ : ᮒ : ᮓ :
 ᮔ : ᮕ : ᮖ :
 ᮗ : ᮘ : ᮙ :
 ᮚ : ᮛ : ᮜ :
 ᮝ : ᮞ : ᮟ :
 ᮠ : ᮡ : ᮢ :
 ᮣ : ᮤ : ᮥ :
 ᮦ : ᮧ : ᮨ :
 ᮩ :

|

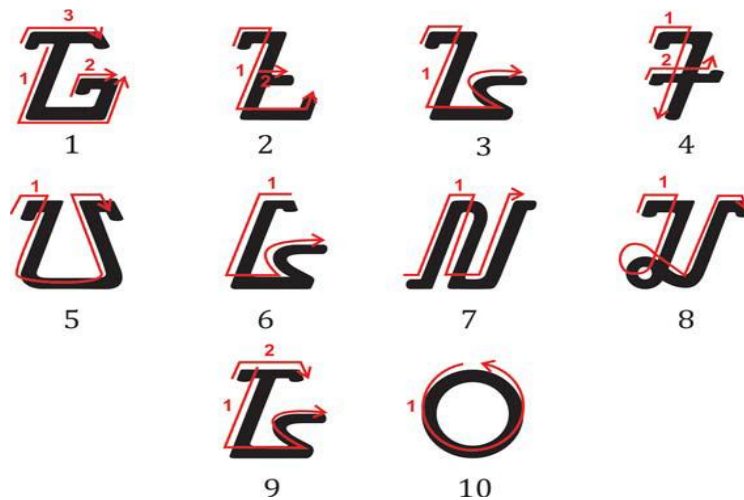
Eusian kolom nu dikosongkeun ku aksara Sunda kalawan tanggung jawab tur bener!

Aksara Latén	Aksara Sunda	Aksara Latén	Aksara Sunda
aba		bao	
ésa		bau	
éva		baeu	
iga		cai	

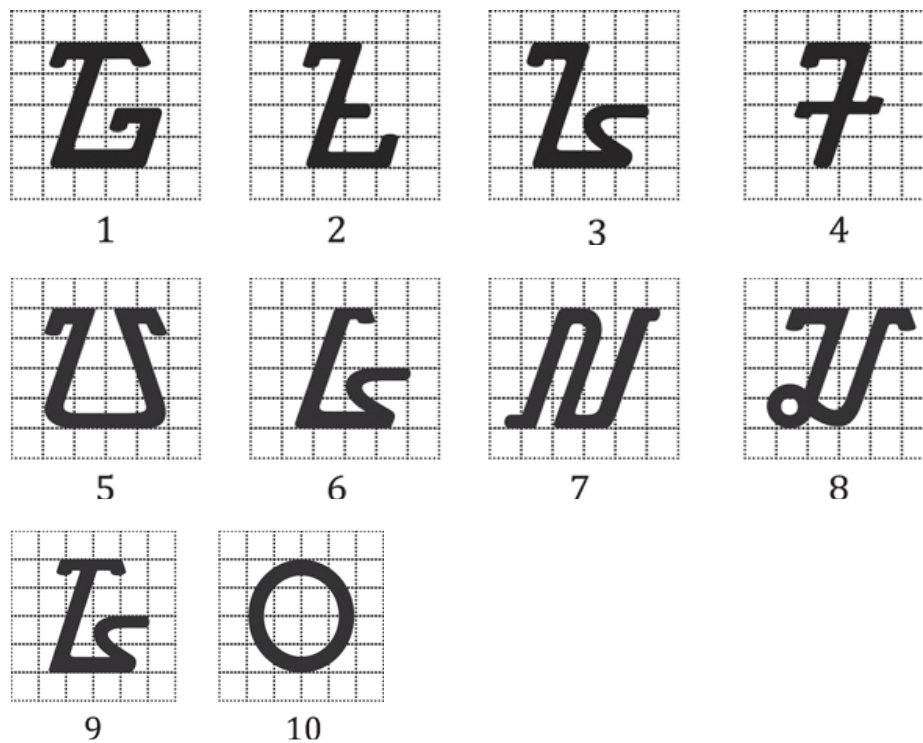
ika		cau	
ica		kai	
ita		jaé	
mata		waé	
mawa		saga	
maha		saka	
yana		sada	
yasa		saha	
raka		haja	
raga		hapa	
raca		hama	
raja		ana	
rata		apa	
rada		ama	
rama		aya	

c. Angka

Angka nyaéta lambang bilangan. Nuliskeun lambang angka puluhan, ratusan, jeung satulunna ditulis ngaruntuy ti “kénca ka katuhu”. Angka ditulis di antara dua gurat nangtung [...]. Cara nuliskeun angka ku aksara Sunda ébréh ieu di handap.

Wangun aksara Sunda kaasup rarangkénna ditulis dina posisi rada déngdék antara 45°-75°. Babandingan ukuran wujud wilangan dasar dina umumna ditulis 4:4, iwal ti pikeun wilangan atawa angka /4/ jeung angka /5/ nya éta 4:3.

d. Tanda Vokalisasi (*Rarangkén*)

Lambang rarangkén aksara Sunda Buhun kabéhna aya 14 siki, anu cara nuliskeunana ditempatkeun di luhureun aksara, di handapeun aksara, atawa

sajajar jeung aksara swara atawa aksara ngalagena boh di hareupeunana boh di tukangeunana.

(1) Rarangkén ditulis “di luhureun” Aksara Dasar

Rarangkén anu ditulis “di luhureun” lambang aksara dasar jumlahna aya 5 siki, nyaéta pamepet, paneuleung, panghulu, panglayar, jeung panyecek. Pamepet gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /e/. Paneuleung gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /eu/. Panghulu gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /i/. Panglayar gunana pikeun nambahan sora /r/ di tungtung engang. Panyecek gunana pikeun nambahan sora /ng/ di tungtung engang. Sangkan leuwih jéntré bisa diilikan dina tabél ieu di handap.

Tabel 9.1 Tanda Vokalisasi di Luhureun Aksara Dasar

Lambang	Pananda Vokal	Kecap	Makéna
◡ ...	e - Pamepet	belet	
◡ ...	eu - Paneuleung	weureu	
◡ ...	i - Pangahulu	siki	
◡ ...	+r - Panglayar	datar	
◡ ...	+ng - Panyecek	caang	

Cara nuliskeun rarangkén di luhureun aksara Sunda bisa bisa diilikan tina gurat beureum ieu di handap.

panghulu (i) pamepet (e) paneuleung (eu) panglayar (+r)

(2) Rarangkén nu ditulis “di handapeun” Aksara Dasar

Rarangkén atawa tanda vokalisasi anu ditulis “handapeun” lambang aksara dasar jumlahna aya 5 siki saperti ieu di handap.

Tabel 9.2 Tanda Vokalisasi di handapeun Aksara Dasar

Lambang	Pananda Vokal	Kecap	Makéna
ᵀ	u - Panyuku	suku	ᵀᵀᵀᵀ
ᵀᵀ	+r - Panyakra	krama	ᵀᵀᵀᵀ
ᵀᵀᵀ	+l - Panyiku	plak	ᵀᵀᵀᵀᵀ

Panyuku gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /u/. Panyakra gunana pikeun nambahan sora /r/ dina réndonan konsonan.

Cara nuliskeun rarangkén (panyuku, panyakra, jeung panyiku) di handapeun aksara Sunda bisa diilikan tina gurat beureum ieu di handap.

panyecek (+ng)

panyuku (u)

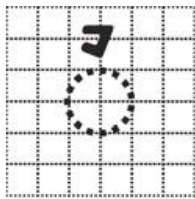

panyakra (+ra)

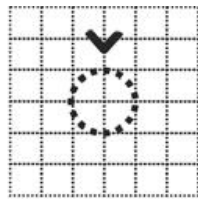

panyiku (+la)

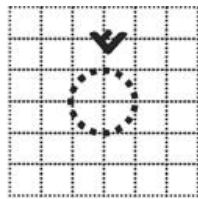
Ukuran wujud tanda rarangkén umumna ditulis 2:2, iwal ti *panyecek* /+ng/ nyaéta 1:1, *panglayar* /+rl/ nyaéta 2:3,

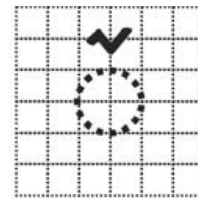
panghulu (i)

pamepet (e)

paneuleung (eu)

panglayar (+r)

(1) Rarangkén Ditulis “Sajajar” jeung Aksara Dasar

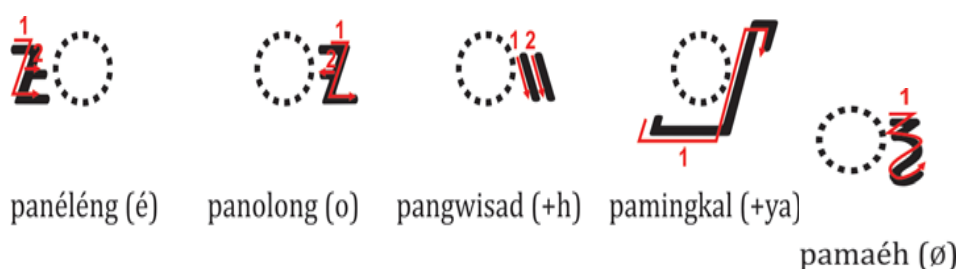
Rarangkénanu ditulis “sajajar” jeung lambang aksara dasar jumlahnaaya 5 rarangkén saperti ébréh dina tabél ieu di handap.

Tabel 9.3 Tanda Vokalisasi sajajar jeung Aksara Dasar

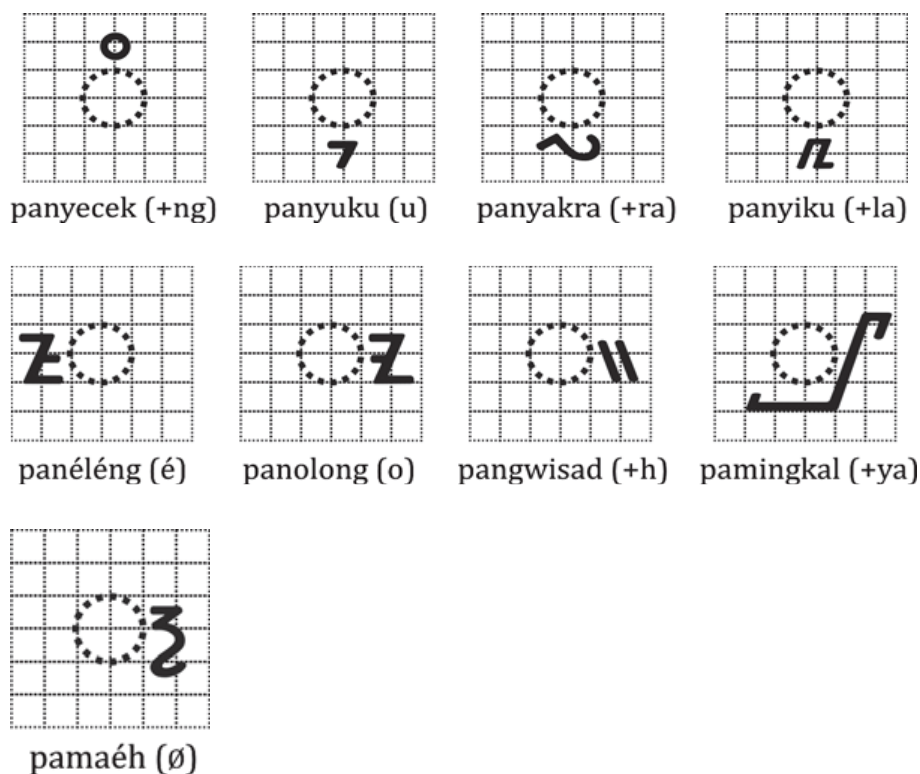
Lambang	Pananda Vokal	Kecap	Makéna
z...	é - Panéling	béré	z ɛ̃ z ɛ̃
...z	o - Panolong	bodo	ɔ̃ z ɔ̃ z
...z̃	ø - Pamaéh	gadag	ɔ̃ ɔ̃ ɔ̃ z̃
...ɰ	+h - Pangwisad	gajah	ɔ̃ ɔ̃ ɰ
ɰʲ	+y - Pamingkal	gebyar	ɔ̃ ɔ̃ ɰʲ

Panéléng gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /é/. Panolong gunana pikeun ngarobah sora /a/ jadi sora /o/. Pamaéh gunana pikeun ngaleungitkeun sora /a/ dina aksara ngalagena. Pangwisad gunana pikeun nambahan sora /h/ dina tungtung engang anu muka. Pamingkal gunana pikeun nambahan sora /y/ dina réndonan konsonan.

Cara nuliskeun rarangkén dina aksara Sunda bisa bisa diilikan tina gurat beureum dina luhureun angka ieu di handap.

Ukuran wujud tanda rarangkén umumna ditulis 2:2, iwal ti *panyecek* /+ng/ nyaéta 1:1, *panglayar* /+ r/ nya éta 2:3, *panyakra* /+ ra/ nya éta 2:4, *pamaéh* nya éta 4:2, jeung *pamingkal* /+ya/ nya éta 2;4 (handap) sarta 3:2 (gigireun katuhu).

Salin ku aksara Latén kalawan motékar (kréatif) jeung tanggung jawab!

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ :

ᮘᮞᮞ ᮘᮞᮞ ᮘᮞᮞ :

Salin ku aksara Sunda kalawan motékar (kréatif) jeung tanggung jawab!

1. Buah
2. Banjir
3. Sajak
4. Capé
5. Deukeut
6. Dangdut
7. Keris

8. Praja
9. Gebyar
10. Dar-dér-dor

5. Nulis jeung Maca Aksara Sunda

a. Nulis Aksara Sunda

Dina Kagiatan Diajar III, Sadérék geus diajar ngeunaan wangun aksara Sunda, anu ngawengku aksara swara, aksara ngalagena, angka, jeung rarangkén (tanda vokalisasi). Titénan kalimah-kalimah ieu di handap sarta conto salinanana dina aksara Sunda!

- 1) Jaja angkat balanja ka pasar.
- 2) Di gigireun masjid aya imah Pa Haji.
- 3) Dudung subuh-subuh tuturubun mulung dukuh.
- 4) Calana meracet mah hésé maké hésé ngalaan.
- 5) Kudu dipikir dibulak balik dibeuweung diutahkeun.
- 6) Ootong bongkok nyonyoo londok di kolong.
- 7) Euleuh-euleuh beuheung ceuceu ceuleugeug.
- 8) Manéhna bulak=balik ka tukang ka hareup.
- 9) Satungtung ngajugjug ngidul, kalér deui kalér deui.
- 10) Ka hilir ka girang siga nu euweuh kacapé.

Kalimah (1)-(10) di luhur, lamun disalin kana aksara Sunda saperti ieu di handap!

ᮊᮊᮊᮊᮊ “ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ”

ᮊᮊ ᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊᮊᮊ-ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ,
 ᮊᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊ ᮊᮊᮊᮊᮊᮊ.

Hasil maca dina aksara Latén:

Sinom “Mipit Béntang”

Asa kungsi ningal béntang,
 Kucap-kiceup di wiati,
 Duka ngiceupan ka saha,
 Gereget ku hayang mipit,
 Barang diteuteup deui,
 Béntang geus kasaput awun,
 Kiceup nu sajorélat,
 Asa matak gandrung teuing,
 Harianeun bétang teu lana ngiceupan.

Pancén

a. Latihan Nulis jeung Maca Aksara Sunda

Salin kana aksara Sunda kalimah ieu di handap!

- 1) Ka mana bapa angkatna?

.....

- 2) Ti iraha bibi aya di Bandung?

.....

- 3) Asumkeun buku téh kana lomari!

.....

- 4) Haji Abud téh jalma nu beurat beunghar.

.....

- 5) Kudu dibeuweung diutahkeun heula.

.....

b. Salin ieu kalimah dina aksara Sunda kana aksara Latén!

|G| 3W 7L⁰ 7Z₂21₂ 77L 6V7₂ 177.

|L| (3WZ (3LZ₂L L₂ L₂ HHH₂N H₂NH₂ |E|.

|ᑭ| ᐱᓄᑦᐅ ᕐᑭᑦᑲᑦ ᕐᑭᑦᑲᑦ ᕐᑭᑦᑲᑦ ᕐᑭᑦᑲᑦ?

|7| $\mathbb{A}^1_{\mathbb{Z}} \times \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{A}^1_{\mathbb{Z}} \times \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{A}^1_{\mathbb{Z}} \times \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{A}^1_{\mathbb{Z}} \times \mathbb{Z}$

|Δ| $G_{\mathbb{N}}$, $\eta_{\mathbb{Z}} G_{\mathbb{N}}$ $L(\check{3} \check{7}_{\mathbb{N}}$ $\eta \check{7} \check{L} \check{V}_{\mathbb{Z}}$ $\mathcal{O} \check{7}_{\mathbb{N}}$, $\mathcal{O} \eta_{\mathbb{N}}$!

.....

.....

.....

.....

.....

D. Kegiatan Diajar

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan kagiatan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar!
2. Baca pedaran matéri ajar nu dipidangkeun!
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kagiatan diajar!
4. Baca deui saliwat pedaran matéri ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung Tingkesan Matéri ajar!
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa sawala (diskusi) jeung kancamitra séjénna.

E. Latihan

- 1) Ti mana sungapanana ari aksara Sunda téh?
- 2) Dina naon waé aksara Sunda dipakéna?
- 3) Aksara naon waé nu kungsi tumuwuh jeung dipaké ku masarakat Sunda?
- 4) Rarangkén (pananda vokalisasi) naon waé anu cicingna luhureun aksara swara atawa aksara ngalagena?
- 5) Salin kana aksara Sunda!
 - a) Barata ngala kalapa ka Majalaya.
 - b) Nini Icih indit ti pipir malibir.
 - c) Dudung tuturubun mulung dukuh.
 - d) Ema mawa congkrang ti dapur.
 - e) Kota Bandung téh asalna mah tina kota madya.
 - f) Dédé téh méré gé hésé, kéké méngkéné, cap jahé buntut kasiran.

F. Tingkesan

Aksara mangrupa salah sahiji ciri kamajuan adab sarta alat pikeun ngaronjatkeun kamekaran suku bangsa. Nepi ka kiwari ku urang masih kasaksén di sawatara masarakat, aya nu masih nganggap yén modél aksara tradisional nu sumebar di kalangan masarakat Sunda sarua wangunna jeung modél aksara nu sumebar di kalangan masarakat Jawa, nu katelah *aksaraCacarakan*.

Di Tatar Sunda kapanggih aya genep modél aksara nu kungsi digunakeun ku masarakatna, nyaéta: aksara *Pallawa*, *Nagari*, *Jawa Kuno*, *Sunda Kuno*, *Arab (Pégon)*, *Cacarakan (Jawa-Sunda)*, jeung *Latin*.

Ari aksara Sunda nyaéta aksara nu dipaké ku urang Sunda anu dirundaykeun tina aksara *Pallawa*, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kidul, anu béh dituna dirundaykeun tina aksara *Brahmi*, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kuno. Mimitina mah aksara Sunda téh dipaké dina prasasti, piagam, jeung naskah kuno.

Aksara Sunda kagolong kana aksara silabis lantaran saaksara ngalambangkeun saengang. Béda jeung aksara Latén anu sipatna fonétis lantaran tiap aksara ngalambangkeun sasora. Aksara Cina nu sipatna logosilabis lantaran tiap aksara ngalambangkeun sakecap. Aksara Sunda aya opat wangun, nyaéta (a) aksara swara, (b) aksara ngalagena, (c) aksara angka, jeung (4) rarangkén (tanda vokalisasi).

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur tahap nyangkem Sadérék kana bahan ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap nyangkem} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap nyangkem bahan ajar nu dihontal ku Sadérék:

90	-	100%	=	alus pisan
80	-	89%	=	alus
70	-	79	=	cukup
	-	69	=	kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap nyangkem 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana Kagiatan Diajar 4. Tapi, lamun tahap nyangkem Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui jeung deres bahan dina Kagiatan Diajar 3, pangpangna bahan nu can dicangkem.

Réfléksi jeung Lajuning Laku

Ieu kagiatan dilaksanakeun pikeun ningali kahontalna jeung éféktivitas prosés pangajaran anu diiluan ku Sadérék. Lamun geus ngawasa matéri pangbinaan guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis aksara Sunda, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Kahontal”. Sabalikna, lamun can kahontal, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Can Kahontal”.

No.	Tujuan Pangajaran	Kahontal	Can Kahontal	Kat.
1.	Ngalatih guru dina nganalisis matéri aksara Sunda kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
2.	Ngalelempeng guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis aksara Sunda kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
Lajuning Laku:				

KAGIATAN DIAJAR 4

SAJAK JEUNG GUGURITAN

A. Tujuan

Dina karya sastra Sunda aya nu disebut wangun ugeran (puisi). Di antara karya sastra wangun puisi nyaéta sajak jeung guguritan. Sajak kagolong kana sastra Sunda modéren, ari guguritan kagolong kana sastra Sunda buhun. Sanajan duanana mangrupa karya sastra wangun ugeran (puisi), tapi aya bédana. Sajak sok disebut puisi bébas lantaran teu kauger ku aturan guru lagu jeung guru wilangan saperti dina guguritan. Sanggeus réngsé ngulik kagiatan diajar IV, Sadérék dipiharep meunang kamampuh pikeun mikaweruh, ngaapprésiasi, jeung ngaékspréskeun sajak jeung guguritan kalawan meunang ajén atikan karakter réligius, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas.

B. Indikator Kahontalna Kompeténsi

Indikator kahontalna kompeténsi dina ieu kagiatan diajar, nyaéta Sadérék dipiharep bisa

1. ngajéntrékeun wangenan sajak kalawan kukuh pamadegan;
2. ngaidéntifikasi kamekaran sajak Sunda kalawan disiplin;
3. nganganalisisstruktur sajakkalawan gawé bareng;
4. ngaidéntifikasi hubungan pupuh jeung guguritan kalawan kréatif;
5. nganalisis struktur guguritan kalawan gawé bareng jeung kréatif; sarta
6. ngaéksprésikeunguguritan kalawan pinuh ku kawani.

C. Pedaran Matéri

Ieu di handap dipedar ngeunaan dua wangun karya sastra, nyaéta sajak jeung guguritan. Pék ku Sadérék baca ieu pedaran kalawan tanggung jawab, disiplin, tur gawé bareng.

1. Sajak

a. Watesan Sajak

Tina jihat intuitif, urang bisa weruh kana sajak dumasar kana konvénsi wujudna anu teu pati kauger ku patokan-patokan, nu matak sok disebut sajak bébas. Sok sanajan kitu, wangun sajak téh dina mangsa kamekaranana ngalaman parobahan. Bébas di dinya, tangtuna ogé rélatif. Upama dibandingkeun jeung guguritan, anu ditulis dina wangun pupuh, jelas sajak mah leuwih bébas. Sajak henteu kauger ku jumlah padalisan dina sapadana, jumlah engang dina unggal padana, atawa sora tungtung dina unggal padalisan. Geura pék tengetan sajak ieu di handap!

SAMAGAHA

(Soni Farid Maulana)

langit poék mongkléng di jero haté
traktor jeung bulldoser ngahariring di péngkolan
sanggeus ngagaley pajaratan, kebon jagong,
jeung kotakan sawah. malah di tonggoh ngidek ratusan
imah kardus, jiga ilaing ngarames sablék kurupuk.

Basa anjing babaung bada magrib;
Kasampak tujuh layon lalaki diremus bilatung
Dina rungkun dapuran awi bitung
Dadana méh gorowong dibedil batur

naha kudu sajarah pangwangunan ditulis
ku getih si miskin, nu taya kendatna diseuseup
léntah zaman edan? weléh kuring teu ngarti
ku rupaning jalma nu miara napsu rahwana
Dina jero dadana. Dina jero kalbuna

1990

Sing saha waé nu nempo wujud karya sastra di luhur pasti bakal langsung nyebut sajak. Sajak dina sastra Sunda ilaharna digolongkeun kana wangun

kauger. Ceuk Wirjosoedarmo, 1984:51), sajak (basa Indonésia: *puisi*) nyaéta karangan anu kauger ku (1) réana jajaran dina tiap pada, (2) réana kecap dina tiap jajaran, réana engan dian tiap jajaran, (4) purwakanti, jeung (5) wirahma.

Sajak kauger ku diksi jeung wirahma (nu matak henteu disebut wangun lancar). Wirahma, ciri utama anu ngabédakeun wangun ugeran jeung wangun lancar, karasa nonjol dina sajak; bisa jadi lantaran ugeran-ugeran séjénna, saperti nu aya dina pupuh, henteu dipaké.

Lamun niténan sajak di luhur, wangenan téh teu pati cocog. Ayeuna urang nyoba nyutat sababaraha wangenan sajak ti para panyajak romantik Inggris. Samuel Taylor Coleridge nétélakeun yén sajak téh kecap-kecap anu pangéndahna dina susunan pangéndahna. Lebah dieu, panyajak milih kecap-kecap anu pangmerenahna tur disusun kalawan saalus-alusna, upamana saimbang, simétris, antarunsur-unsurna raket patalina. Carlyle nyebutkeun yén sajak mangrupa pamikiran nu sipatna musikal. Panyajak dina nyipta sajakna téh mikiran sora nu halimpu saperti musik dina sajakna, kecap-kecap disusun saalus-alusna nepi katémbong runtuyan sora-sora halimpu saperti musik, nyaéta ngagunakeun orkéstra (waditra) sora. Saluyu jeung éta pamadegan, Danton nétélakeun yén sajak téh saenyana mangrupa pamikiran manusa kalawan nembrak (konkrit) tur artistik dina basa émosional tur ngawirahma. Upamana waé, ku ngalarapkeun kiasan, citra, tur disusun kalawan artistik (saluyu, simétris, pilihan kecapna keuna, jsté.), sarta basana binarung ku rasa tur ngawirahma (sora-sora baganti kalawan ngaruntuy tur adumanis). Wordsworth boga pamadegan yén sajak téh nyoko kana kedaling rasa nu imajinatif, nyaéta rasa nu diréka-réka tur dipiangan (Pradopo, 2010:7).

Puisi hakékatna mah titiron, tapi lain niron nu saujratna katémbong, tapi geus mangrupa salahsahiji daya kréatif (Mustappa, 2014:32).

Wangenan sajak nu ditepikeun di luhur téh aya bédana palebah pamikiran. Sakumaha nu ditepikeun ku Ahmad (1978:3-4), lamun sababaraha

pamadegan ngeunaan sajak téh diadumaniskeun, baris kapanggih wangenan sajak nu saenyana. Unsur-unsur anu ébréh tina sajak téh mangrupa émosi, imajinasi, pamikiran, gagasan, laras, wirahma, kesan indrawi, runtuyan kecap, kecap-kecap injeuman (kiasan), dedet, tur rasa nu campur aduk. Tina éta unsur sajak téh aya tilu hal utama, nyaéta (1) pamikiran, gagasan, jeung émosi; (2) wangunna; sarta (3) kesan indrawi, anu kabéhanana dikedalkeun ku média basa.

Dumasar kana katerangan di luhur bisa dicindekkeun yén sajak téh nyaéta kedaling pamikiran anu ngahudang rasa tur wangwangan (imajinasi) pancaindra dina runtuyan kecap nu ngawirahma nepi ka pikatajieun tur méré kesan. Sajak mangrupa rékaman jeung tapsiran pangalaman manusa anu penting, dirékacipta dina wujud puitis tur nu nimbulkeun kesan. Sajak téh mangrupa wangun ugeran anu basana dirakit ku wirahma alatan ayana ébréhan rasa salaku éksprési pamikiran nu ngirut daya hayal jeung panca indera. Rasa jeung pikiran panyajak nu masih abstrak dikongkritkeun.

b. Kamekaran Sajak Sunda

Sajak dina sastra Sunda kaitung tumuwuh subur. Buktina réa sajak-sajak anu sumebar dina majalah jeung koran Sunda. Jaba ti éta, teu saeutik sajak-sajak anu geus dikumpulkeun jadi buku dina buku. Ieu di handap ditataan sawatara buku kumpulan sajak, di antarana waé: *Lalaki di Tegal Pati* (Sayudi, 1963), *Ombak Laut Kidul* (Rahmat M. Sas. Karana, 1966), *Janté Arkidam* (Ajip Rosidi, 1967) *Surat Kayas* (Surahman R.M.), *Tepung di Bandung* (Rahmat M. Sas. Karana, 1972), *Katiga* (Yayat Héndayana, 1975), *Nu Ngaronghéap Mangsa Surup* (Eddy D. Iskandar, 1975), *Lalaki Langit* (Yuniarso Ridwan, 1979), *Jagat Alit* (Godi Suwarna, 1979), *Nu Mahal ti batan Inten* (Yus Rusyana, 1980), *Surat Panjang ti Cijulang* (rahmat M. Sas Karana, 1983), *Waruga Garba* (Eddy D. Iskandar, 1984), *Surat-surat Kaliwat* (Godi Suwarna, 1983), *Sajak-sajak Cilauteureum* (Taufik Faturohman, 1983), *Jamparing* (Etty R.S), *Kalakay Méga* (Soni Farid Maulana, 1992) *Kasidah*

Langit (Eddy D. Iskandar, 1992) *Blués Kéré Lauk* (Godi Suwarna, 1992), *Urang Naon di Cinaon* (Wahyu Wibisana, 1992), *Kalakay Budah* (Yous Hamdan, 1995), *Kidang Kawisaya* (Chye Retty Isnendes, 1999), *Di Nagri Katumbiri* (Dédy Windyagiri, 2009), *Nu Nyusuk dina Sukma* (ChyeRetty Isnendes, 2010), *Angin Galunggung* (Soni Farid Maulana, 2012), *Tariking Angin* (Godi Suwarna, 2013).

c. Wangun Sajak

Ditilik tina wangunna, sajak téh aya rupa-rupa. Paling saeutik bisa dibagi tilu bagian, nya éta sajak *épik*, sajak *lirik*, jeung sajak *dramatik*.

1) Sajak Épik

Sajak épik nyaéta sajak anu sipatna ngadadarkeun hiji carita atawa kajadian, sarta bisaana eusina téh ngawangun carita kapahlawanan, boh pahlawan anu aya patalina jeung légenda, kapercayaan, boh anu aya patalina jeung sajarah.

Dina sajak “Surapati”, ieu di handap panyajak nyaritakeun kagagahan Surapati, pahlawan anu teuneung ludeung ngalawan panjajah anu dipingpin ku Kaptén Tack, nepi ka bisa maéhan Kaptén Tack. Kawani jeung kagagahan kagambar dina pada kadua jeung kaopat:

*Heug, aing Surapati
Lalaki
Nu bakal nurihkeun keris di Nusa Kendeng*

*Dua puluh soldadu dina peuting éta
Ngajolor
Tatu-tatu tapak kokodna si Untung
Priangan-Kertasura gurat siasat
Kapten Tack ditewek jajantungna
Aing Surapati jago ti Pasuruan....*

2) Sajak Lirik

Sajak lirik nyaéta sajak anu ngagambarkeun rasa panyajakna, atawa ngébréhkeun pikiran jeung rasa pribadi panyajakna. Sipatna leuwih subjektip batan sajak épik. Dina sajak lirik panyajak henteu ngadongéng

atawa nyaritakeun, tapi ngébréhkeun, nuliskeun sakur anu kapikir jeung karasa waktu harita.

Iskandarwassid (1982:76) nétélakeun yén puisi lirik nyaéta puisi anu eusina mudalkeun rasaning ati, bingbang rasa jeung pikiran. Monolog, nyorangan, bangun jauh panineungan. Ku lantaran ngayun emosi, jadi halon wirahmana, sada nu ngahariring.

1) Sajak Dramatik

Sajak dramatik, ngébréhkeun hiji kaayaan, suasana, atawa hiji kajadian anu diébréhkeun ku tokoh anu dipilih ku panyajakna. Sikep anu aya dina sajak dramatik, nyaéta sikep tokoh anu dipilih ku panyajak, lain sikep panyajakna sorangan. Sikep tokoh bisa kagambar tina monolog panjang ngeunaan hiji kajadian, atawa suasana kritis nu keur disanghareupan.

Sajak dramatik kaasup salah sahiji wangun sajak anu kalawan objektif ngagambarkeun kalakuan hiji jalma, boh ku laku lampah, obrolan, boh ku monolog nepi ka bisa ngagambarkeun carita atawa kajadian nu tangtu (Aminudin, 1987:135).

d. Struktur Sajak

Aya dua struktur atawa unsur-unsur sajak, nyaéta (1) struktur batin dan (2) struktur lahir. Masing-masing struktur sajak didadarkan ieu di handap.

1) Struktur Batin Sajak

Unsur-unsur sajak téh nya éta bagian-bagian pangwangun hiji puisi (wangun ugeran). Éta bagian-bagian téh gumulung enggoning ngawujudkeun wangunan sajak. Malah bisa disebutkeun hakékat tina sajak. Struktur batin sajak nyaéta médium pikeun ngébréhkeun ma'na anu ditepikeun ku pangarang. I. A. Richards (dina Siswanto, 2008:124) nyebut ma'na atawa struktur batin puisi salaku hakékat puisi. Hakékatna puisi mibanda unsur-unsur nu tangtu. Unsur-unsur puisi téh nyaéta

bagian pangwangun hiji puisi (wangun ugeran). Éta bagian téh gumulung dina ngawujudkeun wangunan puisi (wangun ugeran). Unsur-unsur sajak, nyaéta téma, rasa, nada, jeung amanat.

1. Téma

Téma téh nyaéta inti pikiran atawa puseur implengan pangarang. Gumulung ngabeungkeut sagemblengna eusi puisi, natrat karasa (ku nu maca) ti awal nepi ka ahir. Mimindengna téma téh henteu nembrak, tapi nyamuni dina sagemblengna rakitan basa. Ku lantaran kitu, sok dicindekkeun ku nu macana. Contona baé téma sajak “Du’a” karangan Apip Mustopa téh nya éta: Pa Otto pahlawan anu kurang diajénan ku bangsa sorangan. Téma sajak “Di Hiji Leuweung Geledegan” karangan Surachman RM. Bisa disebutkeun kieu: Aya pahlawan anu gugur (di hiji leuweung) henteu meunang panghormat sakumaha mistina. Téma guguritan “Sasambatna Domba Adu” beunang A.Jayasasmita bisa disebutkeun kieu: sato ogé boga rasa nyeri cara manusa.

2. Rasa

Anu dimaksud rasa di dieu nyaéta rasa pangarang anu asup kana karanganana. Rasa mangrupa sikep panyajak kana jejer nu keur dicaritakeun. Bisa ogé rasa pamaca anu timbul atawa nyangkaruk sanggeus réngsé maca karanganana. Dina puisi, rasa téh kaasup unsur anu penting. Malah aya anu nganggap, yén puisi téh mangrupa alat pikeun nepungkeun rasa jeung rasa; rasa pangarangna jeung rasa anu macana. Dina sajak “Du’a” upamana, ku urang karasa, pangarang téh ngarasa hanjelu, yén Pa Otto anu bisa disebut pahlawan digjaya kurang diajénan ku bangsana sorangan. Sanggeus maca éta sajak, urang ogé milu hanjelu. Malah bisa jadi jorojoy aya rasa keuheul. Lain keuheul ka Pa Otto, tapi keuheul ka nu teu ngajénan kana perjoangan Pa Otto.

Rasa naon baé anu karasa sanggeus maca hiji puisi téh? Bisa bungah, tingtrim, waas, keuheul, watir, sedih, ceuceub, handeueul, hariwang, bisa ogé pikaseurieun. Naha rasa pangarang anu kasup kana puisina téh kudu sarua jeung rasa anu katampa ku nu macana? Sarua hadé,

henteu ogé teu nanaon. Ari sababna urusan rasa mah kacida subyéktna.

3. Nada

Anu dimaksud nada dina puisi nya éta gaya pangarang enggoning ngungkabkeun pikiran jeung rarasaanana dina karyana. Nepi ka éta gaya téh méré warna anu mandiri dina karanganana. Unggal pangarang mibanda gaya anu teu sarua, kitu deui gaya pangarang aya kalana henteu sarua dina unggal karyana. Éta hal téh patali jeung pilihan kecapna, ungkara basana, purwakanti anu dipilihna. Pilihan nada milu nangtukeun wirahma hiji puisi. Upamana baé sajak anu leubeut ku purwakanti biasana mibanda wirahma anu ngagalindeng.

Sanajan lain anu pangpentingna, purwakanti mangrupa unsur anu penting dina nada puisi pikeun ngawangun wirahma. Naha puisi anu leubeut purwakanti téh karya anu hadé? Can karuhan. Sabab aya kalana puisi anu ngagunakeun ungkara basa “biasa” ogé bisa ngahontal ajén-inajén karya sastra anu hadé. Karya anu leubeut ku purwakanti, ngagalindeng wirahmana, bisa jadi ngan saukur ngeunah dibacana wungkul, tapi taya pupurieunana; upama teu dibarung ku ngolah unsur-unsur puisi séjénna saperti téma jeung rasa.

Dina sajak, salian ti leubeut ku purwakanti téh, kecap anu dipakéna biasa ngandung harti konotatif (injeuman), lain harti saujuratna. Maksudna, di antarana baé, pikeun ngawangun rasa anu luyu jeung tujuanana, téma éta sajak. Lain supaya hésé kahartina.

4. Amanat

Amanat téh pesen pangarang anu hayang ditepikeun ka nu maca. dina puisi, umumna amanat téh henteu nembrak, tapi karasa sanggeus réngsé maca karyana sagemblengna. Amanat anu karasa dina sajak “Du’a” karangan Apip Mustopa, upamana, ngageuing sangkan urang ngajénan ka pahlawan digjaya (anu gedé jasana), anu salila ieu

kapopohokeun. Amanat anu méh sarua karampa satutas maca sajak “Di Hiji Leuweung Geledegan” karangan Surachman RM. Nya éta sangkan urang inget jeung ngahargaan ka para pahlawan anu gugur teu puguh laratanana enggoning ngabela lemah cai, tur teu meunang panghargaan sakumaha mistina, malah tempatna ogé di makam pahlawan kalindih ku nu séjén, anu bisa jadi kurang layak ditempatkeun di dinya. Ari amanat anu karasa dina guguritan “Sasambatna Domba Adu” beunang A.Jayasasmita mah nya éta sangkan urang mikanyaah ka sato anu tunggal mahkluk Pangéran.

2) Struktur Lahir Sajak

Struktur fisik puisi bisa diébéréhkeun dina métodeu puisi, nyaéta unsur éstétik anu ngawangun struktur luar puisi tur bisa katitén sacara visual. Éta struktur téh ngawengku (1) Tata Rupa (Tipografi) (2) diksi, (3) imaji (implengan), (4) kecap kongkrit (kecap nyata), (5) basa figuratif (gaya basa) jeung (6) vérsifikasi (I.A. Richard, dina Siswanto, 2008:113).

1. Tata Rupa (Tipografi)

Tata rupa mangrupa hal nu ngabédakeun antara puisi, prosa, jeung drama. Ciri-ciri tina puisi bisa katitén tina tata rupa atawa tipografi. Ngaliwatan indera paningal, puisi disusun ngaliwatan kecap-kecap nu ngawangun padalisan. Padalisan-padalisan puisi teu ngawangun périodistét nu disebut paragraf, tapi ngawangun pada. Baris-baris prosa bisa waé disusun saperti tipografi puisi, tapi ma’na prosa bakal robah atawa ngalegaan. Kecap-kecap nu disusun dina puisi ngawangun hiji kasaluyuan.

2. Diksi

Diksi mangrupa pilihan kecap pikeun ngébréhkeun gagasan. Diksi nu alus aya patalina jeung pilihan kecap nu mibanda ma’na nu cocog jeung saluyu, tur dina ngaunakeunana cocog jeung poko omongan, kajadian, jeung pamiarsa/ nu maca atawa nu ngaregepkeun. Barfield dina Pradopo (2010, kc. 24) nétélakeun yén lamun kecap-kecap dipilih tur

disusun bakal nimbulkeun hiji imajinasi éstétik anu ngahasilkeun diksi puitik. Jadi diksi ditujukeun pikeun meunangkeun kapuitisan jeung meunangkeun ajén éstétik.

Unggal kecap dina puisi mibanda sipat konotatif nu nimbulkeun kamungkinan mibanda harti anu leuwih ti hiji. Kecap-kecap nu dipilih mangrupa kecap nu puitis, hartina mibanda éfék kéndahan nu béda jeung kecap-kecap anu dipaké dina kahirupan sapopoé. Nurutkeun Siswanto (2008:118) aya sababaraha hal anu kudu diperhatikeun dina pilihan kecap, nyaéta: (1) kabeungharan kecap, (2) runtuyan kecap (word order), jeung (3) daya sugésti kecap.

Kabeungharan kecap penting pikeun nguatkeun éksprési, ogé pikeun nimbulkeun ciri has hiji pangarang. Nurutkeun Slametmuljana dina Pradopo (2010, kc. 49) pangarang puisi maké kecap anu béda tina basa sapopoé, lantaran basa sapopoé can bisa ngagambarkeun naon anu dialaman ku panulis. Runtuyan kecap (word order) mibanda sifat beku (frozen), hartina runtuyan kecap teu bisa dipindah-pindah tempatna, sanajan taya parobahan ma'na. Cara nyusun kecap sipatna has tur nimbulkeun hiji kaéndahan. Upama runtuyan kecapna dirobah, mangka kaharmonisan komposisi bakal kaganggu. Runtuyan kecap ngarojong kana perasaan jeung nada nu dimaksud panulis. Upama runtuyan kecapna dirobah pasti ngarobah rasa jeung nada Siswanto (2008:115). Dina milih kecap, panulis nyieun tinimbangan ngeunaan daya sugésti éta kecap. Éta sugésti ditimbulkeun ku ma'na kecap. Lantaran merenahna dina milih kecap tur nempatkeun éta kecap, mangka éta kecap mampuh méré sugésti ka nu maca pikeun milu sedih, sumanget, ambek, bungah, jeung sajabana.

3. Imaji

Imaji raket patalina jeung diksi ogé kecap kongkrit (kecap nyata). Diksi nu dipilih kudu ngahasilkeun imaji, ku ayana kitu kecap jadi leuwih kongkrit saperti nu bisa diteuleuman ngaliwatan mata, ceuli, atawa cipta rasa. Siswanto (2008:118) imaji bisa diwatesan salaku kecap atawa

susunan kecap anu bisa ngébréhkeun pangalaman sénsoris, saperti paningal, pangrungu, jeung rasa. Éta hal téh luyu jeung pamadegan Mustappa (2014:37 nu nétélakeun yén imaji nyaéta gambaran anu karasa, kadéngé, katénjo (sanajan ngan ukur dina wangwangan) dina hiji sajak.

Satuluyna, Pradopo (2010:79) nétélakeun imaji salaku citraan atawa gambaran-gambaran pikiran dina sajak (*imagery*).

Puisi diwangun ku gunggungungan pada jeung padalisan anu ngagambarkeun rasa jeung amanat ti pangarangna pada jeung padalisan anu ngagambarkeun rasa jeung amanat ti pangarangna. Padalisan jeung pada dina puisi saperti ngandung gema sora (imaji auditif), barang nu katingali (imaji visual), atawa hiji hal nu bisa dirasakeun (imaji taktil). Ébréhan rasa panulis dijanggélékkeun kana gambaran kongkrit mirip musik atawa gambar atawa cipta rasa anu tangtu. Upama panulis ngagunakeun imaji paregep (auditif), mangka nu neuleuman éta puisi, saperti ngadangu hiji hal. Upama panulis hayang ngalukiskeun hiji hal nu gerak; upama imaji taktil nu hayang digambarkeun, mangka nu maca saperti ngarasakeun geteran haté.

4. Kecap Kongkrit

Dina hal nyangkem puisi, kudu aya unsur panyawangan pikeun numuwuhkeun imaji (daya impleng) nu maca, mangka kecap-kecap kudu leuwih kongkrit sangkan éta kecap bisa ngawakilan sakabéh harti. Kecap nu leuwih kongkrit raket patalina jeung digunakeunna kiasan jeung lambang. Pangarang atawa panulis nu geus mahir dina ngongkritkeun kecap bisa mawa nu maca saperti keur ningali, ngarungu, atawa ngarasakana naon anu dilukiskeun ku panulis. Ku ayana kitu, nu maca bisa kalibet sacara batin kana éta puisi. Kecap nyata mangrupa sarat atawa sabab lumangsungna implengan. Ku ayana kecap nu leuwih kongkrit, nu maca bisa ngabayangkeun sacara jelas kajadian atawa kaayaan nu dilukiskeun ku panulis.

5. Basa Figuratif

Pangarang ngagunakeun basa anu disusun tur dipiguraan nepi ka disebut basa figuratif (*figuratif language*). Basa figuratif nyaéta basa nu dipaké ku panulis pikeun ngucapkeun hiji hal ku cara nu teu biasa, sacara teu langsung dina ngébréhkeun ma'na. Kecap atawa basana mibanda ma'na kias atawa ma'na lambang. Nurutkeun Alternbernd (dina Pradopo, 2010:62) basa figuratif loba rupana, sanajan kitu basa figuratif miboga hiji hal anu sipatna umum, nya éta aya patalina antara basa figuratif nu hiji jeung basa figuratif nu séjén. Ku kituna, pungsi penting tina basa figuratif (majas) nya éta miboga dua ranah ma'na jeung dua raraga acuan anu sacara logis aya patalina, tapi sanggeus dipatalikeun antara nu hiji jeung nu séjénna nimbulkeun ma'na anyar.

Basa figuratif raket patalina jeung kiasan anu nimbulkeun makna kias sarta linambang anu nimbukeun ma'na lambang. Kiasan nu dimaksud mibanda ma'na anu leuwih lega. Kiasan nyoko kana ma'na anu dikandung ku gaya basa atawa majas. Sudaryat (2010:125) nyebutkeun rupa-rupa gaya basa, diantarana waé:

- (1) Gaya basa Ngumpamakeun (Simile), nyaéta gaya basa anu ngabandingkeun hiji barang jeung barang séjén nu sifatna nembrak (éksplisit).

Contona: asa ditonjok congcol

- (2) Gaya basa Lalandian (métafora), nya éta gaya basa nu ngébréhkeun hiji hal ngaliwatan babandingan ku cara méré panglandi.

Contona: ayeuna mah geus jadi kembang carita

- (3) Gaya basa Mijalma (personifikasi), nyaéta gaya basa anu ngabandingkeun barang-barang cicing (teu nyawaan) disaruakeun jeung barang-barang anu nyawaan saperti jalma. Contona gunung siga milu nguyung, lebak siga milu susah
- (4) Gaya basa ocon (metonomia), nyaéta gaya basa anu maké kecap ngaran salah sahiji barang pikeun nyebut barang séjén anu aya patalina sacara logis. Contona jang, pangmeulikeun Gudang garam

- (5) Gaya basa Ngasor (Litotes) nyaéta rakitan basa anu dipaké pikeun ngarendahkeun diri, tandaning sopan atawa handap asor.
Contona iraha badé kersa linggih ka saung butut.
- (6) Gaya basa Rautan (euimismeu) nyaéta rakitan basa anu ngandung maksud ngomah-ngomahan batur sangkan henteu nyentug teuing karasana.
Contona indung bapana geus mulih ka jati mulang ka asal
- (7) Gaya basa Raguman (sinekdok) nyaéta rakitan basa anu ngébréhkeun rupa-rupa hal dihijikeun, disawadahkeun, atawa disabeungkeutkeun.
Contona: barudak SMA 1 jeung SMA 10 keur diadu maén bal, jeung Raja baheula kudu diriung-riung ku gelung, digendeng-gendeng ku angkéng
- (8) Gaya basa Rarahulan (Hiperbol) nyaéta rakitan basa anu gunana pikeun ngayakinkeun nu séjén, yén sakur nu diomongkeun téh enya-nya benerna, nepi ka bakating ku hayang dipercaya omonganana kaleuleuwihi, antukna jadi teu saluyu jeung kanyataanana. Contona: sawahna satungtung deuleu
- (9) Gaya basa Kadalon (pléonasmeu) nyaéta rakitan basa anu ngagunakeun kecap-kecap pikeun ngébréhkeun maksud atawa pikiran euwih tina mistina.
Contona anakna kembar sapaasang.
- (10) Gaya basa ébréhan (peripraseu), nyaéta rakitan basa anu ngébréhkeun gawéna, gunana, kaayaan hiji barang, jsté, tapi ari anu dimaksud mah nyaéta barang nu kaancikan (kaayaan, gawé, atawa gunana).
- (11) Gaya basa kahanan (epitet) nyaéta rakitan gaya basa anu ngébréheun kahanan, sipat, ciri anu husu tina hiji barang atawa jalma. Contona Raja leuwung pikeun nyebut maung.

6. Versifikasi

Versifikasi ngawengku rima, ritme, jeung métrum. Rima nyaéta repetisi sora dina puisi nu ngawangun musikalitas atawa orkestrasi nepi ka puisi

jadi ngirut pikeun dibaca. Éta hal téh ngawengku onomatope, jeung wangun intrern pola sora (aliterasi, asonansi, repetisi kecap).

Purwakanti asal kecapna tina purwa (mimiti) jeung kanti (bareng), marengan Ari anu dimaksud purwakanti dina karya sastra téh nyaéta padeukeutna sora kecap-kecap dina ungkara kalimah, bagian-bagian kalimah, atawa rendonan kecap-kecap, utamana dina puisi (Sudaryat, 2016:152). Perenahna bisa ngaréndéng dina sakalimah atawa sapadalisian, ogé ngaruntuy dina antar padalisian. Rima

Fungsi purwakanti téh aya opat, nyaéta fungsi éstétik, fungsi ngarakit wirahma, fungsi magis, jeung fungsi ngabantuan ingetan.

- (1) Fungsi éstétik, nyaéta ku ayana purwakanti téh kaéndahan kecap jadi katitén. Dina puisi anu jadi udagan téh lain ngan hartina, sora gé jadi udagan. Purwakanti jadi pakakas lirikal, deukeut-deukeut kana musik.
- (2) Fungsi ngarakit wirahma, nyaéta méré tanda ka pangrungu, sakumaha panjangna jajaran, lebah mana tungtungna jajaran jeung lebah mana tungtuna pada.
- (3) Fungsi magis, nyaéta purwakanti anu gelarna tumali jeung paripolah magis. Sora dianggap ngabogaan kakuatan magis, sarta sora anu deukeut kana hiji barang, dianggap sarua jeung jinis barangna.
- (4) Fungsi ngabantuan ingetan, nyaéta rakitan basa anu murwakanti téh leuwih gampang diapalkeun jeung diingetna (Rusyana, 1970).

Sudaryat (2016, kc. 152) dijelaskeun yén wanda purwakanti téh katitén ieu di handap:

- (1) Purwakanti rantayan, contona:

Baeu mojang geura midang (a, ang)

Anu mayung dina layung (a, ang)

Tempat utun nundung wuyung (u, ung)

Ngambar ku kanyaah rasa (a)

(2) Purwakanti runtuyan, contona:

Éling-éling dulu kabéh
Ibadah ulah campoléh
Bisina kaburu paéh
Beurang peuting ulah weléh

(3) Purwakanti gabungan rantayan jeung runtuyan, contona:

Sangkuriang ngaran kuring
Ti beurang tukang caringcing
Ti peuting tukang ngalinjing
Néangan indung nu nundung
Ah! Kuring hirup nyingkahan kabingung

Nurutkeun M.A. Salmun (dina Sudaryat, 2016:153), aya 10 purwakanti, nyaéta:

(1) Purwakanti laraspurwa, nyaéta dirajékna kekecapan di konsonan kecap mimiti, saperti ieu di handap:

- Sapapait samamanis, sabagja sacilaka.
- Manawi matak madawa.

(2) Purwakanti mindoan kecap, nyaéta purwakanti anu muncul lantaran malikan kecap dina hiji kalimah, tapi hartina atawa ma'nana béda, contona:

- Éstu matak buntu laku, duméh dagang henteu laku.

(3) Purwakanti laras wekas, nyaéta purwakanti anu dirajék kekecapan nu di ahir, contona:

- Pun sapun ka sang rumuhun
- Alus tangtung hadé laur,
- Langkoyang pangawak wayang,
- Matak guyur salelembur,
- Réa bujang pada hayang.

(4) Purwakanti larasmadya, nyaéta purwakanti anu kecap dirajékna di tengah padalisan dina sapada, contona:

- Jisim nu ngarasa nyeri ,
- Raga nu ngarasa lara,
- Haté nu ngarasa capé,

(5) Purwakanti cakraswara, nyaéta purwakanti anu dirajékna sora konsonan ku cara posisina tibalik, conto:

- Najan hirup mun teu hirup,
- Hamo ngeunah moal maneuh.

(6) Purwakanti margaluyu, nyaéta purwakanti anu dirajékna kecap di ahir padalisan jeung kecap awal padalisan saterusna, conto:

*Sukingki haté sukingki
sukingki paselup bungah
bungah kagiridig simpé
simpe awak talipurna
talipurna manjing sirna
sirna ringkang nu sakujur
sakujur kadua rasa*

(tina “Asmarandana Paniisan”, Hasan Wahyu Atmakusumah)

(7) Purwakanti pangluyu, nyaéta purwakanti anu dirajékna disaluyukeun jeung sora kecap, suku kecap atawa konsonan dina padalisan, conto:

- Dasar ajar kurang ajar,
- Ki paraji malar saji,
- Pandita kalah ménta,
- Nya jorok nya jorok.

(8) Purwakanti maduswara, nyaéta dirajékna sora vokal sangkan ngahasilkeun kadéngéna sora nu éstétis,
conto:

- Peuting-peuting kumareumbing, poék-poék sumélékét (i – i, é – é)

(9) Purwakanti mindoan kawit, nyaéta kecap anu dirajékna dina hiji bait.,
conto:

- Ulah sirik ka pangampih,
- Ulah nyacad ka nu lian.

(10) Purwakanti mindoan wekas, nyaéta dirajékna kecap di tungtung
padalisan dina sapadana, conto: Lamun geus kolot pinasti mukti,

Rajin jeung pinter henteu sumakti,

Dina carita ieu geus bukti,

Anu daékan jeung nu sumakti

Ari ritmeu nyaéta luhur handap, panjang pondok, jeung kasar lembutna
sora sacara kosntan jeung dibalikan deui nepi ka ngawangun wirahma.
Ritmeu dina lagu geus pageuh matok jeung komposisina sarta henteu jadi
kasalahan saupama ritmeuna barobah gumantung karep nu ngahaleuang.
Ku kituna, tétéla yén lagu mah miboga ritmeuna sorangan.

é. Aprésiasi Sajak

Baca sajak ieu di handap!

TANJUNGKERTA

(Yus Rusyana)

*Mégana, euleuh mégana ku suci putih
Turun nyium embun-embunan gunung anu ngalamuk
Umpalan di sawah paré keur rampak
Di kolong dina balong tinggulusur lauk*

*Kalapa sapaparat tambakan leubeut ku buah
Peuteuy, jeruk, kadu, mareuhpeuy ngan kari tanggah
Tinggolontor cipancuran, ku linduk di jero tajug
Aya ku tengtrem, euleuh ku tumaninah
Ieu haté ngadadak sadrah*

*Lir karuhun nu baheula ngabedah
Nyadiakeun incu putu betah-bumetah
Ku gedé kadeudeuh ka taneuh maneuh
Tempat digawé jeung ngareureuh*

*Lir karuhun nu baheula ngabedah
Nyadiakeun incu putu betah-bumetah
Ku gedé tanggung jawab lalaki, Ujang
Lantaran kudu ngaraksa saban jeungkal tanah
Pikeun incu putu betah-bumetah*

(Dicutat tina *Panyungsi Satra*, 1992:51)

Sangkan leuwih paham kana eusi éta sajak, urang bisa nanya kieu.

1. Naon nu ngarangsang panyajak tepi ka manéhna ngedalkeun pangalamanana?
2. Kumaha pamanggih panyajak waktu manéhna nyaksian lemah caina nu éndah tur subur?
3. Kumaha perasaan panyajak waktu nyaksian sagala rupa anu katénjo jeung kadéngé ku manéhna?
4. Kumaha sikep panyajak ka urang anu maca?
5. Amanat naon anu ditepikeun ku panyajak ku urang?
6. Kumaha dipakéna kecap dina éta sajak?
7. Kumaha gaya basa dina éta sajak?

Ku cara ngajawab éta pananya, urang bakal euwih paham kana eusi sajakna.

- a) Jejer utama dina sajak “Tanjungkerta” téh nyaéta kaéndahan alam jeung suburna pakaya di lembur. Éta jejer téh ébréh tina naon nu katénjo jeung kadéngé ku panyajak.
- b) Payajak boga pamanggih yén lembur anu subur, tengtrem, jeung pikabetaheun téh lain ngajadi kitu waé, tapi hasil digawé hésé capé, ti jaman karuhun anu ngabedah éta lembur tepi ka jaman urang lembur nu ayeuna.
- c) Perasaan panyajak nyaéta ngarasa pohara deudeuhna ka lemah cai.
- d) Sikep panyajak ka urang anu maca, nyaéta ambek duméh lembur taya nu miara.
- e) Amanat nu ditepikeun ku panyajak, nyaéta sangkan urang gedé tanggung jawab daék ngaraksa tanah anu katarima ti karuhun. Kapan

cara karuhun anu geus ngabedah lembur pikeun urang, urang ogé nya kitu kudu ngaraksa tanah jeung lebur urang, sangkan turunan urang boga lembur tempat bumetah.

- f) Kecap-kecap dina éta sajak diwangun ku sora-sora. Sora-sora téh penting dina sajak mah. Sora dina kecap osok aya nu sarua jeung sora dina kecap séjénna, anu disebut purwakanti. Upamana waé, purwakanti dina sajabaran:

Mégana, euleuh mégana ku **suci putih** (puwakantu sora **u** jeung sora **i**)

Turun nyium embun-embunan gunung anu ngalamuk (purwakanti sora **u**)

Conto purwakanti dina kecap-kecap anu misah jajarana:

..... ngalamuk (uk)

.....rampak (k)

.....lauk (uk)

- g) Dina sajak “Tanjungkerta” kapanggih aya sababaraha gaya basa, di antarana waé, gaya basa mijalma, nyaéta mapandékeun barang paéh kana barang hirup saperti jalma. Contona:

*méga nyium embun-embunan gunung
paré umpalan...*

Gunung dipapandékeun kana sirah jalma. Jaba ti éta, aya gaya basa babandingan, nyaéta paré dipapandékeun kana cai nu umpalan.

2. Guguritan

c. Sajarah Guguritan

Kecap ‘gurit’ asalna tina basa Sangsekerta gurit anu hartina nyusun karangan, dina basa Sunda aya istilah ngagurit atawa ngadangding, ari hartina sarua baé nyaéta némbongkeun pagawéan ngaréka atawa nyusun karangan wangun dangding. Dina mangsa saméméh perang, murid di Sakola Angka II jeung utamana Sakola Guru (*Normalschool*) diajarkeun nembang jeung nulis guguritan, nu matak maranéhna parigel lain ngan saukur ngaharingkeun saluyu jeung lagu pupuh, tapi bisa nyusun

guguritan ku sorangan deuih. Dina mangsa sabada perang, dangding jeung cara nembang teu diajarkeun sacara inténsif. Ku kituna, guguritan leungit popularitasna, iwal dikalangan ahli tembang tapi éta ogé ngan ukur kawatesan ku ngapalkeun guguritan nu geus aya.

Guguritan nyaéta ungkara sastra wangun dangding atawa pupuh anu sok disebut wawacan. Sanajan guguritan biasana dipaké pikeun dangding anu teu panjang tur biasana ngébréhkeun rasa si pangarang atawa mangrupa naséhat, sedengkeun wawacan mah mangrupa carita, tapi teu saeutik guguritan nu panjangna leuwih ti wawacan. Upamana, guguritan karya H. Hasan Mustapa (1852-1930) aya nu panjangna nepi ka 500 pada, réréana panjangna kurang leuwih 200 pada. Sabalikna, réa wawacan anu ngan ukur saratus-dua ratus pada. Kitu deui, aya guguritan anu eusina mangrupa carita, kayaning "Kiamat Leutik" karya Toebagoes Djajadilaga atawa "Nu Alus Tetep Alusna" karya A. Kartawinata (Rosidi:2011).

Ari H. Muhammad Musa nyieun dangdinganna Wulangkruma, Wulang Guru, jeung Wulang Murid anu eusina naséhat tur panjangna masing-masing ngan ukur wewelasan jeung lilikuran pada. Jadi, umumna mah bédana guguritan jeung wawacan téh sok dumasar kana panjang-pondokna baé, salian ti gumantung kana kahayang nu nganggitna téh. Nu panjang mahi sabukueun disebut wawacan, sanajan eusina henteu ngalalakon, sabalikna nu pondok disebut guguritan sanajan ngalalakon. Sumebarna ngan sacara lisan; pada ngapalkeun atawa disténsil pikeun lingkungan husus.

d. Harti guguritan

Guguritan nyaéta ungkara sastra anu winangun *dangding* atawa *pupuh*. Guguritan biasana dipaké nyebut dangding anu henteu panjang tur biasana ngagambarkeun rasa lirik anu nulisna atawa mangrupa naséhat.

Guguritan kagolong kana karangan ugeran dina wangun puisi heubeul. Pangna disebut karangan ugeran lantaran kaiket ku patokan anu tangtu, nyaéta patokanpupuh. Rusyana (2002) nyebutkeun yén guguritan nyaéta

karangan pondok anu disusun maké patokan pupuh. Ari ceuk Rosidi (2011) mah, guguritan nyaéta jejer anu dijieun dangding. Ari dangding nyaéta beungkeutan puisi nu geus tangtu pikeun ngagambarkeun hal-hal nu geus tangtu ogé.

Iskandarwassid nyebutkeun yén guguritan téh nyaéta karangan puisi mangrupa dangding anu teu kawilang panjang. Nurutkeun wangunanana, guguritan kaasup wangun ugeran, nyaéta kauger ku patokan pupuh. Biasana mah ukur diwangun ku hiji pupuh. Dibacana biasana mah dihariringkeun make lalaguan anu geus matok keur pupuh éta. Atawa ngahaja jadi rumpaka dina pagelaran seni tembang Cianjuran.

Guguritan téh geus lila gelarna dina sastra Sunda. Ti abad ka-19 geus loba anu nganggit guguritan. Taun 1822-1866 R. Haji Muhammad Musa nganggit Wulang Krama; taun 1865.R.A. Bratadiwijaya nganggit Asmarandana Lahir Batin; taun 1892 Haji Hasan Mustapa nganggit welasan rebu pada guguritan, upamana waé *Kinanti Ngahurun Balung*, *Asmarandana Babalik Pikir*, *Sinom Pamulang Tarima*, *Dangdanggula Pamolah Rasa*.

e. Pupuh Minangkan Dasar Guguritan

Pupuh KSAD (Kinanti, Sinom, Asmarandana, Dangdanggula) disebut sekar ageung. Ari sésana disebut sekar alit. Ieu di handap dipedar 17 pupuh dina sastra Sunda.

Tabél 4.2 Ngaran, Watek, jeung Aturan Pupuh

No.	Ngaran Pupuh	Watek Pupuh	Aturan Pupuh
1.	Asmaranda	silih asih, silih pikanyaah, atawa mepelingan	8-i, 8-a, 8-é/o, 8-a, 7-a, 8-u, 8-a
2.	Balakbak	pikaseurieun atawa banyol	12-a, 7-i, 6-a, 7-a, 8-i, 5-a, 7-i
3.	Dangdanggula	bungah atawa agung	10-i, 10-a, 8-é/o, 7-u, 9-i, 7-a, 6-u, 8-a, 12-i, 7-a
4.	Jurudemung	kaduhung	8-a, 8-i, 8-a, 8-i, 8-a, 8-i
5.	Durma	heuras, siap tarung	12-a, 7-i, 6-a, 7-a, 8-i, 5-a, 7-i
6.	Gambuh	bingung, samar polah	7-u, 10-u, 12-i, 8-u, 8-o

7.	Gurisa	pangangguran, lulucon, tamba kesel	8-a, 8-a, 8-a, 8-a, 8-a, 8-a, 8-a, 8-a
8.	Kinanti	Miharep, Prihatin	8-u, 8-i, 8-a, 8-i, 8-a, 8-i
9.	Ladrang	Banyol, pikaseurieun	10-i, 4-a, 10-i, 4-a, 8-i, 12-a
10.	Lambang	Banyol, pikaseurieun	8-a, 8-a, 8-a, 8-a
11.	Magatru	lulucon atawa prihatin	12-u, 8-i, 8-u, 8-i, 8-o
12.	Maskumambang	prihatin (nalangsa)	12-i, 6-a, 8-i, 8a
13.	Mijil	sedih, susah, cilaka	10-i, 6-o, 10-é, 10-i, 6-i, 6-u
14.	Pangkur	nafsu, lumampah, sadia perang	8-a, 11-i, 8-u, 7-a, 12-u, 8-a, 8-i
15.	Pucung	Piwuruk, wawaran	12-u, 6-a, 8-é/o, 12-a
16.	Sinom	Gumbira	8-a, 8-i, 8-a, 8-i, 7-i, 8-u, 7-a, 8-i, 12-a
17.	Wirangrong	Éra, wirang	8-i, 8-o, 8-u, 8-i, 8-a, 8-a

d. Wangun Guguritan

Guguritan kaasup wangun sastra anu kauger. Rusyana (2002) ngajéntrékeun yén guguritan mangrupa karangan pondok anu disusun maké patokan pupuh. Iskandarwasid (1992:46) netelakeun yén guguritan téh nyaéta karangan puisi anu mangrupa dangding anu teu kawilang panjang. Tina sababaraha sawangan para inohong di luhur, geus kaharti yén guguritan mangrupa karya sastra anu kauger ku aturan pupuh.

Ku sabab guguritan ditulis maké aturan pupuh, macana ogé sok dihaleuangkeun luyu jeung pupuh anu diguritna. Loba guguritan anu dijadikeun rumpaka tembang Cianjuran. Guguritan mindeng dijieun jadi gending karesmén jeung sentra karesmén.

Guguritan kauger ku aturan pupuh. Atuh eusi carita dina guguritan gé saluyu jeung eusi pupuh nu dipilihna. Rusyana (2002) nyieun papasingan guguritan jadi lima rupa, nyaéta:

- 1) Piwulang, upamana waé *Wulang Krama*, *Wulang Murid*, *Wulang Guru* karangan R. Haji Muhamad Musa. *Asmarandana Lahir Batin* karangan R.A. Bratawijaya;
- 2) Pangalaman kabatinan, contona guguritan karangan Haji Hasan Mustapa;
- 3) Kawaasan alam, contona *Dangdanggula Laut Kidul* karangan Kalipan Apo;
- 4) Kajadian, contona *Kiamat Leutik* karangan Tubagus Jayadila

- 5) Surat, biantara, jeung buka pintu. Guguritan anu eusina surat jeung biantara, upamana anu dikumpulkeun ku R. Danureja dina buku *Serat-sinerat Jaman Jumenengna Raden Haji Muhammad Musa*. Guguritan buka pintu sok dihaleuangkeun dina upacara buka pintu di nu kawinan.

é. Struktur Guguritan

Guguritan diwangun ku opat unsur intrinsik, nyaéta téma, rasa, nada, jeung amanat.

Téma nyaéta “pokok pikiran” atawa dadasar carita dina puisi.

Rasa atawa “citraan” dina karya sastra nyaéta cara ngawangun rasa atawa gambaran hiji hal; gambaran visual anu ditimbulkeun ku hiji kecap, frasa, atawa kalimah sarta mangrupa unsur dasar anu has dina karya prosa jeung puisi.

Nada nyaéta tarik halonna sora. Nada nyaéta sikep panyatur/pangarang ka pamiarsa atawa ka nu maca.

Amanat dina karya sastra nyaéta gagasan anu jadi dadasar hiji karya sastra; naon anu baris ditepikeun ku panulis atawa pangarang ka pamaca.

Conto Analisis Struktur Guguritan

NGITUNG UMUR

Anteng ngitung sésa umur
dina ruas geter éling
dijeungkalan gurat kadar
diwengku angkeuhan takdir
kadarna banda sorangan
takdirna milik nu kuring
Sésa umur digugulung
inggis kajongjonan ngimpi
keur bétah nataran dunya
ngahening leunjeuran lahir
isukan saha nu terang
palias diangkir mulih .

Digugulung sugan nimu
pangjurung bawaéun balik

ngurud tariking cilaka
 nyaeur babanda ning asih
 sina punjul bekel amal
 lugina teu ngaligincing
 Nimu wanci dina waktu
 di dinya lalakon ngancik
 nyulam bener reujeung salah
 reureundahan piligenti
 timbangan beurat ka mana
 hancengan urang nu milih

(*Lagu Ngajadi: Kumpulan Guguritan*
 karya Dian Hendrayana, 2014: 4)

Guguritan di luhur lamun dianalisis tina strukturna, nyaéta téma, rasa, nada, jeung amanat, bakal ébréh ieu di handap.

- 1) **Téma** ngeunaan ngeunaan hakékat hirup manusa di alam dunya anu diwatesanan ku waktu/umur. Anu beuki dieu téh umurna beuki ngurangan.
- 2) **Rasa:** Pangarang ngawanti-wanti pisan kana masalah umur, da beuki dieu téh umur beuki ngurangan jeung moal aya anu apal, boa ayeuna boa isuk boa pagéto urang diangkir pikeun mulang ka alam kalanggengan. Lalakon hirup di dunya nu bakal aya pertanggungjawabanana, dina hiji wanci amal-amalan urang bakal ditimbang naha leuwih beurat amal hadéna atawa leuwih beurat amal goréngna gumantung kana lalakon urang nalika hirup di alam dunya. Hirup téh tong kajongjonan tong bétah teuing nataran dunya sabab urang bakal diangkir mulih ka alam kalanggengan.
- 3) **Nada:** Pangarang nyaritakeun gagasan ka nu maca sacara togmol langsung kana eusi anu dipimaksud sangkan nu maca gampang mahamna. Pangarang ogé ngélingan kanu maca sangkan ulah kajongjonan teuing hirup di alam dunya sabab dina hiji wanci urang bakal mulih ka jati mulang ka asal. Dina kekecapanana pangarang

umajak kanu maca sangkan migawé amalan anu hadé pikeun bekel nalika mulih ka alam kalanggengan.

- 4) **Amanat:** Kahirupan ayeuna bakal aya ahirna, sakur pangeusi alam dunya bakal mulih ka jati mulang ka asal ka alam kalanggengan ku kersaning Gusti. Amanat dina pada (1) kahirupan téh aya dina guratan takdir Nu Mahakawasa; (2) umur moal aya anu apal; (3) amal hadé bawaéun balik ka alam kalanggengan téh teu karasa, henteu ngajirim. Kahayang mah embung cilaka tapi hayang babanda kaasih, ngumpulkeun amal-amalan nepi ka punjul pikeun bekel mulang ka alam ahérat sangkan lugina teu ngaligincing; (4) dina hiji wanci bakal kapanggih lalakon urang nalika hirup di alam dunya tuluy bakal ditimbang kabéh amal-amalan, hadé atawa goréng, gumantung lalakon di dunya.

f. Nulis Naskah Guguritan

Nulis naskah guguritan aya sababaraha sarat, di antarana waé:

- 1) Kudu apal heula kana salah sahiji rumpaka pupuh nu rek ditulis;
- 2) Tangtukeun téma atawa jejer karangan;
- 3) Tangtukeun pupuh nu luyu jeung tema/jejer karangan;
- 4) Téangan kecap-kecap nu cocog jeung purwakanti pupuh nu digunakeun; sarta
- 5) Bisa ditepikeun dina sababaraha pada, bisa ogé dina sapada.

LEMBAR KERJA KOMPETÉNSI PROFÉSIONAL STRUKTURA Sajak

Pituduh:

1. Pék titénan matérisajak Sunda dina Modul Kelompok Kompetensi H!
2. Diskusikeun dina kelompok pikeun ngajawab pertanyaan ngeunaan struktur sajak Sunda!
3. Tuliskeun jawaban hasil diskusi dina kolom ieu di handap!

No.	StrukturSajak	Pedaran/Wangenan
-----	---------------	------------------

1.	...	...
2.	...	...
3.	...	...
4.	...	...
5.	...	...
6.	...	...
7.	...	...
8.	...	...
9.	...	...

D. Kegiatan Diajar

Kegiatan atawa aktivitas diajar nu kudu dipilampah ku Sadérék nyoko kana runtuyan kagiatan saperti ieu di handap.

1. Titénan heula tujuan jeung indikator kahontalna hasil diajar!
2. Baca pedaran bahan ajar nu dipidangkeun kalawan disiplin!
3. Pigawé latihan atawa pancén nu dipidangkeun dina ieu kagiatan diajar tanggung jawab jeung disiplin!
4. Baca deui saliwat pedaran bahan ajar, tuluy titénan tur bandingkeun jeung raguman bahan ajar kalawan kréatif!
5. Lamun manggih bangbaluh, Sadérék bisa gawé bareng dina diskusijeung kancamitra séjénna.

E. Latihan

Jawab atawa tétélakeun sakur pananya jeung paréntah ieu di handap kalawan jujur jeung disiplin!

1. Naon ari nu disebutsajak téh?
2. Naha sajak téh asli sastra Sunda?
3. Naon waé anu kagolong kana struktur batin sajak?
4. Naon sasaruwaan katut bédana antara téma jeung amanat?
5. Kumaha ari basa dina sajak?
6. Terangkeun harti guguritan!
7. Béré conto wangun guguritan!
8. Terangkeun struktur guguritan!
9. Tétélakeun bédana wawacan jeung guguritan!
10. Pék analisis eusi guguritan ieu di handap dumasar kana unsur-strukturna!

KINANTI IMPIAN

Tina Buku “Lagu Ngajadi: Kumpulan Guguritan”

Karya Dian Hendrayana

Peuting dilimpudan Liwung
liwungna pageuh na jempling
saéna tuang jungjunan
kersa rurumpaheun sumping
ngalayadan ngalanglangan
jigrah teuing ieu ati

Ati dirungruman bingung
bingungna maseuk na batin
saéna tuang panutan
kersa rinéh naros lirih
mapaykeun nu keur sungkawa
sungkawa teuing ku lami

Lami diseundeuhan gandrung
gandrungna nyeumat na pikir
saéna tuang salira
Kersa néang nu prihatin
da cacak teu disindangan
tangtos nineung langkung nambih

Tambah nineung janten lamun
lamunan eunteup na ngimpi
saéna tuang pangersa

léah nyungsi najan demit
ngademit dina impian
impian nu tanpa tepi

F. Tingkesan

Sajak

Sajak téh nyaéta kedaling pamikiran anu ngahudang rasa tur wangwangan (imajinasi) pancaindra dina runtuyan kecap nu ngawirahma nepi ka pikatajieun tur méré kesan. Sajak mangrupa rékaman jeung tapsiran pangalaman manusa anu penting, dirékacipta dina wujud puitis tur nu nimbulkeun kesan. Sajak téh mangrupa wangun ugeran anu basana dirakit ku wirahma alatan ayana ébréhan rasa salaku éksprési pamikiran nu ngirut daya hayal jeung panca indera. Rasa jeung pikiran panyajak nu masih abstrak dikongkritkeun.

Sajak téh ngabgaan struktur batin jeung struktur lahir. Struktur batin sajak Struktur batin sajak nyaéta médium pikeun ngébréhkeun ma'na anu ditepikeun ku pangarang. Aya opat struktur batin sajak, nyaéta téma, rasa, nada, jeung amanat.

Ari struktur lahir sajak nyaéta unsur éstétik anu ngawangun struktur luar puisi tur bisa katitén sacara visual. Éta struktur téh ngawengku (1) Tata Rupa (Tipografi) (2) diksi, (3) imaji (implengan), (4) kecap kongkrit (kecap nyata), (5) basa figuratif (gaya basa) jeung (6) vérsifikasi.

Guguritan

Guguritan nyaéta karangan puisi mangrupa dangding anu teu kawilang panjang. Nurutkeun wangunanana, guguritan kaasup wangun ugeran, nyaéta kauger ku patokan pupuh. Ku lantaran teu panjang tea biasana mah ukur ukur diwangun ku hiji pupuh, tara gunta-ganti pupuh cara dina wawacan, sarta ilaharna eusina henteu ngawujud carita (naratip). Dibacana biasana mah dihariringkeun maké lalaguan anu geus matok keur pupuh éta. Atawa ngahaja jadi rumpaka dina pagelaran seni tembang Cianjuran. Guguritan diwangun ku sababaraha unsur, nyaéta anu aya patalina jeung struktur jero (struktur) sarta struktur luar (unsur ékstrinsik). Struktur dina guguritan di antarana nyaéta: téma, rasa, nada, jeung amanat.

G. Uji Balik jeung Lajuning Laku

Pék cocogkeun hasil pagawéan Sadérék kana jawaban latihan anu geus disayagikeun di bagian tukang ieu modul. Itung jumlah jawaban anu benerna, tuluy gunakeun rumus ieu di handap pikeun ngukur tahap nyangkem Sadérék kana matéri ajar.

Rumus:

$$\text{Tahap Nyangkem} = \frac{\text{Jumlah jawaban anu benerna}}{5} \times 100\%$$

Tahap nyangkem matéri ajar nu dihontal ku Sadérék:

90	-	100%	=	alus pisan
80	-	89%	=	alus
70	-	79	=	cukup
	-	69	=	kurang

Lamun Sadérék ngahontal tahap nyangkem 80% ka luhur, Sadérék bisa nuluykeun bahan kana kagiatan diajar IV. Tapi, lamun tahap nyangkem Sadérék kurang ti 80%, pék balikan deui deres bahan dina kagiatan diajar III, pangpangna bahan nu can dicangkem.

Réfléksi jeung Lajuning Laku

Ieu kagiatan dilaksanakeun pikeun ningali kahontalna jeung éféktivitas prosés pangajaran anu diiluan ku Sadérék. Lamun geus ngawasa matéri pangbinaan guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis sajak jeung guguritan, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Kahontal”. Sabalikna, lamun can kahontal, Sadérék bisa nyontréng (✓) kolom “Can Kahontal”.

No.	Tujuan Pangajaran	Kahontal	Can Kahontal	Kat.
1.	Ngalatih guru dina nganalisis matéri sajak jeung guguritan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
2.	Ngalempeng guru dina ngamangpaatkeun hasil analisis sajak jeung guguritan kalawan ngalarapkeun ajén-inajén utama PPK.			
Lajuning Laku:				

KONCI JAWABAN LATIHAN

A. Konci Jawaban Latihan Kegiatan Diajar 1

1. Peniléyan oténtik, nyaéta peniléyan paripolah murid sacara multi-diménsional dina situasi nyata. Asésmen oténtik ngawengku tilu téhnik peniléyan: (1) ngukur langsung kaparigelan murid; (2) peniléyan kanapapancén anu merlukeun karancagéan sarta kompléks; jeung (3) analisis prosés pikeun ngahasilkeun réspon murid ngeunaan sikap, kaparigelan, jeung pangaweruhna. Peniléyan prosés mangrupa kagiatan meunteun nu museur kana tingkat éféktivitas diajar ngajar dina raraga ngahontal tujuan pangajaran. Peniléyan prosés meunteun kagiatan guru, kagiatan murid, pola interaksi antara guru jeung murid sarta luamangsungna prosés diajar ngajar. Ari peniléyan hasil diajar ditujukeun pikeun ngukur kamajuan, kakurangan, jeung kaonjoyan diajar murid katut posisi murid dina kelompokna.
2. Mangpaat peniléyan oténtik, nyaéta (1) numuwuhkeun rasa percaya diri murid; (2) murid jadi sadar kana kakuatan dan kahéngkérana dirina; (3) ngarojong, ngabiasakeun, jeung ngalatih jujur; jeung (4) numuwuhkeun sumanget pikeun maju.
3. Rupa-rupa peniléyan oténtik, nyaéta:
 - a. Peniléyan kinerja mangrupa hiji téhnik peniléyan anu dilakukeun ku cara guru meunteun prosés gawé murid pikeun ngukur tingkat kahontalna kompetensi kognitif, aféktif jeung psikomotor anu diulikna dina hiji mata pelajaran.
 - b. Peniléyan proyék mangrupa peniléyan kana tugas anukudu diréngsékeun ku murid dina hiji periodeu atawa waktu. Murid ngaréngsékeun éta tugas ku cara ngalakukeun léngkah-léngkah panalungtikan: ti mimiti nyieun rarancang, ngumpulkeun data, ngelompokkeun, ngolah, nganalisis, jeung nyodorkeun data.
 - c. Peniléyan portofolio mangrupa peniléyan kana kumpulan artéfact anungagambarkeun kamajuan hasil gawé nyata murid. Peniléyan portofolio bisa tina hasil gawé murid sacara individual atawa diproduksi sacara kelompok.

- d. Tés tinulis meredih kamampuh ingetan, pamahaman, ngalarapkeun, nganalisis, ngagabungkeun, jeung ngaévaluasi matéri ulikan. Tés tinulis wangun éséy sipatna kompréhéntif, nepi kagambarkeun sikap, kaparigelan, jeungkaweruh murid. Tés tinulis obyéktof aya dua: wangun milih jeung nyadiakeun jawaban. Milih jawaban upamana pikeun soal PG, BS, ngajodokeun, jeung sabab-akibat. Kagiatan nyadiakeun jawaban pikeun soal ngeusian atawa ngalengkepan, jawaban singget, jeung éséy.
4. Léngkah-léngkah ngalaksanakeun peniléyan portofolio.
- a. Guru ngajéntrékeun sacara ringkes esensi peniléyan portofolio.
 - b. Guru bisa babarengan jeung murid nangtukeun jenis portofolio anurék dijieun.
 - c. Muridnyusun portofolio pangajaran.
 - d. Guru nunda, nyatet, jeung meunteun portofolio murid.
 - e. Guru ngajén portofolio murid dumasar kana hiji kritéria.
 - f. Guru babarengan jeung murid medar dokumén portofolio anugeus dihasilkeun.
 - g. Guru méré umpan balik ka murid kana hasil peniléyan portofolio.
5. Tés tinulis wangun éséy biasana meredih dua jenis pola jawaban, nyaéta jawaban bébas (*extended-response*) atawa jawaban kawatesanan (*restricted-response*). Ku cara tés tinulis éséy pola jawaban bebas, murid dibéré lolongkrang pikeun ngajawab anu sabébas-bébasna; jawaban anu béda jeung babaturanana tapi tetep boga hak pikeun meunang peunteun anu sarua. Tina puseur implengan anu béda, tinangtu bakal ngahasilkeun jawaban anu béda-béda. Tapi tetep unggal jawaban bisa bener, asal analisisna ogé bener. Ieu jawaban téh gumantung kana bobot soal anu dibikeun ku guru. Ku kituna, tés éséy bisa méré lolongkrang ka guru pikeun ngukur hasil diajar murid kana tingkatan anu leuwih luhur atawa leuwih kompléks.
6. Tujuan peniléyan prosés nyaéta pikeun maluruh kagiatan diajar-ngajar, utamana éfésiénsi, kaéfektifan, sarta produktivitas pikeun ngahontal tujuan pangajaran. Diménsi peniléyan prosés diajar ngajar patali jeung komponén prosés pangajaran misalna tujuan pangajaran, métode, Matéri pangajaran, kagiatan diajar ngajar sarta peniléyan.
7. Komponén pangajaran minangka diménsi peniléyan prosés diajar-ngajar. Komponén peniléyan prosés téh ngawengku sababaraha komponén nyaéta tujuan intruksional, Matéri pangajaran, murid, guru, alat, sumber diajar jeung peniléyan.

8. Kriteria penilayan prosés ngawengku tujuh aspék nyaéta: 1) konsisténsi kagiatan diajar ngajar maké kurikulum, 2) prak-prakan ku guru, 3) prak-prakanana ku murid, 4) motivasi diajar murid, 5) aktip henteuna murid dina kagiatan diajar, 6) interaksi guru jeung murid, 7) kamampuh sarta kaparigelan guru sawaktu ngajar, sarta 8) kualitas hasil diajar nu dicangkem ku murid.
9. Aktip henteuna murid bisa katémbong dina sababaraha hal saperti ieu di handap.
 - a. Milu aktip dina ngalaksanakeun pancén diajarna.
 - b. Milu aktip dina ngungkulan masalah.
 - c. Nanya ka babaturan atawa guru nalika manggihan bangbaluh dina pangajaran.
 - d. Néangan informasi pikeun ngungkulan hiji bangbaluh dina diajar.
 - e. Ngalaksanakeun sawala kelompok saluyu jeung pituduh guru.
 - f. Meunteun kamampuh dirina sorangan sarta hasil-hasil nu geus kahontal.
 - g. Ngalatih diri dina ngungkulan soal nu sarupa dina pangajaran.
 - h. Boga kasempetan pikeun ngaplikasikeun hal naon waé nu geus kacangkem pikeun ngungkulan masalah nu disanghareupanana.
10. Penilayan kompetensi kamahéran ngagunakeun basa ngawengku tés kamampuh ngaregepkeun, tés kamampuh nyarita, tés kamampuh maca, jeung tés kamampuh nulis. Tés ngaregepkeun mangrupa tés kamampuh pikeun nyangkem basa anu digunakeun sacara lisan (*komprehénsiflisan*). Matéri tés ngaregepkeun kudu ditepikeun sacara lisan pikeu ngukur aspék jeung kaédah ngagunakeun basa. Tés kamampuh maca pikeun ngukur tingkat kamampuh dina nyangkem eusi bacaan. Tés kamampuh nulis dipaké pikeun ngukur kamampuh ngawasa unsur basa jeung luar basa dina karangan.

B. Konci Jawaban Latihan Kagiatan Diajar 2

1. Prosédur penilayan atawa padika meunteun téh mangrupa cara-cara jeung léngkah-léngkah dina meunteun, boh meunteun hasil diajar boh meunteun prosés pangajaran. Penilayan bisa dilaksanakeun ku dua rupa téhnik, nyaéta téhnik tés jeung téhnik nontés. Tiap-tiap téhnik tés mibanda prosédur jeung cara séwang-séwangan. Prosédur penilayan mibanda sababaraha

komponén, nyaéta (a) sasaran peniléyan, anu ngawengku widang kognitif, aféktif, jeung psikomotor kalawan saimbang; (b) alat peniléyan, anu ngawengku tés jeung non-tés; (3) kritéria peniléyan, anu ngawengku peniléyan acuan patokan (PAP) jeung peniléyan acuan norma (PAN); jeung (4) prosédur prakna tés, anu ngawengku tés formatif jeung tés sumatif (UTS, UAS).

2. Tés kamampuh ngaregepkeun jeung tés nyarita aya sasaruanaana jeung aya bédana. Sasaruanaana nyaéta pada-pada ngukur kamampuh pamilon atikan tina médium basa lisan. Ari bédana, tés kamampuh ngaregepkeun diukur maké téhnik tés réspon kauger, tés réspon pilihan ganda, jeung tés komunikasi jembar; ari tés kamampuh nyarita diukur maké tés réspon kauger, tés gumulung, jeung tés wawancara.
3. Peniléyan kamampuh maca jeung kamampuh nulis mibanda sasaruana, nyaéta pada-pada ngukur kamampuh pamilon atikan tina médium tulis. Ari bédana, tés kamampuh maca ngukur pamahaman kalimah jeung pamahaman wacana ku cara tés pilihan ganda, tés eusian copong, jeung tés pedaran; sedengkeun tés kamampuh nulis diukur maké tés pratulis, tés nulis gumulung, jeung tés nulis bébas.
4. Tés kamampuh nulis bébas ngawengku lima komponén, nyaéta eusi (nangtukeun gagasan), organisasi gagasan, tatabasa, kandaga kecap, jeung unsur mékanik (éjahan jeung téhnik nulis). Tiap unsur dipeunteun ku jumlah skor anu béda-béda. Skor nangtukeun gagasan jeung organisasi gagasan kagolong luhur, skor tatabasa jeung kandaga kecap kagolong sedeng, ari skor unsur mékanik kagolong handap.
5. Wangun tés obyéktof nyaéta wangun tés anu jawabanana bisa dipariksa ku saha waé sarta hasilna rélatif akur lantaran ngan boga hiji jawaban anu bener. Wangun tés non-obyéktof nyaéta wangun tés anu cara méré skor kana jawaban amilon atikan dipangaruhan ku subyék pamariksa. Wangun tés perbuatan meredih pamilon atikan milampah Kagiatan nu tangtu sarta meunteunna dilaksanakeun ku cara niténan pérformansi basa jeung sastra pamilon atikan.

6. Dina ngolah data hasil tés, ayaopat léngkah poko anu kudu dilakukeun ku guru, di antarana (1) méré skor, (2) ngarobah skor atah jadi skor standar, (3) ngonvérsikeun skor standar, jeung (4) ngalakukeun analisis soal.
Sababaraha hal anu kudu diperhatikeun dina ngolah hasil peniléyan, nya éta teknik ngolah hasil tés, skor total (*totalscore*), konvérsi skor, cara méré skor pikeun skala sikap, cara méré skor domain psikomotorik, jeung ngolah data hasil tés, boh ku ngagunakeun peniléyan acuan patokan (PAP) boh ku acuan norma (PAN).
7. Peniléyan mangrupa kagiatan méré peunteun kana hasil diajar anu sifatna kualitatif, sedengkeun pengukuran mangrupa sistematika dina nangtukeun gedé leutikna hasil atawa karakteristik tingkah laku murid ku jalan ngagunakeun alat ukur nu tangtu
8. Rumusna nyaéta jumlah skor : jumlah murid = skor rata-rata $866,1 : 14 = 61,2$.
9. Ari KKM téh kriteria ketuntasan belajar (KKB) anu ditangtukeun ku satuan pendidikan. Anu kalibet dina nangtukeun KKM nyaéta kapala sakola, wakil kapala sakola widang kurikulum, tim pengembang kurikulum (TPK) sakola, jeung guru atawa MGMP.
10. Léngkah-léngkah dina nangtukeun KKM, nyaéta:
 - a) Guru (kelompok guru) netepkeun KKM mata pelajaran kalawan tinimbangan tina tilu aspék, nyaéta kompléksitas, daya deudeul (dukung), jeung *intake* murid.
 - b) Hasil netepkeun KKM ku guru atawa kelompok guru mata pelajaran disahkeun ku kapala sakola pikeun dijadikeun patokan guru dinameunteun (peniléyan).
 - c) KKM nu geus ditetepkeun téh tuluy disosialisasikeun ka pihak-pihak nu boga kapentingan, nyaéta pamilon atikan, kolot barudak, jeung dinas pendidikan.
 - d) KKM dijinekkeun dina LHB (Lembaran Hasil Belajar) dina waktu hasil peniléyan (meunteun) dilaporkeun ka kolotna barudak/wali barudak.

C. Konci Jawaban Latihan Kagiatan Diajar 3

1. Aksara Sunda téh sungapanana mah tina aksara Pallawa, beh dituna pisan mah tina aksara Brahmi ti India.
2. Aksara Sunda mimitina dipaké dina prasasti, piagem, jeung naskah buhun.
3. Di Tatar Sunda kapanggih aya genep modél aksara nu kungsi digunakeun ku masarakatna, nyaéta: aksara *Pallawa*, *Nagari*, *Jawa Kuno*, *Sunda Kuno*, *Arab (Pégon)*, *Cacarakan (Jawa-Sunda)*, jeung *Latin*.
4. Rarangkén atawa pananda vokalisasi anu cicingna luhureun aksara dasar (swara jeung ngalagena) nyaéta panghulu, panglayar, panyecek, pamepet, paneuleung.
5. Nyalin kana aksara Sunda:

D. Konci Jawaban Latihan Kegiatan Diajar 4

1. Sajak téh nyaéta kedaling pamikiran anu ngahudang rasa tur wangwangan (imajinasi) pancaindra dina runtuyan kecap nu ngawirahma nepi ka pikatajieun tur méré kesan. Sajak mangrupa rékaman jeung tapsiran pangalaman manusa anu penting, dirékacipta dina wujud puitis tur nu nimbulkeun kesan. Sajak téh mangrupa wangun ugeran anu basana dirakit ku wirahma alatan ayana ébréhan rasa salaku éksprési pamikiran nu ngirut daya hayal jeung panca indera. Rasa jeung pikiran panyajak nu masih abstrak dikongkritkeun
2. Sajak téh mangrupa karya sastra pangaruh Barat. Minangka terjemahan tina *'poetry'*. Mimiti hadir dina pajemuhan sastra Sunda dina majalah *Parahiangan*, ahir taun 1940-an.
3. Sajak téh ngabgaan struktur batin jeung struktur lahir. Struktur batin sajak Struktur batin sajak nyaéta médium pikeun ngébréhkeun ma'na anu ditepikeun ku pangarang. Aya opat struktur batin sajak, nyaéta téma, rasa, nada, jeung amanat. Ari struktur lahir sajak nyaéta unsur éstétik anu ngawangun struktur luar puisi tur bisa katitén sacara visual. Éta struktur téh ngawengku (1) Tata Rupa (Tipografi) (2) diksi, (3) imaji (implengan), (4) kecap kongkrit (kecap nyata), (5) basa figuratif (gaya basa) jeung (6) vérsifikasi.
4. **Téma** téh nyaéta inti pikiran atawa puseur implengan pangarang atawa inti pikiran nu aya dina prosa fiksi. Pikeun nangtukeun hiji téma, urang kudu maca éta carita sagemblengna. Sakapeung téma prosa fiksi ogé disebutkeun dumasar kana téma umumna, upamana baé téma cinta, kapahlawanan, kulawarga, atikan, Lingkungan hirup, jeung sajabana. Ari **amanat** nyaéta pesen pangaran nu hayang ditepikeun ka nu maca anu eusina mangrupa ajén-inajén didaktis nu patali jeung masalah manusa katut kamanusaan sarta hirup jeung kahirupan.
5. Dina sajak, pangarang ngagunakeun basa anu disusun tur dipiguraan nepi ka disebut basa figuratif (*figuratif language*). Basa figuratif nyaéta basa nu

dipaké ku panulis pikeun ngucapkeun hiji hal ku cara nu teu biasa, sacara teu langsung dina ngébréhkeun ma'na. Kecap atawa basana mibanda ma'na kias atawa ma'na lambang.

6. Guguritan nyaéta karangan puisi mangrupa dangding anu teu kawilang panjang. Nurutkeun wangunanana, guguritan kaasup wangun ugeran, nyaéta kauger ku patokan pupuh. Ku lantaran teu panjang tea biasana mah ukur ukur diwangun ku hiji pupuh, tara gunta-ganti pupuh cara dina wawacan, sarta ilaharna eusina henteu ngawujud carita (naratip). Dibacana biasana mah dihariringkeun make lalaguan anu geus matok keur pupuh éta. Atawa ngahaja jadi rumpaka dina pagelaran seni tembang Cianjuran.

7. Conto wangun guguritan

Caangna Bulan Purnama
Aep Saepudin

Sinom

Bray caang bulan purnama
Rèa jalma balawiri
Di buruan sakedapan
Salin jadi panggung seni
Rupaning kawih ulin
Kaulinan nu lumangsung
Bungah pikeun barudak
Barudak dihiji wanci
Raramèan gogonjrahan kaulinan

8. Guguritan diwangun ku sababaraha unsur, nyaéta anu aya patalina jeung struktur jero (struktur) sarta struktur luar (unsur ékstrinsik). Struktur dina guguritan di antarana nyaéta: téma, rasa, nada, jeung amanat.

9. Analisis struktur guguritan **KINANTI IMPIAN**

- a. **Téma:** ngéstokeun perkara katresna, kasono ka hiji jalma.
- b. **Rasa :** Pangarang nyieun konflik batin anu diuwuhan ku purwakanti. Di dieu pangarang teleb pisan dina nepikeun rasa gandrung jeung sono ka pamaca.

- c. **Nada** : Pangarang mani eunteup pisan ngagunakeun basana nepi ka ngirut nu maca. Dina ngutarakeun gagasana pangarang maké nada nyungkun sarta maké gaya basa kaleuleuwihi.
- d. **Amanat**: Eusi guguritan di luhur nyaéta ayana rasa kasono, katresna ka hiji jalma. Dina pada (1) ayana rasa tunggara hiji jalma, nu hayang dibaturan ku kabogohna; pada (2) ayana rasa kabingung na ati hayang ditanyaan atawa aya batur ngobrol sangkan henteu sungkawa teuing; pada (3) ayana kasono hayang tepang jeung hayang disindangan; pada (4) ayana implengan ngeunaan beubeureuhna, hayang sina datang.

EVALUASI

Pilih salasihiji jawaban anu benerna!

1. Ieu di handap nu henteu kaasup kana mangpaat positip peniléyan oténtik, nyaéta....
 - A. numuwuhkeun rasa percaya diri murid
 - B. murid jadi sadar kana kakuatan dan kahéngkérana dirina
 - C. ngarojong, ngabiasakeun, jeung ngalatih murid jujur
 - D. numuwuhkeun jiwa individual.
2. Peniléyan anu dilaksanakeun kana kumpulan artéfact anungagambarkeun kamajuan hasil gawé nyata murid disebut peniléyan
 - A. Kinerja
 - B. proyék
 - C. portofolio
 - D. Tinulis
3. Nu teu kaasup kana fungsi peniléyan prosés dina pangajaran nyaéta
 - A. pikeun maluruh kahéngkérana murid dina kagiatan diajar
 - B. pikeun Matéri nyieun tés lisan
 - C. maluruh tingkat “ketercapaian” murid dina kagiatan diajar
 - D. minangka eunteung pikeun guru, nu sumberna ti murid
4. Diménsi peniléyan prosés ngawengku sababaraha komponén, nyaéta
 - A. tujuan, Matéri ajar, murid, guru, alat jeung sumber diajar sarta peniléyan.
 - B. tujuan intruksional, murid, guru, alat jeung sumber diajar sarta peniléyan.
 - C. tujuan, Matéri ajar, guru, alat jeung sumber diajar sarta peniléyan.
 - D. tujuan intruksional, Matéri ajar, murid, sumber diajar sarta peniléyan.
5. Tés anu meredih kamampuh ingetan, pamahaman, ngalarapkeun hiji konsép, nganalisis, ngagabungkeun, jeung ngaévaluasi matéri anu geus diulikna.
 - A. Tés éséy
 - B. Tés obyékif
 - C. Tés PG
 - D. Tés campuran
6. Pernyataan anu bener ngeunaan peniléyan, iwal
 - A. Peniléyan dina widang naon waekudu ngagunakeun prosedur jeunginstrumén anudijieun ku guru.
 - B. Peniléyan hasil diajar kaasup salah sahiji kagiatan penting dina dunya atikan
 - C. Peniléyan hasil diajar bisa ningali kamajuan, kakurangan, kaonjoyan diajar murid jeung posisi murid dina kelompokna.

- D. Peniléyan hasil diajar bakaljadi *feed back* pikeun guru dina ngaévaluasi hasil henteuna prosés diajar ngajar.
7. Ngalengkepan wacana, ngajawab pananya, jeung ngaringkes eusi bacaan kaasup kana wangun tés....
- ngaregepkeun
 - nyarita
 - maca
 - Nulis
8. Cutatan soal:
 Mana kalimah ieu di handap nu ngandung harti konotatif?
- Imah kuring dicét maké warna héjo.
 - Manéh mah mani héjo ari ningali duit téh.
 - Tiap poé Senén ka kantor kuring sok maké baju warna héjo.
 - kuring mah resep pisan maké kantong héjo téh.
- Jawaban nu benerna (b)

Conto soal di luhur ngagunakeun tingkat tés....

- ingetan
 - pemahaman
 - aplikasi
 - Analisis
9. Skor murid dina nulis karangan déskripsi saperti anu aya dina tabel. Sabaraha rata-rata skor éta murid?

No.	Unsur yang dinilai	Skor maksimum	Skor Murid
1	Eusi gagasan anu diébréhkeun	35	25
2	Organisasi eusi	25	18
3	Tata basa	20	19
4	Gaya: pilihan kandaga kecap	15	11
5	Éjahan	5	4

- 67
 - 77
 - 69
 - 73
10. Aya tilu perkara nu kudu dititénan dina nangtukeun KKM, iwal:
- Karuwedan atawa kompléksitas
 - Intake* (kamampuh rata-rata murid)
 - Minat jeung motivasi murid
 - Kamampuh daya dorong
11. Aksara Sunda téh kagolong kana wanda aksara
- silabis
 - fonétis

- C. fonémis
 - D. logo-silabis
12. Aksara anu kungsi dipaké di Jawa Barat, nyaéta aksara....
 - A. Pallawa
 - B. Arab Pégon
 - C. Cacarakan
 - D. Lantén
 13. Aksara Sunda dina awalna kungsi dipaké nulis dina....
 - E. Prasasti
 - F. Piagem
 - G. Tangkal
 - H. Naskah
 14. Aksara Sunda dirundaykeun langsung tina aksara
 - A. Semit Kalér
 - B. Pallawa
 - C. Brahmi
 - D. Jawa
 15. Aksara Sunda anu wangunna henteu mirip, nyaéta....
 - A. /na/ jeung /wa/
 - B. /ka/ jeung /sa/
 - C. /ta/ jeung /ya/
 - D. /ba/ jeung /nya/
 16. Rarangkén (pananda sora) anu cicingna luhureun aksara ngalagena, iwal:
 - A. Pangwisad
 - B. Panyecek
 - C. Penuleung
 - D. Panglayar
 17. Rarangkén pangwisad digunakeun pikeun nanadaan....
 - A. Sora /-y/
 - B. Sora /-l/
 - C. Sora /-h/
 - D. Sora /-r/
 18. Karangan wangunan ugeran anu teu kauger ku guru lagu jeung guru wilangan, nyaéta....
 - A. Skétsa
 - B. fikmin
 - C. guguritan
 - D. sajak
 19. Buku kumpulan sajak dina sastra Sunda, nyaéta....

- A. Lembur Singkur
 - B. Gogoda ka nu Ngarora
 - C. Halis Pasir
 - D. Surat Kayas
20. Titénan unsur-unsursajak ieu di handap:
- (1) téma
 - (2) rasa
 - (3) nada
 - (4) gaya basa
- Anu kagolong kana struktur batin sajak, nyaéta....
- A. (1), (2), jeung (3)
 - B. (1), (2), jeung (4)
 - C. (1), (3), jeung (4)
 - D. (2), (3), jeung (4)
21. Titénan unsur-unsur sajak ieu di handap:
- (1) Tata Rupa (Tipografi)
 - (2) Diksi,
 - (3) Kecap kongkrit (kecap nyata)
 - (4) Sarana sastra
- Anu kagolong kana struktur lahir sajak, nyaéta
- A. (1), (2), jeung (4)
 - B. (1), (2), jeung (3)
 - C. (1), (3), jeung (4)
 - D. (2), (3), jeung (4)
22. Purwakanti téh penting dina sajak. Purwakanti téh nyaéta....
- A. Pilihan kecap
 - B. Sasaruaan sora
 - C. Tipografi sajak
 - D. Puseur sawangan panyajak
23. Ieu di handap kagolong kana buku kumpulan sajak nu salah panyajakna:
- A. *Tepung di Bandung* karya Rahmat Msas Karana
 - B. *Angin Galunggung* karya Soni Farid Maulana
 - C. *Lalaki di Tegal Pati* karya Surahman RM.
 - D. *Nu Mahal ti batan Inten* karya Yus Rusyana
24. Karangan pondok dina wangunan puisi dangding anu disusun ku hiji wanda pupuh disebutna....
- A. Tembang
 - B. Guguritan
 - C. Kawih
 - D. Wawacan
25. Ieu di handap pupuh anu kagolong kana Sekar Ageung, iwal:
- A. Maskumambang
 - B. Kinanti

- C. Asmarandana
 - D. Dangdanggula
26. Anu ditataan ieu di handap kagolong kana judul guguritan, iwal:
- A. Wulang Krama
 - B. Laut Kidul
 - C. Pipisahan
 - D. Kiamat Leutik
27. Guguritan bisa digolongkeun kana wangun puisi. Ku kituna, boga unsur nu sarua jeung puisi. Ieu di handap kaasup kana unsur intrinsik puisi, iwal:
- A. Téma
 - B. Rasa
 - C. Gaya
 - D. Amanat
28. Pupuh Maskumambang mibanda watek....
- A. Samar polah
 - B. Prihatin atawa Nalangsa
 - C. Heuras atawa siap tarung
 - D. Éra atawa wirang
29. Tengetan ieu guguritan:
- Peuting dilimpudan Liwung
liwungna pageuh na jempling
saéna tuang jungjunan
kersa rurumpaheun sumping
ngalayadan ngalanglangan
jigrah teuing ieu ati
- Éta guguritan téh disusun dina wangun pupuh....
- A. Kinanti
 - B. Jurudemung
 - C. Mijil
 - D. Wirangrong
30. Ieu di handap judul-judul guguritan karya H. Muhamad Musa, iwal:
- A. Asmarandana Lahir Batin
 - B. Wulang Krama
 - C. Wulang Murid
 - D. Wulang Guru

KONCI JAWABAN

No.	Konci	No.	Konci	No.	Konci
1.	D	11.	A	21.	B
2.	C	12.	D	22.	C
3.	A	13.	C	23.	D
4.	B	14.	B	24.	B
5.	D	15.	A	25.	A
6.	A	16.	A	26.	C
7.	C	17.	C	27.	D
8.	B	18.	B	28.	B
9.	B	19.	C	29.	A
10.	C	20.	A	30.	A

PANUTUP

Modul Kelompok Kompetensi H SD diwewegan ku Penguatan Pendidikan Karakter (PPK). PPK mangrupa program pikeun mageuhan karakter siswa ngaliwatan harmonisasi étik, kaéndahan, literasi, jeung kinéstétik kalawan diwewegan ku rupa-rupa pihak anu gawé bareng antara sakola, kulawarga jeung masarakat. PPK ogé mangrupa bagian tina Gerakan Nasional Révolusi Méntal (GNRM). Tina sawatara ajén-inajén karakter bangsa, aya lima karakter utama anu diadumaniskeun jeung matéri nu aya dina ieu modul. Éta karakter téh ngawengku kana ajén religious, nasionalis, mandiri, gotong royong, jeung integritas.

Ku cara ngulik modul Basa Sunda Tahap H, Sadérék dipiharep bisa ngawasa widang pédagogik nu patali jeung peniléyan basa katut sastra Sunda sarta widang profésional nu patali jeung apresiasi sajak katut aksara Sunda.

Tangtu waé ieu modul téh lain mangrupa kaweruh nu lengkep lantaran ngan salasahiji Tahap tina sapuluh Tahap *Modul Basa Sunda* pikeun guru Basa jeung Sastra Sunda SD. Ieu modul Tahap H ngan dipaké pikeun guru anu teu lulus Ujian Kompetensi Guru (UKG) dina Tahap VIII atawa anu geus lulus UKG dina Tahap I nepi ka Tahap VII.

Ieu modul téh henteu ngan sakadar midangkeun kaweruh perkara matéri ajar, tapi diwewegan ku lima ajén atikan karakter. Eta lima ajén karakter téh integratif dina kagiatan diajar. Dipiharep sabada maca jeung ngulik bahan dina ieu modul, kompetensi guru dipiharep undak dina ngalaksanakeun tugasna. Jaba ti éta, guru bisa ngalarapkeun tur ngabiasakeun lima ajén atikan karakter utama dina ngajalankeun tugasna jeung dina hirup kumbuhna.

DAFTAR PUSTAKA

- Alwi, Hasan Spk. 2008. *Tatabahasa Baku Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Aminuddin. 2002. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Argensindo
- Atmazaki. 1990. *Ilmu Sastra: Teori dan Terapan*. Padang : Angkasa Raya.
- Baidilah, Idin dkk. 2008. *Direktori Aksra Sunda untuk Unicode*. Bandung: Disdik Jabar.
- Danadibrata, R.A. 2009. *Kamus Basa Sunda*. Bandung: Kiblat.
- Djiwandono, Soenanrdi. 2008. *Tes Bahasa*. Jakarta: Indeks.
- Hendrayana, Dian. 2014. *Lagu Ngajadi: Kumpulan Guguritan*. Bandung: KSB Rawayan.
- Iskandarwasid. 1992. *Kamus Istilah Sastra*. Bandung: Geger Sunten
- Keraf, Gorys. 1992. *Argumentasi dan Narasi*. Jakarta: Gramedia.
- Kuswari, Usep. 2010. *Evaluasi Pembelajaran Bahasa*. Bandung: Wahana Karya Grafika.
- Majid, Abdul. 2009. *Perencanaan Pembelajaran*. Bandung: Remaja Rosda Karya.
- Mardapi, Djemari. 2007. *Juknis Pengembangan Silabus dan RPP SMA*. Jakarta: Depdikbud Dirjen Dikdasmen Direktorat Pembinaan SMA.
- Maulana, Soni Farid. 2012. *Angin Galunggung*. Bandung: Geger Sunten.
- Moeliono, A. at al. 1988. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Mustapa, Abdullah. 2014. *Wirahma Sajak*. Bandung: Kiblat.
- Nurgiantoro, B. 2001. *Peniléyan dalam Pengajaran Bahasa dan Sastra*. Yogya:BPFE.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: UGM Press.
- Permendikbud No. 23 Tahun 2016 tentang Standar Penilaian Pendidikan.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2010. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: UGM Press.
- Rusyana, Yus. 1970. *Bagbagan Puisi Mantra*. Jakarta: Proyek Penelitian Folklor Sunda.

- Rusyana, Yus. 1982. *Metode Pangajaran Sastra*. Bandung: Gunung Larang.
- Rusyana, Yus. 2002. *Panyungsi Sastra*. Bandung: Rahmat Cijulang.
- Salmun, M.A. 1958. *Kandaga Kasusastraan*. Bandung: Ganaco.
- Saputra, Irwan. 2015. "Cara Menulis Cerpen dan 7 Hal yang Harus Dihindari". Diunduh tina <http://www.nilni.com/2014/09/cara-menulis-cerpen-dan-7-hal-yang.html>.
- Siswanto. 2008. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Stanton, R. 1965. *An Introduction to Fiction*. London: Holt, Rinehart, and Winston.
- Sudaryat, Yayat, 2007. *Makna dalam Wacana*. Bandung: Yrama Widya.
- Sudaryat, Yayat. 2015. *Metodologi Pembelajaran: Aplikasinya dalam Pembelajaran Bahasa dan Sastra*. Bandung: SPs UPI.
- Sudjana, Nana. 1995. *Peniléyan Hasil Proses Belajar Mengajar*. Bandung: Remaja Rosda Karya.
- Sudjiman, Panuti. 1992. *Memahami Cerita Rekaan*. Jakarta: Pionir Jaya.
- Sumardjo, Jakob. 1980. *Seluk-beluk Cerita Pendek*. Bandung: Mitra Kencana.
- Sumardjo, Jakob dan Saini K.M 1994. *Apresiasi Kesusasteraan*. Jakarta: Gramedia.
- Sumarsono, Tatang. 1986. *Pedaran Sastra Sunda*. Bandung: Medal Agung.
- Tarigan, H.G. 1994. *Prinsip-Prinsip Dasar Sastra*. Bandung: CV Angkasa.
- Wirjosoedarmo, Soekono. 1984. *Pengantar ke Arah Studi Teori Sastra Indonesia*. Jember: Intan.

GLOSARIUM

- Aksara* : sistem tanda grafis (tulisan) anu dipaké ku manusa pikeun komunikasi sarta ngawakilan omongan. Aksara téh gambaran sora ku gurat diringkel-ringkel nepi ka uni jeug kabaca.
- Aksara Arab Pégon* : aksara Arab Malayu; aksara Arab anu dipaké nuliskeun basa Malayu, mibanda pananda sora nu husus.
- Aksara Araméa* : aksara nu dipaké dina basa Araméa di wilayah Siria ayeuna jeung Mésopotamia dina abad ka-10 Maséhi.
- Aksara Brahmi* : aksara nu dipaké nuliskeun basa India buhun, anu dirundaykeun tina aksara Araméa (Semit) tur sipatna satengah alfabétis, mimitina dituliskeun ti katuhu ka kénca, tuluy robah ti kénca ka katuhu.
- Aksara Déwanagari* : aksara India nu dipaké pikeun nuliskeun bahasa Sansekerta dina abad ka-7 nepi ka abad ka-9, anu ngarundaykeun aksara di Népal jeung Bangladésh.
- Aksara cacarakan* : aksara nu dipaké nuliskeun basa Jawa, nu mibanda 20 aksara ngalagena nu ngaruntuy tina ha, na, ca, ra, ka, jst.
- Aksara Sunda* : aksara nu dipaké ku urang Sunda nu dirundaykeun tina aksara Pallawa, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kidul, anu béh dituna dirundaykeun tina aksara Brahmi, nyaéta aksara nu dipaké nuliskeun basa India Kuno.
- Aprésiasi sastra* : kagiatan mikawanoh, ngararasakeun, jeung meunteun karya sastra ku cara maca, ngaregepkeun, atawa nongton.
- Carita* : karangan sastra anu eusina ngagambarkeun runtuyan tina kajadian.
- Sajak* : sajak; karangan prosa fiksi anu ukuranana pondok tur museur kana hiji kajadian.
- Eksprési sastra* : kagiatan ngedalkeun karya sastra ku cara dilisankeun, dituliskeun, atawa diragakeun.

<i>Evaluasi</i>	: kagiatan pikeun meunteun sakumna prosés pangajaran nepi ka mun perlu bisa dilaksanakeun panyaluyuan jeung ngoméan. Evaluasi mangrupa tarékah pikeun meunteun hiji perkara saperti tahap kamampuh makéna basa
<i>Fiksmi</i>	: fiksi mini; karangan rékaan anu pohara pondokna, ukuranana mini, ukur saparagraf
<i>Guguritan</i>	: karangan pondok anu disusun ku hiji wanda pupuh.
<i>KKM</i>	: kritéria katuntasan minimal; calecer tutasna diajar anu ditangtukeun ku satuan pendidikan
<i>Kapaigelan basa</i>	: kamampuh atawa kabisa dina makéna basa, anu ngawengku aspék ngaregepkeun, nyarita, maca, jeung nulis.
<i>Naskah kuno</i>	: wujud konkrit tina téks nu mangrupa tulisan leungeun anu eusina nyimpen kedaling rasa jeung pikiran minangka hasil budayabangsa baheula
<i>Prasasti</i>	: titinggal karuhun urang baheula anu mangrupa piagem anu ditulis dina batu atawa tambaga. Eusina mangrupa surat ka raja, panginget diresmikeunana bangunan suci atawa arca, panginget kaunggulan raja, putusan raja, jeung mantra
<i>Pengukuran</i>	: Raket patalina jeung évaluasi, nyaéta tarékah pikeun ngadadarkeun hiji perkara sacara kuantitatif. Hasil ngukur bisa dipaké pikeun ngayakeun évaluasi.
<i>Peniléyan prosés</i>	: Prosés meunteun nu museurkeun sasaran kana tingkat éféktivitas diajar ngajar dina raraga ngahontal tujuan pangajaran.
<i>Peniléyan hasil</i>	: prosés meunteun pikeun ngukur kamajuan, kakurangan, jeung kaonjoyan diajar muridkatut posisi murid dina kelompokna
<i>Pupuh</i>	: wangun ugeran anu boga kaédah watek, guru lagu, jeung guru wilangan
<i>Tés</i>	: Salasahiji alat nu dipaké pikeun ngukur kana hiji perkara nu sipatna abstrak saperti kamamuh mikir. Tina tés kapanggih skor angka nu sipatna kuantitatif nu bisa ditapsirkeun dina tahap évaluasi

- Tés basa* : alat atawa prosédur nu dipaké dina ngaévaluasi jeung nganiléy kamampuh basa ku cara ngukur tahap kamampuhna. Pengukuran dina tés bahasa dipaké pikeun nangtukeun tahap kamampuh dina ngawasa basa.
- Unsur carita* : Bagian carita anu ngawangun gunggung carita sapeti téma, fakta carita (tokoh, latar, galur), jeung sarana sastra (puseur sawangan, gaya basa, judul carita).